

શોભૂતેઽપ ઉપસ્પૃશ્ય કૃષણમભ્યર્થ્ય પૂર્વવત् ।
પયઃશૃતેન જુહુયાચ્યરણા સહ સર્પિષા ।
પાકયજ્ઞવિધાનેન દ્વારીશૈવાહૃતીઃ પતિઃ ॥ ૨૨ ॥

આશિષઃ શિરસાઽડદાય દ્વિજૈઃ પ્રીતૈઃ સમીરિતાઃ ।
પ્રણભ્ય શિરસા ભક્ત્યા ભુગ્ણત તદનુશયા ॥ ૨૩ ॥

આચાર્યમગ્રતઃ કૃત્વા વાગ્યતઃ સહ બન્ધુભિઃ ।
દ્વાતપત્ન્યૈ ચરોઃ શેષં સુપ્રજ્ઞાસ્ત્વં સુસૌભગમ् ॥ ૨૪ ॥

એતચ્ચરિત્વા વિધિવદ્વતં વિભો-
રભીપ્રિતાર્થ લભતે પુમાનિહ ।
શ્રી ત્વેતદાસ્થાય લભેત સૌભગં
શ્રિયં પ્રજાં જીવપતિં યશો ગૃહમ् ॥ ૨૫ ॥

કન્યા ચ વિન્દેત સમગ્રલક્ષણં
વરં તવીરા હતકિલ્બિષા ગતિમ् ।
મૃતપ્રજ્ઞ જીવસુતા ધનેશ્વરી
સુદુર્ભગા સુભગા રૂપમગ્રયમ् ॥ ૨૬ ॥

વિન્દેદ્વ વિરૂપા વિરુજ્ઞા વિમુચ્યતે
ય આમયાવીન્દ્રિયકલ્પદેહમ् ।
એતત્પઠતભ્યુદ્યે ચ કર્મ-
ષ્યનન્તતૃભિઃ પિતૃદેવતાનામ् ॥ ૨૭ ॥

તુદ્ધા: પ્રયચ્છન્તિ સમસ્તકામાનુ
હોમાવસાને હુતભુક્ શ્રીહર્ષિશ ।
રાજનુ મહન્મરતાં જન્મ પુષ્યં
દિતેર્વતં ચાભિહિતં મહતો ॥ ૨૮ ॥

ઈતિ શ્રીમત્બાગવતે મહાપુરાણો વૈયાસિક્યામણ્ઠાદશસાહલ્યાં પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં ઘણ્ઠસ્કન્ધે પુંસવનગ્રતકથનં
નામૈકોનવિંશોઽધ્યાય: ॥ ૧૮ ॥

છઢો સ્કન્ધ-અંતર્ગત પુંસવન-ગ્રતનું કથન નામનો ઓગણીસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

==★==

ઈતિ ઘણ્ઠ: સ્કન્ધ: સમાપ્ત: ।

છઢો સ્કન્ધ સમાપ્ત.

॥ હરિ: અંતસત્તુ ॥

==★==

બીજા દિવસે એટલે કે માગશર મહિનાના ગ્રથમ દિવસે
પ્રાતઃકાળે જ સ્નાન કરીને અગાઉની જેમ ભગવાન વિષ્ણુની
પૂજા કરવી અને (પ્રતાચ્ચરણ કરનારીના) પતિએ પાકયજ્ઞની
વિધિથી અજિનમાં ધી-મિશ્રિત ખીરની બાર આહૃતિઓ આપવી.
(૨૨) ત્વારપછી, જ્યારે બ્રાહ્મણો પ્રસાન્ન થઈને તેને આશીર્વાદ
આપે ત્યારે તેણે ઘણ્ઞા આદર સાથે માથું નમાવીને તેનો સ્વીકાર
કરવો; બજીભાવપૂર્વક માથું ટેકવીને તેમનાં ચરણોમાં પ્રણામ
કરવા અને તેમની આજ્ઞા મેળવ્યા પછી ભોજન કરવું. (૨૩)
પહેલાં આચાર્યને ભોજન કરાવવું, પછી મૌન રહીને ભાઈ-
ભાંડુઓ સાથે પોતે ભોજન કરવું. ત્વારપછી હવન કરતાં શેષ
વધેલી ધી-મિશ્રિત ખીર પોતાની પલીને આપવી. તે પ્રસાદ
ખીને સત્પુત્ર અને સૌભાગ્ય આપનારો થાય છે. (૨૪)

(હે પરીક્ષિત!) ભગવાનના આ પુંસવન-ગ્રતનું જે વ્યક્તિ
વિધિપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરે છે તેને અહીં (આ લોકમાં) તેની
મનોવાંછિત વસ્તુ મળી જાય છે. શ્રી આ ગ્રતનું પાલન કરીને
સૌભાગ્ય, સંપત્તિ, સંતતિ, યશ અને ધર પ્રાપ્ત કરે છે તથા તેનો
પતિ દીર્ઘયુધ થઈ જાય છે. (૨૫) આ ગ્રતનું અનુષ્ઠાન કરનારી
કન્યા સમસ્ત શુદ્ધ લક્ષ્ણોથી સંપન્ન પતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને આ
ગ્રતના પાલનથી વિધવા નિષ્પાપ બનીને વૈકુંઠમાં જાય છે. જેનાં
સંતાનો મરી જાય છે તેવી શ્રી આ ગ્રતના પ્રભાવથી દીર્ઘયુધુપુત્ર
પ્રાપ્ત કરે છે. ધનવાન હોવા છીતાં કષ ભોગવનાર શ્રીને
સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને કદરૂપી શ્રીને શ્રેષ્ઠ રૂપ મળી જાય
છે. રોગી આ ગ્રતના પ્રભાવથી રોગમુક્ત થઈને બલિષ્ઠ શરીર
અને શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્રિયશક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જે મનુષ્ય માંગલિક
શ્રાદ્ધકર્મામાં આ (પ્રતવિધિ-અનુષ્ઠાન)નો પાઠ કરે છે તેના
પિતુઓ અને દેવતાઓ અત્યંત તૃપ્તિનો લાભ પામે છે; (૨૬-
૨૭) અને તેઓ સંતુષ્ટ થઈને હવન સમાપ્ત થયા પછી ગ્રત
કરનારની તમામ હંચાઓ પૂરી કરી દે છે. હે રાજન! મૈં તમને
મરુદ્ગણની આદરણીય અને પુણ્યમદાન કરનારી જન્મકથા
કહી સંભળાવી અને એ સાથે જ દિતિના શ્રેષ્ઠ પુંસવન-ગ્રતનું
વર્ણન પણ કહી સંભળાવ્યું. (૨૮)

==★==

ઈતિ ઘણ્ઠ: સ્કન્ધ: સમાપ્ત: ।

છઢો સ્કન્ધ સમાપ્ત.

॥ હરિ: અંતસત્તુ ॥

==★==

श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः

श्रीमद्भागवत-महापुराण

सातमो संक्षेप

नरसिंहवपुभीमं स्तम्भसम्भवमनुतम् ।
भक्तत्राणाय बिभ्राणं वासुदेवमुपास्महे ॥

श्रीमद्भागवत-महापुराण

=★=

सातमो स्कंध

=★=

पहेलो अध्याय

१० नारद अने युधिष्ठिरनो संवाद तथा जय-विजयनी कथा

राजेवाच

समः प्रियः सुहृद्भ्रवन् भूतानां भगवान् स्वयम् ।
ईन्द्रस्यार्थं कथं हैत्यानवधीद्विषमो यथा ॥ १ ॥

न त्यस्यार्थः सुरगणैः साक्षात्रिः श्रेयसात्मनः ।
नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्वेगश्चागुणस्य हि ॥ २ ॥

ईति नः सुमहाभाग नारायणगुणान् प्रति ।
संशयः सुमहाऽज्ञातस्तद्वांश्छेतुमर्हति ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच

साधु पृष्ठं महाराज हरेश्वरितमनुहृतम् ।
यद् भागवतमाहात्म्यं भगवन्नक्तिवर्धनम् ॥ ४ ॥

गीयते परमं पुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः ।
नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरे: कथाम् ॥ ५ ॥

निर्गुणोऽपि हृजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः ।
स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गतः ॥ ६ ॥

सत्यं रजस्तम ईति प्रकृतेनात्मनो गुणाः ।
न तेषां युगपद् राजन् लास उल्लास एव वा ॥ ७ ॥

जयकाले तु सत्यस्य देवर्धीन् रजसोऽसुरान् ।
तमसो यक्षरक्षांसि तत्कालानुगुणोऽभजत् ॥ ८ ॥

राजा परीक्षिते पूछ्युं - हे भगवन्! भगवान् तो स्वभावथी ज्ञ बेदभाव-रहित छे, सम छे; समस्त प्राणीओना प्रिय अने सुहृद छे; तो पछी तेमधो, जेम कोई साधारण मनुष्य बेदभावभरी रीते पोताना मित्रनो पक्ष ले छे अने शत्रुओनु अनिष्ट करे छे तेवी ज रीते ईन्द्र खातर हैत्योनो वध शा माटे कर्यो? (१) तेओ स्वयं परिपूर्ण कल्याणस्वरूप छे तेथी तेमने देवताओ साथे कोई लेवा-देवा नथी; तथा तेओ निर्गुण छे तेथी तेमने हैत्यो साथे कोई वेर-विरोध अने उद्वेग पछा नथी. (तो, तेमधो आम शा माटे कर्यु?) (२) भगवत्प्रेमना सौभाग्यथी संपन्न हे अति-महाभाग्यवान्! अमारा चित्तमां भगवानना समत्व वगेरे गुणो विशे घणो भोटो संदेह थई रह्यो छे. तो, कृपा करीने ते संदेह दूर करो. (३)

श्रीशुकदेवज्ञाने कहुं - हे महाराज! भगवानना अद्भुत चरित्र विशे तमे घणो सुंदर प्रश्न कर्यो; कारण के आवा प्रसंगो प्रख्लाद वगेरे भक्तोना महिमाथी परिपूर्ण छे, जेनु श्रवण करवाथी भगवान् प्रत्ये भक्ति वधे छे. (४) आ परम पुण्यमय प्रसंगोने नारदज्ञ वगेरे महात्माओ घणा प्रेमथी गाता रहे छे. हवे हुं पोताना पिता श्रीकृष्णद्विपायन मुनिने नमस्कार करीने भगवाननी लीलानी कथानु वर्णन करुं छुं. (५) भगवान् वास्तवमां तो निर्गुण, अजन्मा, अव्यक्त अने प्रकृतिथी पर छे. आम होवा छतां पछा पोतानी मायाना गुणोनो स्वीकार करीने तेओ बाध्य अने बाधक भावोने अटेले के मरनार अने मारनार - बंनेनां परस्परविरोधी रूपोने ग्रहण करे छे. (६) सत्यगुण, रजेगुण अने तमोगुण - आ प्रकृतिना गुण छे, परमात्माना नहीं. हे राजन्! आ त्रिंशो गुणोनो पछा अक्षसाथे ज विकास अने छास थतो नथी. (७) भगवान् समय-संज्ञेग अनुसार गुणोनो स्वीकार करे छे. तेओ सत्यगुणनी वृद्धिना समये देवताओ अने ऋषिओनो

ज्योतिरादिरिवाभाति सद्वातान् विविच्यते ।
विद्यन्यात्मानमात्मस्यं मथित्वा कवयोऽन्तः ॥८॥

यदा सिसुक्षुः पुर॑आत्मनः परो
२४ः सृजत्येष पृथक् स्वमायया ।
सात्यं विचित्रासु रिरंसुरीश्वरः
शयिष्यमाणस्तम् ईरयत्यसौ ॥१०॥

कालं चरन्तं सृजतीश आश्रयं
प्रधानपुम्भ्यां नरदेव सत्यकृत् ।
य एष राजश्चपि काल ईशिता
सात्यं सुरानीकमिवैष्यत्यतः ।
तत्प्रत्यनीकानसुरान् सुरप्रियो
२४स्तमस्कान् प्रभिष्ठोत्युरुश्रवाः ॥११॥

अत्रैवोदाहृतः पूर्वमितिहासः सुरर्षिष्टा ।
प्रीत्या महाकृतौ राजन् पृथितेऽग्निशशत्रवे ॥१२॥

देष्वा महाकृतं राजा राजसूये महाकृतौ ।
वासुदेवे भगवति सायुज्यं चेहिभूमुजः^२ ॥१३॥

तत्रासीनं सुरऋषिं राजा पाषुडुसुतः कृतौ ।
पप्रच्छ विस्मितमना मुनीनां शृण्वतामिदम् ॥१४॥

युषिष्ठिर उवाच

अहो अत्यन्तुं ह्येतदुर्लभैकान्तिनामपि ।
वासुदेवे परे तत्ये प्राप्तिश्चैवस्य विद्विषः ॥१५॥

ऐतदेहितुमिष्ठामः सर्व एव वयं भुने ।
भगवत्तिन्द्र्या वेनो द्विजैस्तमसि पातितः ॥१६॥

प्रभाव वधारे छ, रजोगुणानी वृद्धिना समये देत्योनो अने तमोगुणानी वृद्धिना समये यक्षो अने राक्षसोनो प्रभाव पश्च तेओ ज वधारे छ. (८) जेम व्यापक अग्नि काष वगेरे लिन्ल लिन्ल आश्रयोमां रहेवा छतां पश्च तेमनाथी अलग देखातो नथी, परंतु मंथन (घर्षण) करवाथी ते प्रगट थाय छ; तेवी ज रीते परमात्मा बधां ज शरीरोमां रहे छे छतां पश्च तेमनाथी अलग देखाता नथी, परंतु विचारशील मनुष्यो हृदय-मंथन करीने तेमना सिवायनी बधी ज वस्तुओनो बाध करीने, अंते (पोताना) हृदयमां ज अंतर्यामीइपे तेमने प्राप्त करी ले छे. (९) ज्यारे परमेश्वर पोताने माटे शरीरोनुं निर्माण करवानी ईच्छा करे छे त्यारे पोतानी मायाथी रजोगुणानुं अलग सर्जन करे छे; ज्यारे तेओ वित्र-विचित्र योनिअमां रमण करवानी ईच्छा करे छे त्यारे सत्त्वगुणानुं सर्जन करे छे अने ज्यारे तेओ विश्वनो विनाश करवानी ईच्छा करे छे त्यारे तमोगुणाने वधारी दे छे. (१०) हे राजन्! भगवान सत्यसंकल्प छे. तेओ ज जगतनी उत्पत्तिना निर्मितबूत प्रकृति अने पुरुषना आश्रय एवा काणनुं सर्जन करे छे. तेथी तेओ काणने आधीन नथी, काण ज तेमने आधीन छे. हे परीक्षित! आ काणस्वरूप ईश्वर ज्यारे सत्त्वगुणानी वृद्धि करे छे त्यारे तेओ सत्त्वमय देवताओनुं बण वधारी दे छे अने त्यारे ज ते परम-पश्चस्वी देवोना प्रिय परमात्मा देवोना विरोधी, रजोगुणी तेम ज तमोगुणी देत्योनो संहार करे छे. वास्तवमां तो तेओ सम ज छे. (११)

हे राजन्! आ बाबतमां देवर्षि नारदज्ञामे घण्डा प्रेमधी एक ईतिहास कहो छतो. आ ते समयनी वात छे के ज्यारे राजसूय यज्ञमां तमारा दादा युषिष्ठिरे तेमने आ बाबतमां एक प्रश्न कर्या छतो. (१२) ते महान राजसूय यज्ञमां राजा युषिष्ठिरे पोतानी आंखो सामे एवी मोटी आश्वर्यजनक घटना जोई के चेहिराज शिशुपाल सौना देखतां ज भगवान श्रीकृष्णमां समाई गयो. (१३) देवर्षि नारदज्ञ पश्च त्यां ज बेठेला छता. आ घटनाथी आश्वर्यचित थयेला राजा युषिष्ठिरे मोटा मोटा मुनिअोधी भरेली सलामां, ते यज्ञमंडपमां ज देवर्षि नारदज्ञने पूछ्युं. (१४)

युषिष्ठिरे पूछ्युं – अहो! आ तो घण्डी विचित्र वात छे! परमतत्त्व भगवान श्रीकृष्णमां समाई जवुं ए तो मोटा मोटा अनन्य भक्तो माटे पश्च दुर्लभ छे; तो पछी भगवान साथे द्वेष करनारा शिशुपालने आ गति शी रीते प्राप्त थई? (१५) हे मुनि! आनुं रहस्य अमे बधा ज जात्रवा ईच्छीए छीओ. अगाउना समयमां भगवाननी निंदा करवाने कारणे

१. प्रा. पा. – पुनरात्मनः । २. प्रा. पा. – ऊभूतः ।

દમધોષસુત: પાપ આરભ્ય કલભાષણાત् ।
સમ્પ્રત્યમર્થી ગોવિન્દે દંતવક્ત્રશ્ચ દુર્મતિઃ ॥ ૧૭ ॥

શપતોરસકૃદ્ધિષું પદ્બ્રહ્મ પરમવ્યયમ् ।
શિત્રો ન જાતો જિલ્લાયાં નાન્દં વિવિશતુસ્તમઃ ॥ ૧૮ ॥

કથં તસ્મિન् ભગવતિ દુરવગ્રાહધામનિ ।
પશ્યતાં સર્વલોકાનાં લયમીયતુરજ્જસા ॥ ૧૯ ॥

એતદ્ભાષ્યતિ મે બુદ્ધિર્પાર્થિરિવ વાયુના ।
ભૂત્વેતદ્બુતતમં ભગવાંસ્તત્ર^૧ કારણમ् ॥ ૨૦ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ^૨

રાજસત્તદ્ય આકર્ષ્ય નારદો ભગવાનૃષિઃ ।
તુષ્ટઃપ્રાહ તમાભાષ્ય શૃષ્ટવત્યાસ્તત્ત્સદઃકથાઃ ॥ ૨૧ ॥

નારદ ઉવાચ

નિનંસતવસતકારન્યકારાર્થ કલેવરમ् ।
પ્રધાનપરયો રાજન્નવિવેકેન કલ્પિતમ् ॥ ૨૨ ॥

હિંસા તદભિમાનેન દષ્ટપારુષ્યયોર્થથા ।
વૈષમ્યમિહ ભૂતાનાં મમાહભિતિ પાર્થિવ ॥ ૨૩ ॥

યત્નિબદ્રોડભિમાનોડયં તદ્ધધાત્રાણિનાં વધઃ ।
તથા ન યસ્ય કૈવલ્યાદભિમાનોડભિલાત્મનઃ ।
પરસ્ય દમકર્તુર્હિ હિંસા કેનાસ્ય કલ્પયતે ॥ ૨૪ ॥

તસ્માદૈરાનુભન્ધેન નિર્વેરેણ ભયેન વા ।
સ્નેહાત્કમેન વા યુર્જ્યાત્કથાન્યતેકૃતે પૃથક્ ॥ ૨૫ ॥

યથા વૈરાનુભન્ધેન મર્યસ્તાન્યતાભિયાત् ।
ન તથા ભક્તિયોગેન ઈતિ મે નિશ્ચિતા ભતિઃ ॥ ૨૬ ॥

શ્રદ્ધિઓએ રાજા વેનને નરકમાં નાખી દીધો હતો. (૧૬)
દમધોષના પુત્રો પાપાત્મા શિશુપાલ અને દુર્ભુદ્ધિ દંતવક્ત્ર
— બને બાળપણથી આજ સુધી ભગવાન સાથે દેખ જ કરતા
રહ્યા છે. (૧૭) તેઓ અવિનાશી પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને
ઉન્મત્ત થઈને સતત ગાળો જ આપતા રહ્યા છે, પણ એના
પરિણામસ્વરૂપ ન તો તેમની જીબે કોઢ થયો કે ન તો તેમને
ધોર અંધકારમય નરક પણ મળ્યું. (૧૮) ઉલટાનું, જે
ભગવાનની પ્રાપ્તિ થવી અત્યંત દુષ્કર છે તેમનામાં જ આ
બને સૌના જોતાં જ અનાયાસ જ લીન થઈ ગયા — આનું
શું કારણ? (૧૯) પવનની લહેરથી દીવાની જ્યોત જેમ ડેલે
છે તેમ મારી બુદ્ધિ આ બાબતમાં ભર્મિત થઈ રહી છે. તમે
સર્વજ્ઞ છો, તો આ અદ્ભુત ઘટનાનું કારણ (રહસ્ય) કહી
જણાવો. (૨૦)

શ્રીશુકેવજ્ઞ કહે છે — સર્વસમર્થ દેવર્થિ નારદજ્ઞ
રાજા યુધિષ્ઠિરનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ઘણા પ્રસન્ન થયા
અને તેમણે યુધિષ્ઠિરને સંબોધીને ભરી સભામાં સૌના
સાંભળતાં આ કથા કહી. (૨૧)

નારદજ્ઞએ કહ્યું — હે રાજન! નિંદા, સ્તુતિ, સત્કાર
અને તિરસ્કાર — તો શરીરનાં જ થાય છે. આ શરીરની
કલ્પના પ્રકૃતિ અને પુરુષનો યથાયોગ્ય વિવેક નહીં હોવાને
કારણો જ માની લીધેલી છે. (૨૨) જ્યારે આ શરીરને
જ પોતાનો આત્મા માની લેવામાં આવે છે ત્યારે ‘આ
હું છું’ અને ‘આ મારું છે’ એવો ભાવ દૃઢ થઈ જાય
છે. આ જ બધા બેદભાવનું મૂળ છે. આને કારણો જ
નિર્બંસના અને ગાળો (દુર્વચનો)થી પીડા થાય છે. (૨૩)
“આ શરીર મારું છે” એવા દેહાભિમાનને લીધે જીવને
તેના શરીરનો વધ થતાં પોતાનો વધ થયો હોવાનું પ્રતીત
થાય છે. પરંતુ જીવોના જેવું અભિમાન ભગવાનમાં નથી;
કારણ કે તેઓ તો સર્વના આત્મા છે, અદ્વિતીય છે. તેઓ
કોઈને શિક્ષા કરે છે તે પણ તેમના કલ્યાણ માટે જ કરે
છે, નહીં કે કોષ્ઠવશ અને ઈર્ધાવશ. તો પછી ભગવાન
વિશે હિંસાની તો કલ્પના જ કેવી રીતે કરી શકાય? (૨૪)
તેથી ચાહે વેરભાવથી, ચાહે ભક્તિભાવથી, ભયથી, પ્રેમથી
કે કામનાથી પણ ભગવાન સાથે પોતાનો સંબંધ જોડી દેવો
જોઈએ. કારણ કે ભગવાનની દાચિમાં આવા વિવિધ
ભાવોનો કોઈ બેદ નથી. (૨૫) (હે યુધિષ્ઠિર!) મારો
તો એવો નિશ્ચિત મત છે કે મનુષ્ય વેરભાવથી ભગવાનમાં

૧. પ્રા. પા. — ભગવત્તત્ત્વ । ૨. પ્રા. પા. — શ્રીબાદ્રાયલિલુવાચ ।

कीटः पेशस्कृता रुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् ।
संरभम्भययोगेन विन्दते तत्सृपताम् ॥ २७ ॥

अेवं कृष्णो भगवति भायामनुज ईश्वरे ।
वैरेण्टा पूतपाप्मानस्तमापुरनुचिन्तया ॥ २८ ॥

कामाद् देषाद्यात्स्नेहाद्यथा भक्त्येश्वरे मनः ।
आवेश्य तद्वं लित्वा बहुवस्तद्वगतिं गताः ॥ २९ ॥

गोप्यः कामाद्यात्कंसो देषाच्यैद्यादयो नृपाः ।
सम्बन्धाद् वृष्णयः स्नेहाद्युं भक्त्यावयं विभो ॥ ३० ॥

कृतमोऽपि न वेनः स्यात्पञ्चानां पुरुषं प्रति ।
तस्मात् केनाप्युपायेन मनः कृष्णो निवेशयेत् ॥ ३१ ॥

मातृष्ठसेयो वश्वैद्यो दन्तवक्त्रश्च पाषडव ।
पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात्पदाच्युतौ ॥ ३२ ॥

युधिष्ठिर उवाच

कीदेशः कस्य वा शापो हरिदासाभिर्मर्शनः ।
अश्रद्धेय ईवाभाति हरेरेकान्तिनां भवः ॥ ३३ ॥

देहेन्द्रियासुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनाम् ।
देहसम्बन्धसम्बद्धमेतदाभ्यातुमर्हसि ॥ ३४ ॥

नारद उवाच

एकदा भ्रष्टाः पुत्रा विष्णोलोकं पदच्छया ।
सनन्दनादयो जग्मुश्वरन्तो भुवनत्रयम् ॥ ३५ ॥

पूर्यष्टद्वायनार्भाभाः पूर्वधामपि पूर्वजः ।
दिग्वाससः शिशून् मत्वा द्वाः स्थौ तान् प्रत्यधेष्टाम् ॥ ३६ ॥

जेटलो तन्मय थृ ज्ञाय छे तेटलो भक्तियोगथी नथी थतो.
(२६) भमरी कीडाने लावीने भीत पर पोताना दरमां बंध करी हे छे अने ते कीडो भय तथा उद्देश्यी भमरीनुं ज चिंतन करतो करतो तेना जेवो ज थृ ज्ञाय छे. (२७) आ ज वात भगवान श्रीकृष्ण विशे पक्षा छे. लीलाओने लीघे मनुष्य देखाता होवा छतां पक्षा (वास्तवमां) तेओ सर्वशक्तिमान भगवान ज छे. अमनी साथे वेर करनाराओ पक्षा तेमनुं चिंतन करतां-करतां पापरहित थृ ज्ञाने तेमने ज पामी गया छे. (२८) कोई एक नहीं, अनेक मनुष्यो कामनाथी, देख्यी, भयथी अने प्रेमथी पोताना मनने भगवानमां परोवीने तेम ज पोतानां बधां ज पापो धोइने ऐवी रीते भगवानने पामी गया छे के जेम भक्तो भक्तिथी. (२९) हे महाराज! भगवानने ग्राप्त करवा गोपीओऐ ग्रेमनी तीक्रताथी, कंसे भयथी, शिशुपाल-दंतवक्त्र वगेरे राजाओऐ देख्यी, यादवोऐ परिवारना संबंधथी, तमे भधाओ स्नेहथी अने अमे भधाओ भक्तिथी पोतानुं मन भगवानमां परोव्युं छे. (३०) भक्तो सिवाय, भगवाननुं चिंतन करनारा जे पांच ग्रकारना लोको छे तेमां राजा वेननी तो कोईनामां पक्षा गङ्गातरी थती नथी (कारण के तेषो कोई पक्षा ग्रकारे भगवानमां मन जोड्युं न हतु). सारांश ए छे के गमे ते रीते पक्षा पोतानुं मन भगवान श्रीकृष्णमां तन्मय करी हेवुं जोईऐ. (३१) हे पांडव (युधिष्ठिर)! वणी, तमारा मशियाई भाई शिशुपाल अने दंतवक्त्र - ए बंनेय भगवान श्रीविष्णुना मुख्य पार्षदो हता; ते बंनेओ ब्राह्मणोना शापने लीघे पदच्युत (पोताना स्थानेथी ब्रह्म) थवुं पड्युं हतु. (३२)

० राजा युधिष्ठिरे पूछ्युं - (हे नारदज!) भगवानना पार्षदोने पक्षा ग्रभावित करनारो ते शाप कोषे आप्यो हतो अने ते केवो हतो? भगवानना अनन्य ग्रेमीज्ञो फ्री पाइ। जन्म-मरणात्मपी संसारमां आवे ए वात कंटक अविश्वसनीय जेवी लागे छे. (३३) वैकुण्ठपुरीमां वसनाराओ तो ग्राहृत शरीर, ईन्द्रियो अने ग्राषाथी पर होय छे, तेमनो ग्राहृत शरीर साथे संबंध शी रीते थयो ते तमे (मने) अवश्य कही संभणावो. (३४)

नारदज्ञाए कह्युं - एक दिवस भ्रष्टाना मानसपुत्रो सनकादि ऋषिओ ऋषो लोकमां स्वच्छंद विचरण करता करता वैकुण्ठमां जृ पहोच्या. (३५) आम तो तेओ पूर्वजोना पक्षा पूर्वज (सौथी ग्राचीन) छे, परंतु जाणो पांच-छ वर्षना बाणको होय तेवा ज्ञाय छे, (दिगंबर वेष्मां आवेला) तेमने

१. मा. पा. - पदच्युतौ ।

અશપનું કુપિતા એવં યુવાં વાસં ન ચાહેથ: ।
રજસ્તમોભ્યાં રહિતે પાદમૂલે મધુદ્વિષ: ।
પાપિષ્ઠામાસુરીં યોનિં બાલિશૌ યાતમાશ્વત: ॥ ૩૭ ॥

એવં શમૌ સ્વભવનાત્તુ પતન્તૌતૈ: કૃપાલુભિ: ।
પ્રોક્તૌ પુનર્જન્મભિર્વાંત્રિભિર્લોકાય કલ્યતામ્ ॥ ૩૮ ॥

જશાતે તૌ દિતે: પુત્રૌ હેત્યદાનવવન્દિતૌ ।
હિરણ્યકશિપુજ્યેષ્ઠો હિરણ્યાક્ષોઽનુજસ્તત: ॥ ૩૯ ॥

હતો હિરણ્યકશિપુહર્ષિણા સિંહરૂપિણા ।
હિરણ્યાક્ષો ધરોદ્રારે બિભ્રતા સૌકરં વપુ: ॥ ૪૦ ॥

હિરણ્યકશિપુ: પુત્રં પ્રહાદં કેશવપ્રિયમ્ ।
જિધાંસુરકરોત્રાના યાતના મૃત્યુહેતવે ॥ ૪૧ ॥

સર્વભૂતાત્મભૂતં^૧ તં પ્રશાન્તં સમદર્શનમ્ ।
ભગવતેજસા સ્પૃષ્ટં નાશકનોદ્રાતુમુધમૈ: ॥ ૪૨ ॥

તત્સ્તૌ રાક્ષસૌ જાતૌ કેશિન્યાં વિશ્રવઃસુતૌ ।
રાવણા: કુમ્ભકર્ણાશ સર્વલોકોપતાપનૌ^૨ ॥ ૪૩ ॥

તત્ત્રાપિ રાધવો ભૂત્વા ન્યહનચ્છાપમુક્તયે ।
રામવીર્ય શ્રોષ્યસિ તં માર્કણ્ડેયમુખાત્તુ પ્રભો ॥ ૪૪ ॥

તાવેવ ક્ષત્રિયૌ જાતૌ માતૃષ્યસ્તાત્મજૌ તવ ।
અધુના શાપનિર્મુક્તૌ કૃષ્ણાચકહ્તાંહસૌ ॥ ૪૫ ॥

વૈરાનુભન્ધતીવ્રેણ ધ્યાનેનાચ્યુતસાત્મતામ્ ।
નીતૌ પુનર્હરે: પાર્શ્વ જગતુર્વિષ્ણુપાર્શ્વૌ ॥ ૪૬ ॥

સાધારણ બાળકો સમજને દ્વારપાળોએ તેમને અંદર જતાં રોક્યા. (૩૬) તેથી તેઓ કોષિત થઈ ગયા અને તેમજે દ્વારપાળોને શાપ આપ્યો કે “અરે મૂર્ખાઓ! ભગવાન શ્રીવિષ્ણુનાં ચરણો તો રજોગુણ-તમોગુણથી રહિત છે, તમે બંને તેમની સમીપ રહેવાને પાત્ર નથી, તો સત્ત્વરે તમે અહીંથી પાપમયી અસુરયોનિમાં જાઓ.” (૩૭) તેમજે આ પ્રમાણે શાપ આપ્યો કે તરત, તેઓ વૈંઠમાંથી નીચે પડવા લાગ્યા, ત્યારે તે કૃપાળુ ઋષિઓએ કહ્યું - “વારુ, ત્રણ જન્મોમાં આ શાપ ભોગવીને તમે કરી પાછા વૈંઠમાં આવી જશો.” (૩૮)

(હે યુધિષ્ઠિર!) તે બંને પાર્શ્વદો દિતિના પુત્રો થયા, મોટાનું નામ હિરણ્યકશિપુ અને અનાથી નાનાનું નામ હિરણ્યાક્ષ હતું. હેત્યો અને દાનવોના સમાજમાં આ બંને સર્વશ્રેષ્ઠ હતા. (૩૯) ભગવાન શ્રીવિષ્ણુએ નરસિંહનું રૂપ ધારણ કરીને હિરણ્યકશિપુને માર્યાં તથા પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરતી વખતે વરાહનો અવતાર લઈને હિરણ્યાક્ષને માર્યાં. (૪૦) હિરણ્યકશિપુએ પોતાના પુત્ર પ્રદૂલાદને, તે ભગવાનનો પ્રેમી હતો તે કારણે મારી નાખવા ઈચ્છાયું અને એ માટે તેમને ઘણીબધી યાતનાઓ આપી. (૪૧) પરંતુ પ્રદૂલાદજી સર્વાત્મા ભગવાનના પરમપ્રિય ભક્ત હતા, સમદર્શી હતા, તેમના કૃદ્યમાં અચ્યણ શાંતિ હતી; અને ભગવાનના પ્રભાવથી તેઓ સુરક્ષિત હતા, તેથી જાતજાતના પ્રયાસો કરવા છતાં પણ હિરણ્યકશિપુ તેમને મારી નાખવામાં અસમર્થ જ રહ્યો. (૪૨)

આ જ બંને બીજા જન્મમાં વિશ્વવા મુનિ વડે કેશિની (કેકસી)ના ગર્ભથી રાક્ષસોના રૂપમાં જન્મ્યા; તેમનાં નામ હતાં - રાવણ અને કુલકર્ણ. તેમના ઉપદ્રવોને લીધે બધા લોક ભડકે બળવા લાગ્યા હતા. (૪૩) તે સમયે પણ ભગવાને તેમને શાપમાંથી છોડાવવા માટે શ્રીરામરૂપે (અવતારીને) તેમનો વધ કર્યો. હે યુધિષ્ઠિર! તમે ભગવાન શ્રીરામનું ચરિત્ર માર્કણ્ડેય મુનિના મુખેથી સાંભળશો. (૪૪) તે જ બંને - જ્ય અને વિજય આ બીજા જન્મમાં તમારી માસીના દીકરા શિશુપાલ અને દંતવકત્રના રૂપમાં કૃત્રિમકુળમાં જન્મ્યા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સુદર્શન ચકનો સ્પર્શ થતાં તેમનાં તમામ પાપ નાટ થઈ ગયાં અને તેઓ સનકાદિ ઋષિઓના તે શાપમાંથી મુક્ત થઈ ગયા. (૪૫) વેરભાવને કારણે તેઓ સહૈવ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું જ ચિંતન કર્યા કરતા હતા. તે જ ઉત્કટ તન્મયતાના પરિણામસ્વરૂપે તેમજે ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી લીધા અને ફરીથી તેમના પાર્શ્વદો થઈને તેમની જ પાસે ચાલ્યા ગયા. (૪૬)

૧. પ્રા. પા. - તં સર્વભૂતસુદૃઢં પ્રશાં । ૨. પ્રા. પા. - જાલપકો ।

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

વિદેષો દયિતે પુત્રે કથમાસીન્મહાત્મનિ ।
બ્રહ્મિમે ભગવન્યેન પ્રકાદસ્યાચ્યુતાત્મતા ॥ ૪૭ ॥

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું - હે ભગવન्! હિરણ્યકશિપુએ પોતાના સ્નેહપાત્ર પુત્ર મ્રદ્ગલાદ સાથે એટલો દ્વેષ શા માટે કર્યો? વળી, મ્રદ્ગલાદજી તો મહાત્મા હતા. સાથે સાથે તમે એ પણ કહી જણાવો કે મ્રદ્ગલાદજી કયા સાધનથી ભગવાનમાં તન્મય થઈ ગયા. (૪૭)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દે પ્રકાદચરિતોપકમે^૧ પ્રથમોડધ્યાય: ॥ ૧ ॥
સાતમા સ્કંધ-અંતર્ગત પ્રદ્ગલાદચરિત્ર-ઉપકમમાંનો પહેલો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

✓ બીજો અદ્યાય

હિરણ્યાકનો વધ થવાથી હિરણ્યકશિપુએ પોતાની માતા અને કુટુંબીઓને સમજાવવાં

નારદ ઉવાચ

ભ્રાતર્યેવં વિનિહિતે હરિણા કોડમૂર્તિનાર ।
હિરણ્યકશિપુ રાજન્ય પર્યતપ્પદ રૂધા શુચા ॥ ૧ ॥

આહ ચેદે રૂધા ઘૂર્ણા: સન્દાદશનચ્છદઃ ।
કોપોજજ્વલદ્ધયાં ચકુલ્યાં નિરીક્ષન્ય ધૂમ્રમખરમ્ય ॥ ૨ ॥

કરાલદંધ્રોગ્રદ્ધયા દુષ્પ્રેક્ષ્યભૂકુટીમુખ: ૩ ।
શૂલમુદ્યમ્ય સદસિ દાનવાનિદમખ્રવીત ॥ ૩ ॥

ભો ભો દાનવદૈતેયા દ્વિમૂર્ધસ્ત્ર્યક્ષ શમ્ભર ।
શતબાહો હૃદગ્રીવ નમુચે પાક ઈલ્લબ્લ ॥ ૪ ॥

વિપ્રચિતે મમ વચ: પુલોમન્ય શકુનાદ્ય: ।
શૃષ્ટુતાનન્તરં સર્વે કિયતામાશુ મા ચિરમ્ય ॥ ૫ ॥

સપત્નૈર્ધાતિત: ક્ષુદ્રેભ્રાતા મે દયિત: સુહિત ।
પાણ્ણિગ્રાહેણ હરિણા સમેનાચ્યુપધાવનૈ: ૫ ॥ ૬ ॥

તસ્ય ત્યક્તસ્વભાવસ્ય ધૃષોર્માયાવનૌકસ: ।
ભજન્તં ભજમાનસ્ય બાલસ્યેવાસ્થિરાત્મન: ॥ ૭ ॥

નારદજીએ કહ્યું - હે રાજન! વરાહ અવતાર પારણ કરીને ભગવાને હિરણ્યાકને મારી નાખ્યો ત્યારે ભાઈના આ પ્રમાણે માર્યા જવાથી હિરણ્યકશિપુ રોષથી બળી ઉઠ્યો અને શોકસંતપ્ત થઈ ગયો. (૧) તે કોષથી કાંપતો, પોતાના દાંતોથી વારંવાર હોઠ ચાવવા લાગ્યો. કોષથી ભલ્લકૃતી આંખોની આગના ધૂમાડાથી છવાયેલા આકાશ તરફ જોતો જોતો તે કહેવા લાગ્યો. (૨) તે સમયે વિકરાળ દાઢો, આગ ઓકતી ઉત્ત્ર દાસ્તિ અને ચઢેલાં ભવાને કારણે તેનું મોહું જોયું જતું ન હતું. ત્રિશૂળ ઉઠાવીને તેણે ભરી સભામાં દ્વિમૂર્ધા, અક્ષ, શંબર, શતબાહુ, હૃદગ્રીવ, નમુચિ, પાક, ઈલ્લબ્લ, વિપ્રચિત્તિ, પુલોમા, શકુન વગેરેને સંબોધીને કહ્યું - “અરે દેત્યો અને દાનવો! તમે બધા મારી વાત સાંભળો અને ત્યારપછી હું જેમ કહું તેમ કરો. (૩-૫) તમે એ જાણો જ છો કે મારા કુદ્ર શત્રુઓએ વિષ્ણુ દ્વારા મારા પરમ પ્રિય અને હિતેચ્છુ ભાઈ (હિરણ્યાક)ને મરાવી નંખાવ્યો છે. જોકે તે (વિષ્ણુ) દેવો અને દેત્યો - બંને પ્રત્યે સમભાવી છે, તોપણ સ્તુતિ કરીને દેવોએ તેને પોતાના પક્ષે કરી લીધો છે. (૬) આ વિષ્ણુ પહેલાં તો ઘણો શુદ્ધ અને નિષ્પક્ત હતો, પણ હવે માયાથી વરાહ વગેરે રૂપ

૧. મા. પા. - યુધિષ્ઠિરનારદસંવાદે । ૨. મા. પા. - વરિણા । ૩. મા. પા. - નિરીક્ષ્ય ધૂં । ૪. મા. પા. - વિષ્ણુ । ૫. મા. પા. - વિષ્ણુપધારિતે: ।

મચ્છૂલભિત્તગ્રીવસ્ય ભૂરિષા રહિરેણા વૈ ।
રહિરપ્રિયં તર્પયિષ્યે ભ્રાતરં મે ગતવ્યથ: ॥ ૮ ॥

તસ્મિન् ફૂટેઠહિતે નષે કૃતમૂલે વનસ્પતૌ ।
વિટપા ઈવ શુષ્પણિ વિષ્ણુપ્રાણા દિવૌકસ: ॥ ૯ ॥

તાવધાત ભુવં પૂયં વિપ્રકાત્રસમેધિતામ્ ૧ ।
સૂદયધં તપોયજસ્વાધ્યાયવ્રતદાનિન: ॥ ૧૦ ॥

વિષ્ણુર્દ્વિજક્તિયામૂલો યજો ધર્મમય: પુમાન् ।
દેવર્ધિપિતૃભૂતાનાં ધર્મસ્ય ચ પરાયણામ્ ॥ ૧૧ ॥

યત્રયત્ર દ્વિજા ગાવો વેદા વર્ણાશ્રમાઃ કિયા: ।
તં તં જનપદે યાત સન્દીપયત વૃશ્છત ॥ ૧૨ ॥

ઈતિ તે ભર્તનિર્દેશમાદાય શિરસાડકદેતાઃ ।
તથા પ્રજ્ઞાનાં કદનં વિદ્ધુ: કદનપ્રિયા: ॥ ૧૩ ॥

પુરગ્રામત્રજોદ્યાનકેત્રારમાશ્રમાકરાન् ।
ખેટખર્વાટઘોષાંશ દદહુ: પતાનાનિ ચ ॥ ૧૪ ॥

કેચિત્પનિત્રેબિભિદુ: સેતુપ્રાકારગોપુરાન् ।
આજ્ઞયાંશ્વિચિહ્નુર્વક્ષાન્ કેચિત્પરશુપાણય: ।
પ્રાદહન્શરણાન્યન્યે પ્રજ્ઞાનાં જ્વલિતોલ્ભુકે: ॥ ૧૫ ॥

એવં વિપ્રકૃતે લોકે દૈત્યેન્દ્રાનુચૈર્મુહુ: ।
દિવં દેવા: પરિત્યજ્ય ભુવિ ચેરુરલક્ષિતાઃ ॥ ૧૬ ॥

હિરણ્યકશિપુભ્રાતુ: સમ્પરેતસ્ય દુઃખિતઃ ।
કૃત્વા કટોદકાદીનિ ભ્રાતૃપુત્રાનસાન્ત્વયત્ ॥ ૧૭ ॥

ધારણ કરવા લાગ્યો છે અને પોતાના સ્વભાવથી ચ્યુત થઈ ગયો છે. બાળકની જેમ, જે તેની સેવા કરે તેના પક્ષે તે થઈ જાય છે, તેનું ચિત્ત સ્થિર નથી રહ્યું. (૭) હવે હું પોતાના આ શૂળથી તેનું ગળું કાપી નાખીશ અને તેના લોહીની ધારાથી પોતાના રુધિરપ્રેમી ભાઈનું તર્પણ કરીશ. ત્યારે જ કદાચ મારા હૃદયની પીડા શાન્ત થશે. (૮) તે માયાવી શત્રુનો નાશ થઈ જવાથી, બધા દેવો જાડનું મૂળ કપાઈ જવાથી (સુકાઈ જતી) ડાળીઓની જેમ આપોઆપ જ સુકાઈ જશે; કારણ કે વિષ્ણુ જ તેમના પ્રાણ છે. (૯) તેથી તમે અત્યારે જ પૃથ્વી પર જાઓ. આજકાલ ત્યાં બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોનો ઘણો વધારો થઈ ગયો છે. ત્યાં જે લોકો તપ, યજા, સ્વાધ્યાય, પ્રત, દાન વગેરે શુલ કર્મો કરી રહ્યા હોય તે બધાંને મારી નાખો. (૧૦) વિષ્ણુનું મૂળ છે બ્રાહ્મણોનાં ધર્મ-કર્મ; કારણ કે યજ અને ધર્મ જ તેનાં સ્વરૂપ છે. દેવો, ઋષિઓ, પિતુઓ, સમસ્ત પ્રાણીઓ અને ધર્મનો તે જ પરમ આશ્રય છે. (૧૧) જ્યાં જ્યાં બ્રાહ્મણો, ગાયો, વેદ, વર્ણાશ્રમ અને ધર્મ-કર્મ હોય તે તે જનપદોમાં તમે જાઓ અને તેમને બાળી નાખો, ઉજ્જવલ કરી નાખો.” (૧૨)

દૈત્યો તો સ્વભાવે જ લોકોને પીડા આપીને સુખી થનારા છે. તે બધાઓએ દૈત્યરાજ હિરણ્યકશિપુની આશા ઘણા આદરથી માણું નમાવીને સ્વીકારી લીધી અને તે અનુસાર તેઓ પ્રજ્ઞાનોને પીડવા લાગ્યા. (૧૩) તેમણે નગરો, ગામો, પ્રજ (ગાયોનાં નિવાસસ્થાનો), ઉધાનો, જેતરો, વિશ્રાંતિસ્થાનો, ઋષિઓના આશ્રમો, રલ વગેરેની ખાણો, ખેડૂતોની વસ્તીઓ, તળેટીનાં ગામો, નેસડાઓ (ભરવાડોના વસવાટો), વેપારનાં કેન્દ્રો એવાં મોટાં મોટાં શહેરો – એ બધાંને બાળી મૂક્યાં. (૧૪) કેટલાક દૈત્યોએ ખોદવાનાં હથિયારોથી મોટા મોટા પુલ, કોટકાંગરા અને નગરના દરવાજાઓ તોડી-ફોડી નાખ્યાં તથા બીજા કેટલાકે કુદાડીઓથી ફળ્યાં-કૂલ્યાં, હર્યાલ્યાં વૃક્ષો કાપી નાખ્યાં. કેટલાક દૈત્યોએ સળગતાં લાકડાંઓથી લોકોનાં ઘર બાળી નાખ્યાં. (૧૫) આ પ્રમાણે દૈત્યોએ નિર્દોષ પ્રજાને ભારે પીડિત કરી મૂકી. તે સમયે દેવો સ્વર્ગ છોડીને ગુપ્ત વેશે પૃથ્વી પર વિચરણ કરતા હતા. (૧૬)

(હે પુધિષ્ઠિર!) ભાઈના મૃત્યુને લીધે હિરણ્યકશિપુને ઘણું દુઃખ થયું હતું. જ્યારે તે તેની અંત્યેષ્ટિ કિયા વગેરેથી પરવાયો ત્યારે પોતાના ભત્રીજાઓ શકુનિ, શંબર, ધૂષ્ટ, ભૂતસંતાપન, વૃક, કાલનાભ, મહાનાભ, હરિશમશ્ય અને

૧. પ્રા. પા. – ભ્રલક્ષનો ।

शकुनिं शभरं धृष्टं भूतसन्तापनं वृक्म् ।
कालनाभं महानाभं हरिश्मश्रुमथोत्कच्यम् ॥ १८ ॥

तमातरं रुधाभानुं दिति च जननीं गिरा ।
श्लक्षणाया देशकालश ईदमाह जनेश्वर ॥ १९ ॥

हिरण्यकशिपुरुवाच

अम्बाम्बहेवधूः पुत्रावीरं मार्हर्थ शोचितुम् ।
रिपोरभिमुखे श्लाध्यः शूराणां वध ईप्सितः ॥ २० ॥

भूतानाभिः संवासः प्रपायाभिव सुव्रते ।
द्वैवेनैकत्र नीतानामुत्तीतानां स्वकर्मभिः ॥ २१ ॥

नित्य आत्माव्ययः शुद्धः सर्वगः सर्ववित्परः ।
धत्तेऽसावात्मनो लिङ्मायया विसृज्ञगुणान् ॥ २२ ॥

यथाऽभ्मसा प्रचलता तरवोऽपि चला ईव ।
चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते चलतीव भूः ॥ २३ ॥

ऐवं गुणैर्भ्राम्यमाणे मनस्यविकलः पुमान् ।
पाति तत्साम्यतां भद्रे ह्यलिङ्म लिङ्मवानिव ॥ २४ ॥

ऐष आत्मविपर्यासो ह्यलिङ्म लिङ्मभावना ॥ २ ॥
ऐष प्रियाप्रियैर्योगो वियोगः कर्मसंसृतिः ॥ २५ ॥

सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः ।
अविवेकश्च चिन्ता च विवेकास्मृतिरेव च ॥ २६ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीभितिहासं पुरातनम् ।
यमस्य प्रेतबन्धूनां संवादं तं निष्पोधत ॥ २७ ॥

उशीनरेष्यभूद् राजा सुयश ईति विश्रुतः ।
सपत्नैर्निःहतो युद्धे शात्यस्तमुपासत ॥ २८ ॥

उत्कचने सान्त्वन आप्युं तेमनी माता रुधाभानुने तथा पोतानी माता दिति ने देशकाल अनुसार मधुर वाक्षीथी समजावतां तेषो कहुं. (१७-१८)

हिरण्यकशिपुभे कहुं – मारी वहाली माता, वहु अने पुत्रो! तमारे वीर हिरण्याक भाटे कोई प्रकारनो शोक करवो जोઈभे नहीं. वीर पुरुषो तो ऐवुं ज ईच्छे छ के (युद्धभूमिमां) पोताना शत्रुओ सामे तेमने हंकावीने पोते प्राणत्याग करी हे; वीरो भाटे आवुं ज मृत्यु प्रशंसनीय छे. (२०) हे देवी! जेम परब पर धक्षाबधा लोको एकठा थह जाय छे, परंतु तेमनु ए छणवुं-मणवुं थोडा समय माटेनु ज होय छे – बराबर ऐवी ज रीते ज्ञवो पक्षा पोतानां कर्मोना भेटे नसीबजोगे भगे छे अने विखूटा पडे छे. (२१) वास्तवमां आत्मा तो नित्य, अविनाशी, शुद्ध, सर्वगत, सर्वश छे अने देह-ईन्द्रियो वगेरेथी लिङ्म छे. ते अविद्याने लीघे ज शरीर वगेरेनी सुष्ठि रथीने भोगोना साधनभूत सूक्ष्म शरीरनो स्वीकार करे छे. (२२) जेम हालता पाणीनी साथोसाथ तेमां प्रतिबिंधित थतां वृक्षो पक्षा हालतां होय एम देखाय छे अने फेरववामां आवती आंखनी साथेसाथे सधणी पृथ्वी ज जाङ्गे फरती होय एम देखाय छे; तेवी ज रीते हे कल्याणी! विषयोने कारणो मन भटकवा लागे छे अने मन साथे तादात्म्य करीने ते निर्विकार होवा छतां ते पक्षा भटकवा लागे छे. परंतु निर्विकार होवा छतां वास्तवमां आत्मानो स्थूल शरीर अने सूक्ष्म शरीर साथे कोई पक्षा संबंध नथी. (२३-२४) बधी रीते शरीर-रहित आत्माने शरीर समज लेवो अनुं ज नाम अशान छे; अने अनाथी ज प्रिय के अप्रिय वस्तुओनुं मणवुं के विखूटा पडवुं थाय छे, अनाथी ज कर्मोनी साथे संबंध थह जवाने कारणो संसारमां भटकवुं पडे छे. (२५) जन्म, मरण, अनेक प्रकारना शोक, अविवेक, चिन्ता अने विवेक-विस्मरण – ऐ बधानुं कारण आ अशान ज छे. (२६) आ बाबतमां एक प्राचीन ईतिहास छे. जे मृत्यु पामेला मनुष्यनां सगांसंबंधीओ साथेनो पमराजनो वार्तालाप छे. तमे ध्यानथी ते सांभणो. (२७)

८ उशीनर देशमां एक महान पश्चस्वी राजा हतो. तेनु नाम हतुं सुपक्ष. युद्धमां शत्रुओ तेने मारी नाघ्यो, त्यारे तेना भाईबन्धुओ तेने वीटणाईने बेसी गया. (२८)

१. ग्रा. पा. – तथाप्रवः । २. ग्रा. पा. – व्यापना । ३. ग्रा. पा. – व्यते ।

વિશીર્ણરલકવયં વિભ્રાભરણાલજમ્ ।
શરનિર્ભિન્નહદયં શયાનમસૃગાવિલમ્ ॥ ૨૮॥

પ્રકીર્ણકેશં ધ્વસ્તાક્ષં રભસા દષ્ટદચ્છદમ્ ।
રજઃકુષ્ઠમુખાભ્રોજં છિન્નાયુધભુજં મૃદે ॥ ૩૦॥

ઉશીનરેન્દ્ર વિધિના તથા કૃતં
પતિ મહિષ્ય: પ્રસમીક્ષ્ય દુઃખિતા: ।
હતા: સ્મ નાથેતિ કરૈરૂરો ભૃંશં
ઘન્યો મુહુસ્તત્પદ્યોરૂપાપતન ॥ ૩૧॥

રૂદત્ય ઉચ્ચૈર્દિયિતાઽદ્વિપદ્જં
સિંઘન્ય અસૈ: કુચકુડુકમારુણૈ: ।
વિલસ્તકેશાભરણા: શુચં^૧ નૃણાં
સૃજન્ય આકંદનયા વિલેપિરે ॥ ૩૨॥

અહો વિધાત્રાડકરુણેન ન: પ્રભો
ભવાન્ પ્રણીતો દગગોચરાં દશામ્ ।
ઉશીનરાણામસિ વૃત્તિદઃ પુરા
કૃતોડધુના યેન શુચાં વિવર્ધન: ॥ ૩૩॥

ત્વયા કૃતજ્ઞેન વયં મહીપતે
કથં વિના સ્યામ સુહૃત્તમેન તે ।
તત્ત્રાનુયાનં તવ વીર પાદયો:
શુશ્રૂષતીનાં દિશા^૨ યત્ર યાસ્યસિ ॥ ૩૪॥

એવં વિલપતીનાં વૈ પરિગૃહ્ય^૩ મૃતં પતિમ્ ।
અનિચ્છતીનાં નિર્ઝરમર્કોડસં સંન્યવર્તત ॥ ૩૫॥

તત્ર હ પ્રેતબન્ધૂનામાશ્રુત્ય પરિદેવિતમ્ ।
આહતાન્ બાલકો ભૂત્વા યમ: સ્વયમુપાગત: ॥ ૩૬॥

૪૫ ઉવાચ

અહો અમીષાં વયસાડધિકાનાં
વિપશ્યતાં લોકવિધિ વિમોહઃ ।

તેનું રલજિત કવચ છિન્નાભિન્ન થઈ ગયું હતું, ધરેણાં અને માળાઓ નષ્ટભ્રાષ થઈ ગયાં હતાં, બાળોના પ્રહારથી તેનું હદ્ય પણ વિધાઈ ગયું હતું, શરીર લોહીથી લથપથ હતું, વાળ વિખેરાઈ ગયા હતા, આંખો બહાર આવી ગઈ હતી, કોષના કારણે દાંતોથી તેના હોઠ દબાયેલા હતા, કમળ જેવું મુખ ધૂળથી ઢંકાઈ ગયું હતું, યુદ્ધમાં તેનાં શસ્ત્રો અને તેના હથ કપાઈ ગયા હતા. (૨૮-૩૦)

દૈવવશાત્ પોતાના પતિ ઉશીનર-નરેશની આવી દશા થયેલી જોઈને રાણીઓને ધણ્ણું દુઃખ થયું, ‘હા નાથ! અમે અભાગણીઓ તો વગર મોતે મારી ગઈ!’ – એમ કહીને તેઓ વારંવાર જોરજોરથી છાતી કૂટતી પોતાના પતિનાં ચરણો પાસે ઢળી પડી. (૩૧) તેઓ જોરજોરથી એટલું રડવા લાગી કે તેમના સ્તન પરના ચંદન સાથે ભળી જઈને વહેતાં લાલ-લાલ આંસુઓએ પ્રિયતમનાં ચરણકમળ પખાળી દીધાં. તેમના વાળ અને ધરેણાં આમતેમ વિખેરાઈ ગયાં. તેઓ કરુણ આકંદ સાથે વિલાપ કરી રહી હતી, જેને સાંભળીને મનુષ્યોના હદ્યમાં શોકનો સંચાર થઈ જતો હતો. (૩૨) “રે હાય! વિધાતા ધણો કૂર છે. હે સ્વામી! તેણે જ આજે તમને અમારી આંખો આગળથી અદશ્ય કરી દીધા. પહેલાં તો તમે સમસ્ત દેશવાસીઓના જીવનદાતા હતા, પણ આજે તેણે જ તમને એવા બનાવી દીધા છે કે તમે અમારો શોક વધારી રહ્યા છો. (૩૩) હે પતિદેવ! તમે ખૂબ કૃતજ્ઞ છો કે, અમારી થોડી-સરખી સેવાને પણ ધણી કરીને માનતા હતા. હાય! હવે તમારા વિના અમે કેવી રીતે રહી શકીશું? અમે તો તમારાં ચરણોની દાસીઓ છીએ. હે વીરશ્રેષ્ઠ! તમે જ્યાં જઈ રહ્યા છો ત્યાં જ આવવાની અમને પણ આશા આપો.” (૩૪) તેઓ પોતાના પતિનું શબ્દ પકડીને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી હતી. તે શબ્દને અજિનદાદ માટે ત્યાંથી લઈ જવા દેવાની તેમને ઈચ્છા થતી ન હતી. એટલામાં જ સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો. (૩૫) તે સમયે ઉશીનર-નરેશના સંબંધીઓએ જે વિલાપ કર્યો હતો તે સાંભળીને સ્વયં યમરાજ બાળકના વેશમાં ત્યાં આવ્યા અને તેમણે તે લોકોને કહ્યું. (૩૬)

યમરાજે કહ્યું – અહો આશ્ર્ય છે! આ લોકો તો મારા કરતાંય પીઠ છે. લોકોનું જન્મવું અને મરવું બરાબર જુએ છે છતાં પણ આટલાં મૂઢ થઈ રહ્યાં છે. અરે! આ

૧. પ્રા. પા. – નૃણાં શુચાં । ૨. પ્રા. પા. – દિશા । ૩. પ્રા. પા. – પતિં ।

यत्रागतस्तत्र^१ गतं मनुष्यं
स्वयं सधर्मा अपि शोचन्त्यपार्थम् ॥ ३७॥

अहो वयं धन्यतमा यदत्र^२
त्यक्ताः पितृभ्यां न विचिन्तयामः ।
अभक्ष्यमाणा अबला वृकादिभिः
स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे ॥ ३८॥

य ईच्छयेशः सृजतीदमव्ययो
य एव रक्षत्यवलुभ्यते च यः ।
तस्याबलाः कीडनमाहुरीशितु-
श्वराचरं निग्रहसङ्ग्रहेऽ प्रभुः ॥ ३९॥

पथि अयुतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं
गृहे स्थितं तद्विहतं विनश्यति ।
ज्ञवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो वने
गृहेऽपि गुमोऽस्य हतो न ज्ञवति ॥ ४०॥

भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिः-
र्भवन्ति काले न भवन्ति सर्वशः ।
न तत्र हात्मा प्रकृतावपि स्थित-
स्तस्या गुणैरन्यतमो निबध्यते^४ ॥ ४१॥

ईदं शरीरं पुरुषस्य मोहजं
यथा पृथग्भौतिकमीयते गृहम् ।
यथौदकैः^५ पार्थिवतैजसैर्जनः
कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥ ४२॥

यथाऽनलो दारुषु भिन्न ईयते
यथाऽनिलो देहगतः पृथक् स्थितः ।
यथा नभः सर्वगतं न सञ्जिते
तथा पुमान् सर्वगुणाश्रयः परः ॥ ४३॥

मनुष्य ज्यांथी आव्यो हतो त्यां ज चाल्यो गयो. आ लोकोंने पश्च एक ने एक दिवस त्यां ज जवानुं छे. तो पछी आ लोको व्यर्थ शा भाटे आटलो शोक करे छे? (३७) अमे तो तमारा करतां लाख गणा सारा छीअे, परम धन्य छीअे; कारण के अमारां मातापिताए अमने छोडी दीधा छे. अमारा शरीरमां पर्याप्त शक्ति पश्च नथी, तो पश्च अमने कोई चिंता नथी. वरु वगेरे हिंसक प्राणीओ अमने कशी हानि पहांचाडी शक्तां नथी. जेहो गर्भमां रक्षणा कर्यु हतु ते ज आ ज्ञवनमां पश्च अमारुं रक्षणा करतो रहे छे. (३८) हे देवीओ! जे अविनाशी ईश्वर पोताना आनन्द भातर आ जगतनुं सर्जन करे छे, पालन करे छे अने नाश करी हे छे ते प्रभुनुं आ (जगत) तो एक रमकुं मात्र छे. ते आ चराचर जगतने शिक्षा (दंड) के पुरस्कार आपवामां समर्थ छे. (३९) भाग्य अनुकूणा होय तो रस्तामां पडी गयेली वस्तु पश्च जेमनी तेम पडी रहे छे, परंतु भाग्य प्रतिकूण थवाथी घरनी अंदर तिजोरीमां मूळेली वस्तु पश्च घोवाई जाय छे. ज्ञव जंगलमां पश्च कोईना सहारा विना दैवनी हृपादस्थी घरासा समय सुधी ज्ञवतो रहे छे, परंतु दैवना विपरीत थवाथी घरमां सुरक्षित रहेलो होवा छतां पश्च ते मरी जाय छे. (४०)

हे राज्ञीओ! बधां प्राणीओनुं मृत्यु पोतानां पूर्वजन्मोनां कर्मानी वासना अनुसार समय आव्ये थाय छे अने ते ज अनुसार तेमनो जन्म पश्च थाय छे. परंतु आत्मा शरीरथी अत्यंत लिन्न छे, तेथी ते तेनामां रहेलो होवा छतां पश्च तेना जन्म-मृत्यु साथे तेनो कोई संबंध नथी. (४१) जेम मनुष्य पोताना मकानने पोतानाथी अलग अने माटीनुं (बनेलुं) समझे छे तेवी ज रीते आ शरीर पश्च (आत्माथी) अलग अने माटीनुं (बनेलुं) छे. मनुष्य मोहने लीधे तेने पोतानुं समझ ले छे. जेम पाणीनो विकार परपोटो छे, माटीनो विकार घडो छे अने सोनानो विकार दागीना छे. ते बधा दृपांतर थर्नने नष्ट थर्छ जाय छे तेवी ज रीते जण-माटी अने तेज आहि तत्वोना विकारथी बनेलुं आ शरीर पश्च काणना प्रभावथी बने छे अने नष्ट थर्छ जाय छे. (४२) जेम लाकडामां रहेलो व्यापक अज्ञि स्पष्टपश्चो ज तेनाथी अलग छे, जेम शरीरमां रहेवा छतां वायुनो तेनी साथे कोई संबंध नथी, जेम आकाश सर्वत्र एकसरभुं (व्याप्त) रहेवा छतां पश्च कोईनाय गुण अने दोषथी लेपातुं नथी – तेवी ज रीते समस्त देह अने ईन्द्रियोमां रहेनारो अने तेमनो आश्रयभूत आत्मा पश्च तेमनाथी अलग छे अने निर्दिष्ट छे. (४३)

१. मा. पा. – यत्रोद्दतः । २. मा. पा. – यदेतत् । ३. मा. पा. – सद्ग्रहणिग्रहे । ४. मा. पा. – ऋषि बद्धवते । ५. मा. पा. – तथौऽ ।

सुयशो नन्वयं शेते भूढा यमनुशोचथ ।
यः श्रोता योऽनुवक्तेह स न देश्येत कर्तिचित् ॥ ४४ ॥

न श्रोता नानुवक्तायं मुख्योऽप्यत्र महानसुः ।
यस्त्विलेन्द्रियवानात्मा स चान्यः प्राणादेहयोः ॥ ४५ ॥

भूतेन्द्रियमनोलिङ्गान् देहानुच्यावचान् विभुः ।
भजत्युत्सृजति ह्यन्यस्तस्यापि स्वेन तेजसा ॥ ४६ ॥

यावलिङ्गान्वितो ह्यात्मा तावत्कर्मनिबन्धनम् ।
ततो विपर्ययः क्लेशो मायायोगोऽनुवर्तते ॥ ४७ ॥

वितथाभिनिवेशोऽयं यद् गुणोऽप्यर्थदेवयः ।
यथा मनोरथः स्वज्ञः सर्वमैन्द्रियकं मृषा ॥ ४८ ॥

अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचन्ति तद्विदः ।
नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावः शोचताभिति ॥ ४९ ॥

लुभ्यको विपिने कश्चित्पक्षिणां निर्भितोऽन्तकः ।
वितत्य जालं विदधे तत्र तत्र प्रलोभयन् ॥ ५० ॥

कुलिङ्गमिथुनं तत्र विचरत्समदेश्यत ।
तयोः कुलिङ्गी सहसा लुभ्यकेन प्रलोभिता ॥ ५१ ॥

साऽसञ्ज्ञत शिचस्तन्यां भृहिषी कालयन्त्रिता ।
कुलिङ्गस्तां तथाऽपश्चां निरीक्ष्य भृशदुःभितः ।
स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यटेवयत् ॥ ५२ ॥

अहो अकरुणो देवः खियाऽकरुणाया विभुः ।
कृपणं माऽनुशोचन्या दीनया किं करिष्यति ॥ ५३ ॥

हे मूरखाओ! जेना माटे तमे बधां शोक करी रह्यां छो ते सुयश नामनुं शरीर तो तमारी सामे पडेलुं छे; तमे तेने ज जोता हता. तेनामां जे सांबणनारो अने बोलनारो हतो ते तो क्यारेय कोईने देखातो न हतो. तो पछी आजे पश्च ते न देखातो होय तो ऐमां शोक शा माटे? (४४) ('प्राण ज बोलनारो अने सांबणनारो हतो ते नीकली गयो' ऐवी तमारी मान्यता मूर्खताभरेली छे; कारण के सुपुष्टिना समये प्राण तो रहे ज छे, छतां पश्च ते नथी बोलतो के नथी सांबणतो.) शरीरमां बधी इन्द्रियोनी येद्याना छेतुभूत जे महाप्राण छे ते प्रधान होवा छतां पश्च बोलनारो के सांबणनारो होतो नथी; कारण के ते ज५ छे. शरीर अने इन्द्रियो वडे बधा पदार्थोनो द्रष्टा जे आत्मा छे ते शरीर अने प्राण बनेथी लिन्न छे. (४५) जोडे ते परिच्छिन्न (विभक्त) नथी, व्यापक छे तोपश्च पांच भूतो, इन्द्रियो अने मनथी युक्त उच्च-नीच (दृष्टि, मनुष्य, पशु-पक्षी वगेरे) शरीरोने ग्रहण करे छे अने पोतानी विवेकशक्तिथी मुक्त पश्च थर्छ जाय छे. वास्तवमां ते (आत्मा) आ बधांथी अलग छे. (४६) ज्यां सुधी ते पांच प्राण, पांच कर्मन्द्रियो, पांच शानेन्द्रियो, बुद्धि अने मन – आ सत्तर तत्त्वोथी बनेला लिंग-शरीर साथे संलग्न रहे छे त्यां सुधी कर्मांथी बंधायेलो रहे छे अने आ बंधनने कारणे ज मायाने लीये थता मोह अने क्लेश भराभर तेनी पाइण पडेला रहे छे. (४७) प्रकृतिना गुणोने तथा तेमनाथी बनेली वस्तुओने सत्य समज्ञवां अथवा कहेवां ए मिथ्या हुराग्रह छे. मनोरथवेणानी कल्पित अने स्वज्ञवेणाए देखाती वस्तुओनी जेम ज इन्द्रियो वडे जे कंठ ग्रहण करवामां आवे छे ते बधुं मिथ्या (असत्) छे. (४८) तेथी शरीर अने आत्मानुं तत्य जाग्रानारा मनुष्यो नथी तो अनित्य शरीर माटे शोक करता के नथी तो नित्य आत्मा माटे शोक करता. परंतु शाननी देहता नहीं होवाने कारणे जे लोको शोक करता रहे छे तेमना स्वभावने बदलवानुं घण्टुं मुश्केल छे. (४९)

कोई जंगलमां एक पारधी रहेतो हतो. पारधी ते केवो, जाङो विधाताए पक्षीओना काणना रुपमां ज तेने रच्यो हतो! क्यांय पश्च ते जाण बिछावतो, बस ललचावीने पक्षीओने फसावी ज लेतो. (५०) एक दिवस तेणो कुलिंग पक्षीना एक युगलने चारो चालतां जोयुं. ते पारधीए ते पैकी मादा पक्षीने तो तरत ज फसावी दीयुं. (५१) काणवशात् ते कुलिंग-मादा जाणना फंदामां फसाई गई. नर-पक्षीने पोतानी मादानी विपत्ति जोईने भारे हुःअथयुं. ते बिचारो तेने छोडवी शके एम तो हतो नहीं, बस स्नेहने लीये ते बिचारी मादा माटे विलाप करवा लाग्यो. (५२) ते कहेवा लाग्यो – “आम तो विधाता

कामं नयतु मां देवः किमर्द्धनात्मनो हि मे ।
दीनेन ज्ञवता दुःखमनेन^१ विषुरायुधा ॥ ५४ ॥

कथं त्वज्ञतपक्षांस्तान् मातृहीनान् विभर्घ्यहम् ।
मन्दभाग्याः प्रतीक्षन्ते नीडे मे मातरं प्रज्ञाः ॥ ५५ ॥

ऐवं कुलिङ्गं विलपन्तमारात्
प्रियावियोगातुरमश्रुकण्ठम् ।
स ऐव तं शाकुनिकः शरेषा
विव्याध कालप्रहितो विलीनः ॥ ५६ ॥

ऐवं यूयमपश्यन्त्य आत्मापायमबुद्धयः ।
नैनं ग्रास्यथ शोचन्त्यः पतिं वर्षशतैरपि ॥ ५७ ॥

हिरण्यकशिपुरवाच

बाल^२ ऐवं प्रवदति सर्वे विस्मितयेतसः ।
शातयो भेनिरे सर्वमनित्यमयथोत्थितम् ॥ ५८ ॥

यम एतदुपाख्याय तत्रैवान्तरधीयत ।
शातयोऽपि सुयज्ञस्य चकुर्यत्साम्परायिकम् ॥ ५९ ॥

ततः^३ शोचत मा यूयं परं चात्मानमेव च ।
क आत्मा कः परो वात्र स्वीयः पारक्य ऐव वा ।
स्वपराभिनिवेशेन विनाइशानेन देहिनाम् ॥ ६० ॥

नारद उवाच

ईति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ष्य सस्तुषा ।
पुत्रशोकं क्षणात्यकृत्वा तत्ये चित्तमधारयत् ॥ ६१ ॥

—★—

ईति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां समस्कन्धे^४ दितिशोकापनयनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
सातमा स्कंध-अंतर्गत दितिना शोकनु निवारणा नामनो वीजो अध्याय समाप्त.

—★—

१. प्रा. पा. — दुःखं ज्ञवेन । २. प्रा. पा. — बाल । ३. प्रा. पा. — अतः । ४. प्रा. पा. — परमात्मानमेव च । ५. प्रा. पा. — सप्तमे स्कन्धे दितेः शोकापनोदनो नाम ।

सर्वं कांठ करी शके छे, परंतु ते छे घङ्गो ज निर्दय. आ मारी सहयरी एक तो रही औज्ञत अने बीजुं, मुज अभागिया सारु शोक करती ते घङ्गी दीनताथी तरकडी रही छे. अने लઈने ते विधाता करशे शुं? (५३) अने आनंद थतो होय तो मने लई जाय. आना विना हुं पोतानुं अधूरुं विषुर-ज्ञवन के जे दीनता अने दुःखथी लरेलुं छे ते लઈने शुं करीश? (५४) हज्ज तो मारां अभागियां बच्यां ओने पांझो पाणा पूरी कूटी नथी. पत्नीना मरी ज्ञवाथी ते माविहोङ्गां बच्यां ओने हुं केवी रीते पाणीश? अरे! माणामां तेओ पोतानी मातानी वाट जोई रह्यां हरे.” (५५) आ रीते ते कुलिंग-नर घङ्गो बधो विलाप करवा लाग्यो. पोतानी सहयरीना वियोगथी ते दुःखातुर थई रह्यो हतो. अंसुओने लीधे तेनुं गणुं ढंधाई गयुं हतुं. त्यां सुधीमां तो काणनी प्रेरज्ञाथी, पासे ज संताई रहेलाते पारधीओ एतेवुं बाल मार्युं के ते पाणा त्यां ज मृत्यु पाख्यो (५६). हे मूर्ख राणीओ! तमारी पाणा आ ज दशा थवानी छे. तमने पोतानुं मृत्यु तो देखातुं नथी अने अना माटे रही रही छो, छाती कूटी रही छो! जो तमे सो वरस सुधी आ ज रीते शोकने लीधे छाती कूटती रहेशो तोपाणा हवे तमे आने भेणवी शक्षो नहीं. (५७)

हिरण्यकशिपुओ कहुं — ते यमराजउपे आवेला नाना-सरभा बाणकनी आवी ज्ञानपूर्ण वातो सांबणीने ते बधां ज विस्मय पाख्यां. उशीनर-नरेशना भाईबंधुओ अने तेनी पत्नीओओ ए वात समज्ज लीधी के समस्त संसार अने अनां सुभद्रुःभ — ए बधुं ज अनित्य अने भिथ्या छे. (५८) यमराज आ उपाख्यान संभणावीने त्यां ज अंतर्धान थई गया. पछी सगासंबंधीओओ पाणा सुयज्ञनी अंत्येष्टि-किया करी. (५९) तेथी तमे बधां पाणा पोताना माटे के बीज कोईनाय माटे शोक न करो. आ संसारमां कोषा आत्मा छे अने कोषा आत्माथी लिन्न? शुं पोतानुं छे अने शुं पारकु? प्राणीओने अक्षानने कारणे ज आ पोतानुं-पारकु एवो हुराग्रह थई रह्यो छे. आ भेदबुद्धिनुं अन्य कोई कारण नथी (सिवाय के अक्षान). (६०)

नारदज्ज बोल्या — (हे युधिष्ठिर!) पोतानी पुत्रवधूनी साथे दितिअे हिरण्यकशिपुनी आ वात सांबणीने ते ज क्षणे पुत्रशोक त्यज्ज दीधो अने पोतानुं चित्त परमतत्त्व-स्वरूप परमात्मामां जोडी दीधुं. (६१)

ગ્રીજે અદ્યાચ

હિરણ્યકશિપુની તપસ્યા અને વરદાનપ્રાપ્તિ

૧૧૨૬ ઉવાચ

હિરણ્યકશિપુ રાજત્રજેયમજરામરમ્ભ
આત્માનમપ્રતિદ્વન્દ્વમેકરાજ વ્યધિત્સત ॥ ૧ ॥

સ તેપે મન્દરદ્રોષ્યાં તપ: પરમદારુણમ્ભ
ઉર્ધ્વબાહુન્નભોદચિ:પાદાઙ્ગુષ્ઠાશ્રિતાવનિ: ॥ ૨ ॥

જટાદીધિતિભી રેજે સંવર્તાક ઈવાંશુભિ: ।
તસ્મિંસ્તપસ્તપ્યમાને દેવા: સ્થાનાનિ ભેજિરે ॥ ૩ ॥

તસ્ય મૂર્ખઃ સમુજ્જૂતઃ સધૂમોડિનસ્તપોમયઃ ।
તિર્યગુર્ધ્વમધોલોકાનતપદ વિષ્ણગીરિત: ॥ ૪ ॥

ચુક્ષુભુન્દ્યુદ્યન્વન્તઃ સદ્ગીપાદ્રિશચાલ ભૂ: ।
નિપેતુ: સગ્રહાસ્તારા જજ્વલુશ દિશો દશ ॥ ૫ ॥

તેન તમા દિવં ત્યક્તવા બ્રહ્મલોકં યયુ: સુરા: ।
ધાત્રે વિજ્ઞાપયામાસુર્દેવ જગત્પતે ॥ ૬ ॥

દૈત્યેન્દ્રતપસા તમા દિવિ સ્થાતું ન શક્નુમઃ ।
તસ્ય ચોપશમં ભૂમન્દ વિધેહિ યદિ મન્યસે ।
લોકાનયાવત્ત્રક્ષન્તિબલિહારાસ્તવાભિભૂ: ॥ ૭ ॥

તસ્યાયં કિલ સર્વલ્યશ્વરતો દુશ્રં તપ: ।
શ્રૂયતાં કિં ન વિદિતસ્તવાથાપિ^૧ નિવેદિત: ॥ ૮ ॥

સૃષ્ટ્વા ચરાચરમિં તપોયોગસમાધિના ।
અધ્યાસ્તે સર્વધિષ્ણુયેભ્ય: પરમેષ્ઠી નિજાસનમ્ભ ॥ ૯ ॥

નારદજીએ કહું - હે રાજન् (યુધિષ્ઠિર)! હવે હિરણ્યકશિપુએ એવો વિચાર કર્યો કે ‘હું અજ્ઞેય, અજ્રર, અમર અને સમસ્ત સંસારનો એકછત્ર સમાટ બની જાઉં, કે જેથી કોઈ મારી સામે ઊભો સુધ્યાં રહી શકે નહોં.’ (૧) આ માટે તે મંદરાચલની તળેટીમાં જઈને અત્યંત દારુણ તપ કરવા લાગ્યો. ત્યાં તે હાથ ઊંચા રાખીને આકાશ તરફ જોતો રહીને પગના અંગૂઠાના બળ પર પૃથ્વી ઉપર ઊભો રહી ગયો. (૨) તેની જટાઓ પ્રલયકાળના સૂર્યનાં ડિરણો જેવી ચમકી રહી હતી. જ્યારે તે આ પ્રમાણે તપમાં સંલગ્ન થઈ ગયો ત્યારે દેવો પોતપોતાનાં સ્થાનો અને પદો પર ફરીથી પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા. (૩) ઘણા દિવસો સુધી તપ કર્યા પછી તેની તપસ્યાનો અજિન ધુમાડા સાથે તેના માથામાંથી નીકળવા લાગ્યો અને તે ચારે તરફ ફેલાઈ જઈને ઉપર-નીચે તથા આજુભાજુમાં લોકોને બાળવા લાગ્યો. (૪) તેની જવાળાઓથી નદીઓ અને સમુદ્રો ઊકળવા લાગ્યાં, દીપો અને પર્વતો સહિત પૃથ્વી ડગમગવા લાગી, ગ્રહો અને તારા તૂટી-તૂટીને નીચે પડવા લાગ્યા તથા જાડો કે દરે દિશાઓમાં આગ પ્રજવણી ઊઠી. (૫)

હિરણ્યકશિપુની આ તપોમયી આગની જવાળાઓથી સ્વર્ગના દેવો પણ દાજવા લાગ્યા. તેઓ ગાભરાઈને સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મલોકમાં ગયા અને તેમણે બ્રહ્માજીને પ્રાર્થના કરી - “હે દેવોના પણ આરાધ્યદેવ જગત્પતિ બ્રહ્માજ! અમે હિરણ્યકશિપુના તપની જવાળાથી બળી રહ્યા છીએ. અમે હવે સ્વર્ગમાં રહી શકીએ તેમ નથી. હે અનંત! હે સર્વાધ્યક્ષ! જો તમે યોગ્ય સમજો તો તમારી સેવા કરનારી પ્રજાનો નાશ થઈ જાય એ પહેલાં જ આ જવાળાનું શમન કરી દો. (૬-૭) હે બગવન્! તમે સર્વ કંઈ જાણો જ છો, તોપણ અમે પોતાના તરફથી તમને એ જણાવીએ છીએ કે આ કયા આશયથી ધોર તપ કરી રહ્યો છે. સાંભળો, તેનો વિચાર છે કે ‘જેમ બ્રહ્માજ પોતાના તપ અને યોગના પ્રભાવ થકી આ ચરાચર જગતનું સર્જન કરીને બધા લોકોથી ઉપર સત્યલોકમાં વિરાજે છે તેવી જ રીતે હું પણ પોતાના ઉત્ત્ર તપ અને યોગના પ્રભાવ થકી તે જ પદ અને સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લઈશ; કારણ કે સમય અસીમ છે અને આત્મા નિત્ય છે. એક જન્મમાં

૧. પ્રા. પા. - જ્ઞાતા વિભો । ૨. પ્રા. પા. - જ્ઞાત સોડપિ ।

तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना ।
कालात्मनोश्चनित्यत्वात्साधयिष्ये तथाऽऽत्मनः ॥ १० ॥

अन्यथेदं^१ विधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा ।
किमन्यैः कालनिर्घूतैः कल्पान्ते वैष्णवादिभिः ॥ ११ ॥

ईति शुश्रुम निर्बन्धं तपः परममास्थितः ।
विधत्स्वानन्तरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर ॥ १२ ॥

तवासनं द्विजग्रावां पारमेष्ठयं जगत्पते ।
भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च ॥ १३ ॥

ईति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नप ।
परीतो भृगुदक्षादैर्ययौ देत्येश्वराश्रमम् ॥ १४ ॥

न ददर्श प्रतिच्छन्तं वल्मीकितृष्णाकीचड़े ।
पिपीलिकालिराचीर्णमेदस्त्वद्भूमांसशोणितम्^२ ॥ १५ ॥

तपन्तं तपसा लोकान् पथाऽभापिहितं रविम् ।
विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन् ऊँसवाहनः ॥ १६ ॥

अन्योवाच

उत्तिष्ठोतिष्ठ भद्रं ते तपःसिद्धोऽसि काशयप ।
वरदोऽहमनुप्रामो त्रियतामीप्सितो वरः ॥ १७ ॥

अद्राक्षमहमेतते हत्सारं महद्द्वृतम् ।
दंशभक्षितदेहस्य प्राणा त्वस्थिषु शेरते ॥ १८ ॥

नहीं तो अनेक जन्मोमां, एक पुगमां नहीं तो अनेक पुगमां। (८-१०) पोताना तपोबण्थी हुं पाप-पुण्य वगेरेना नियमोने बदली नाखीने आ संसारमां ऐवुं उलटुंसूलटुं करी दृश, के जेवुं पहेलां क्यारेय हतुं नहीं। वैष्णव वगेरे पदोनी तो श्री विसात, कारण के कल्पना अंतमां तेमणे पक्षा काणनो कोणियो बनवुं पडे छे।^३ (११) अमे सांबण्युं छे के आवी हठ लड्हने ज ते धोर तप करवा भयी पड्यो छे. तमे त्रिष्णो लोकना स्वामी छो; हवे तमे जे योग्य समझे ते करो. (१२) हे भ्रष्टाच! तमारुं आ सर्वश्रेष्ठ परमेष्ठि-पद भ्रात्याक्षो अने गायोना संवर्धन, कल्पाणा, विभूति, कुशणक्षेम अने विजय माटे ज छे (जे आ पद हिरण्यकशिपुने हस्तगत थई जशे तो सज्जनों पर संकटोना पहाड तूटी पड्यो)।” (१३)

हे युधिष्ठिर! देवोओ ज्यारे भगवान भ्रष्टाचने आ ग्रमाणे निवेदन कर्युं त्यारे तेओ भृगु, दक्ष वगेरे ग्रज्ञपतिओनी साथे हिरण्यकशिपुना आश्रम पर गया. (१४) त्यां जहाने, पहेलां तो तेओ तेने जोई ज न शक्या; कारण के उपर्यन्ती माटी, धास अने वांसना वृक्षोथी तेमनुं शरीर ढंकाई गयुं हतुं; कीरीओ तेनां भेद (चरबी), त्वचा, मांस अने लोही चाटी-चूसी गई हती. (१५) वादणोथी ढंकायेला सूर्य जेवो ते पोताना तपना तेजथी लोकोने तपावी रह्यो हतो. तेने जोईने भ्रष्टाच पक्षा विस्मित थई गया. पछी तेमणे हस्तां हस्तां कहुं. (१६)

भ्रष्टाचे कहुं - हे कश्यपसुत हिरण्यकशिपु! उठो, जागो! तमारुं कल्पाणा थाओ. हवे तमारी तपस्या सिद्ध थई गई छे. हुं तमने वरदान आपवा आव्यो छुं. तमारी जे ईच्छा होय, निःसंकोचपणे ते मागी लो. (१७) मैं तमारा फृद्यनुं अद्भुत बण जोई लीहुं. अरे! मच्छरोओ तमारुं शरीर फोली खायुं छे तोपक्षा तमारा ग्राणा अस्थिमात्रना सहारे टकेला छे. (१८)

१. प्रा. पा. - अन्यथैव । २. प्रा. पा. - वराकीर्णमस्थित्वशु ।

* जोके वैष्णवपद (वैकुंठ वगेरे शाश्वतपाम) अविनाशी छे, परंतु हिरण्यकशिपु पोतानी आसुरी बुद्धिने कारणो ते नित्यधामने कल्पना अंते नाश पामनारुं मानतो हतो. तामसी बुद्धिमां बहुं विपरीत ज देखातुं होय छे.

નૈતત્પૂર્વધ્યશ્કુર્ન કરિષ્યન્તિ ચાપરે ।
નિરભુધારયેત્પ્રાણાન્ કોવૈ દિવ્યસમા: શતમ્ ॥ ૧૮ ॥

વ્યવસાયેન તેડનેન દુષ્કરેણ મનસ્થિનામ્ ।
તપોનિષ્ઠેન ભવતા જિતોડહં દિતિનાંદન ॥ ૨૦ ॥

તત્ત્ત્વ આશિષ: સર્વા દદાભ્યસુરપુજ્ઞવ ।
મર્યાદય તે અમર્યાદ્ય દર્શનં નાફલં મમ ॥ ૨૧ ॥

નારદ ઉવાચ

ઈત્યુક્તવાડદિભવો દેવો ભક્તિતાર્જં પિપીલિકે: ।
કમણડલુજલેનોકદિવ્યેનામોધરાધસા ॥ ૨૨ ॥

સતતીચકવલ્મીકાત્ સહઓજોબલાન્યિતઃ^૧ ।
સર્વાવયવસભ્યતો વજસંહનનો યુવા ।
ઉત્ત્યિતસ્તમહેમાભો વિભાવસુરિવૈધસઃ ॥ ૨૩ ॥

સ નિરીક્ષામ્બરે દેવં હંસવાહમવસ્થિતમ્ ।
નનામ શિરસા ભૂમૌ તદર્શનમહોત્સવ: ॥ ૨૪ ॥

ઉત્થાય પ્રાજ્જલિ: પ્રહ ઈક્ષમાણો દશા વિભુમ્ ।
હર્ષાશ્રુપુલકોલેદો^૨ ગિરા ગદ્ગદયાડગૃણાત્ ॥ ૨૫ ॥

હિરણ્યકશિપુરુવાચ

કલ્યાને કાલસૃષેન યોડન્યેન^૩ તમસાડવૃતમ્ ।
અભિવ્યનગ્ર^૪ જગાદિં સ્વયંજ્યોતિ: સ્વરોચિષા ॥ ૨૬ ॥

આત્મના ત્રિવૃતા ચેદં સૃજત્યવતિ લુભ્યતિ ।
રજઃસત્ત્વતમોધામ્ને પરાય મહતે નમ: ॥ ૨૭ ॥

આવી કઠડા તપસ્યા આ પહેલાં (ભૂતકાળમાં) કોઈ જાણિએ કરી નથી અને આગળ પણ કોઈ કરી શકશે નહિ. ભલા, એવું તે કોણ છે કે જે દેવતાઓનાં સો વર્ષ સુધી પાણી વિના જીવિત રહી શકે? (૧૯) હે દિતિનાંદન (હિરણ્યકશિપુ)! તમારું આ કામ મોટા મોટા ધીરપુરુષો માટે પણ દુષ્કર છે. મને તમે (પોતાની) આ તપોનિષ્ઠાથી પોતાના વશમાં કરી લીધો છે. (૨૦) હે અસુરશ્રેષ્ઠ! આનાથી પ્રસન્ન થયેલો હું તમને તમે જે કંઈ માગો તે આપી દઈશ. તમે છો મરણધર્માં અને હું છું અમર! તેથી તમને મારું આ દર્શન નિર્ઝળ થઈ શકે નહીં. (૨૧)

નારદજી કહે છે - (હે પુણિષ્ઠર!) આ પ્રમાણે કહીને બ્રહ્માજીએ તે હિરણ્યકશિપુના કીડીઓથી ફોલી ખવાયેલા શરીર પર પોતાના કમણળનું દિવ્ય અને અમોદ (કદીય નિર્ઝળ નહીં થનારું) પ્રભાવશાળી જળ છાંટ્યું. (૨૨) જેમ લાકડાના ઢગલામાંથી આગ ભભૂકી ઊંઠે તેવી જ રીતે તે જળ છાંટાં જ વાંસ અને ઊધઈની માટી વચ્ચેથી તે બહાર નીકળી ઊભો થઈ ગયો. તે સમયે તેનું શરીર બધા અવયવોથી સંપૂર્ણ તેમ જ બળવાન થઈ ગયું, હન્દ્રિયોમાં શક્તિ આવી ગઈ અને મનમાં ચેતના આવી ગઈ. તેનાં બધાં અંગો વજ જેવાં કઠોર અને તપાવેલા સુવર્ણ જેવાં ચમકદાર થઈ ગયાં હતાં. તે નવયુવાન થઈને ઊભો થઈ ગયો. (૨૩) તેણો જોયું કે આકાશમાં હંસ પર આરૂઢ બ્રહ્માજી ઉપસ્થિત છે. તેમને જોઈને તેને ઘણો આનંદ થયો. પોતાનું માથું જમીન પર ટેકવીને તેણો તેમને નમસ્કાર કર્યા. (૨૪) પછી હાથ જોડીને નમ્રભાવે ઊભો થયો અને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક પોતાનાં નિષ્પલક નેત્રોથી તેમને નિહાળતો રહીને ગદ્ગદ વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે સમયે તેનાં નેત્રોમાંથી આનંદનાં અશ્રુ ઊભરાઈ રહ્યાં હતાં અને આખું શરીર પુલકિત થઈ રહ્યું હતું. (૨૫)

હિરણ્યકશિપુએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું - (હે પ્રભુ!) કલ્યાના અંતમાં આ સમસ્ત સુષ્ઠિ કાળથી પ્રેરિત તમોગુણથી - ગાઢ અંધકારથી ઢંકાઈ ગઈ હતી, તે સમયે સ્વયંપ્રકાશ-સ્વરૂપ આપે પોતાના તેજથી તેને ફરીથી પ્રગટ કરી હતી. (૨૬) આપ જ પોતાના ત્રિગુણમયરૂપે આ સુષ્ઠિની રચના, તેનું રક્ષણ અને તેનો સંહાર કરો છો. આપ રજોગુણ, સત્ત્વગુણ અને તમોગુણના આશ્રય છો. આપ જ સર્વાતીત

૧. પ્રા. પા. - સહતોભં । ૨. પ્રા. પા. - ડોકૂતો । ૩. પ્રા. પા. - સોડન્યેન । ૪. પ્રા. પા. - અભિવ્યજ્જગ્જગ્ગગ્ગ ।

नम आधाय बीजाय शानविश्वानमूर्तये ।
प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे ॥ २८॥

त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश
प्राणेन मुख्येन पतिः प्रज्ञनाम् ।
चितस्य चित्तेर्मनईन्द्रियाणां
पतिर्महान् भूतगुणाशयेशः ॥ २९॥

तं समतात्मून् वित्तोषि तन्या
त्रया चातुर्होत्रकविद्यया च ।
त्वमेक आत्माऽत्मवतामनादि-
रनात्पारः कविरन्तरात्मा ॥ ३०॥

त्वमेव कालोऽनिमिषो जनाना-
मायुर्लवाद्यावयवैः क्षिणोषि ।
कूटस्थ आत्मा परमेष्ठयज्ञो महां-
स्तं श्वलोकस्य च श्व आत्मा ॥ ३१॥

ततः परं नापरमप्यनेज-
देज्यय किञ्चिद् व्यतिरिक्तमस्ति ।
विद्या: कलास्ते तनवश्च सर्वा
हिरण्यगर्भोऽसि बृहत्रिपृष्ठः ॥ ३२॥

व्यक्तं विभो स्थूलमिदं शरीरं
येनेन्द्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् ।
भुज्ञे स्थितो धामनि पारमेष्ठय
अव्यक्त आत्मा पुरुषः पुराणः ॥ ३३॥

अनन्ताव्यक्ततृपेषा येनेदमभिलं ततम् ।
चिदचिर्छक्तियुक्ताय तस्मै भगवते नमः ॥ ३४॥

यदि दास्यस्यभिमतान् वरान्मे वरदोत्तम ।
भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्यो मृत्युर्मां भून्ममप्रभो ॥ ३५॥

नान्तर्भिर्हिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुषैः ।
न भूमौ नाम्भरे मृत्युर्न नरैर्न मृत्यैरपि ॥ ३६॥

अने महान् छो. आपने हुं नमस्कार करुं छुं. (२७) आप ज जगतनुं आदिकारणा छो. शान अने विश्वान आपनी मूर्तिओ छे. प्राण, इन्द्रियो, मन, बुद्धि वगेरे विकारो वडे आपे पोताने प्रगट कर्या छे. (२८) आप मुख्यप्राण सूत्रात्मारूपे चराचर जगतने पोताना नियंत्रणमां राखो छो. आप ज प्रज्ञना रक्षक पक्षा छो. हे भगवन्! यित, येतना, मन अने इन्द्रियोना स्वामी आप ज छो. पंचभूतो, शब्दादि विषय अने तेमना संस्कारोना रथयिता पक्षा, महात्मवना उपमां आप ज छो. (२९) होता, अध्वर्यु, ब्रह्मा अने उद्गाता - आ ऋत्विजेष्ठी थता पक्षनुं प्रतिपादन करनारा वेद आपनुं ज शरीर छे. तेमना वडे ज आप अग्निष्ठोम वगेरे सात पक्षोनो विस्तार करो छो. आप ज समस्त प्राणीओना आत्मा छो; कारण के आप अनादि, अनंत, अपार, सर्वज्ञ अने अंतर्यामी छो. (३०) आप ज काण छो; आप प्रतिक्षण सावधानीपूर्वक पोताना क्षण, लव वगेरे विभागो वडे लोकोनुं आयुष्य क्षीण करता रहो छो. आम छतां आप तो निर्विकार ज छो; कारण के आप शानस्वरूप, परमेश्वर, अजन्मा, महान अने समस्त श्वोना श्वनदाता अंतरात्मा छो. (३१) हे प्रभु! कार्य, कारण, चल, अचल ऐवी कोई पक्षा वस्तु न थी के जे आपनाथी तिन्न होय. समस्त विद्याओ अने कुणाओ ए आपनुं शरीर छे. आप त्रिगुणामयी मायाथी अतीत स्वयं ब्रह्म छो. आ स्वर्णमय ब्रह्मांड आपना गर्भमां स्थित छे. आप तेने पोतानामां ज प्रगट करो छो. (३२) हे प्रभु! आ व्यक्त ब्रह्मांड आपनुं स्थूल शरीर छे; ऐनाथी आप इन्द्रियो, प्राण अने मनना विषयोनो उपल्बोग करो छो; परंतु ते समये पक्षा आप पोताना परम ऐश्वर्यमय स्वरूपमां ज स्थित रहो छो. वास्तवमां आप पुराणपुरुष, स्थूल-सूक्ष्मथी पर ब्रह्मस्वरूप ज छो. (३३) आप पोताना अनंत अने अव्यक्त स्वरूपथी समस्त जगतमां व्याप्त छो. येतन अने अयेतन ए बनेय तमारी शक्तिओ छे. हे भगवन्! हुं आपने नमस्कार करुं छुं. (३४)

हे प्रभु! आप तमाम वरदाताओमां श्रेष्ठ छो. आप जो मने अभीष्ट वरदान आपवा ईर्ष्यो छो तो ऐवुं वरदान आपो के आपे सर्जला कोई पक्षा प्राणीथी - भले ते मनुष्य होय के पक्षु, प्राणी होय के अप्राणी, देव होय के देव्य अथवा नाग वगेरे होय - कोईनाथी पक्षा मारुं मृत्यु न थाय; अंदर के बहार, दिवसे के रात्रे, आपे सर्जलां प्राणीओ उपरांत अन्य कोई पक्षा श्वथी, अले के शख्थी, पृथ्वी पर के आकाशमां - क्यांय पक्षा मारुं मृत्यु न थाय; युद्धमां कोई

વયસુભિર્વાડસુમલિર્વા સુરાસુરમહોરગૈ: |
અપ્રતિદ્વન્ધતાં યુદ્ધે એકપત્યં ચ દેહિનામ્ || ૩૭||

સર્વેષાં લોકપાલાનાં મહિમાનં યથાડકતમનઃ: |
તપોયોગપ્રભાવાણાં યત્ત રિષ્યતિ કર્હિચિત્ || ૩૮||

મારો પ્રતિકાર ન કરી શકે; હું સમસ્ત પ્રાણીઓનો એકછિત્ર સાચાટ થાઉં; (૩૫-૩૭) ઈન્દ્ર વળે સમસ્ત લોકપાલોમાં જેવો આપનો મહિમા છે તેવો જ મારો પણ થાય; તપસ્વીઓ અને યોગીઓને જે ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયેલું છે તે જ મને પણ પ્રાપ્ત થાય. (૩૮)

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દે હિરણ્યકશિપો-
વરયાચનં નામ તૃતીયોડધ્યાય: || ૩ ||

સાતમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત હિરણ્યકશિપુની વરદાનની પાચના નામનો ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત.

ચોથો અદ્યાય

૩૯

હિરણ્યકશિપુના અત્યાચારોનું અને પ્રહૂલાદના ગુણોનું વર્ણન

નારદ ઉવાચ

એવं વૃત: શતધૃતિહિરણ્યકશિપોરથ |
પ્રાદાતાતપસા પ્રીતો વરાંસ્તસ્ય સુહૂર્લભાન્ || ૧ ||

બ્રહ્મોવાચ

તાતેમે દુર્લભાઃ પુંસાં યાન્ વૃષીષે વરાન્ મમ |
તથાપિ વિતરાભ્યજં વરાન્ યદ્યપિ દુર્લભાન્ || ૨ ||

તતો જગામ ભગવાનમોધાનુગ્રહો વિભુ: |
પૂજિતોડસુરવર્યેણ સ્તૂપમાન: પ્રજેશ્વરૈ: || ૩ ||

એવં લખ્યવરો દૈત્યો બિભ્રદ્ધેમમયં વપુ: |
ભગવત્યકરોદ્ દ્વેષં ભ્રાતુર્વધમનુસ્મરન્ || ૪ ||

સ વિજિત્ય દિશઃ સર્વા લોકાંશ્ ત્રીન્ મહાસુર: |
દેવાસુરમનુષ્યેન્દ્રાન્ ગંધર્વગરુડોરગાન્ || ૫ ||

સિદ્ધચારણવિદ્યાધ્રાનૃધીન્ પિતૃપતીન્ મનૂન્ |
યક્ષરક્ષઃપિશાચેશાન્ પ્રેતભૂતપતીનથું || ૬ ||

નારદજી કહે છે – (હે પુણિછિર!) હિરણ્યકશિપુએ બ્રહ્માજી પાસેથી જ્યારે આ પ્રકારનાં અત્યંત દુર્લભ વરદાન માર્ગયાં ત્યારે તેમણે તેની તપસ્યાથી પ્રસન્ન થવાને કારણે તેને તે વરદાન આપી દીધાં. (૧)

બ્રહ્માજીએ કહ્યું – હે તાત! તમે મારી પાસેથી જે વરદાન માર્ગી રહ્યા છો તે જીવો માટે ઘણાં જ દુર્લભ છે; પરંતુ દુર્લભ હોવા છતાં પણ હું તમને તે બધાં જ વરદાન આપી દઈ છું. (૨)

(નારદજી પુણિછિરને કહે છે) બ્રહ્માજીનાં વરદાન ક્યારેય અસત્ય થતાં નથી. તેઓ સમર્થ તેમ જ ભગવદ્ગુપ્ત જ છે. વરદાન મળી ગયા પછી હિરણ્યકશિપુએ તેમની પૂજા કરી. ત્યારાપછી પ્રજાપતિઓએ કરેલી પોતાની સુતિ સાંભળતા તેઓ પોતાના લોકમાં સિધાવી ગયા. (૩) બ્રહ્માજી પાસેથી વરદાન પ્રાપ્ત કરવાથી હિરણ્યકશિપુનું શરીર સુવર્ણ જેવું કાન્તિમાન અને હષ્પુષ થઈ ગયું. પછી તે પોતાના ભાઈના મૃત્યુને યાદ કરીને ભગવાન સાથે દેખ કરવા લાગ્યો. (૪) તે મહાદૈત્યે સમસ્ત દિશાઓ, ત્રણો લોક તથા દેવો, અસુરો, નરપતિઓ, ગંધર્વો, ગરુડો, સર્પો, સિદ્ધો, ચારણો, વિદ્યાપરો, ઋષિઓ, પિતુઓના અધિપતિ, મનુ, યક્ષો, રાક્ષસો, પિશાચરાજ, પ્રેત, ભૂતપતિ તેમ જ સમસ્ત પ્રાણીઓના રાજાઓને જતી લઈને પોતાના વશમાં

૧. માચીન પ્રતમાં ‘હિરણ્ય...નામ’ – એટલો ભાગ નથી. ૨. પ્રા. પા. – ત્યધ વરાન્ યદ્યપિ। ૩. પ્રા. પા. – ઽપતીન્ પ્રભુ:।

सर्वसत्त्वपतीजित्वा वशमानीय विश्वजित् ।
जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ॥ ७ ॥

देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिविष्टपम् ।
महेन्द्रभवनं साक्षात्तिर्भितं विश्वकर्मणा ।
त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाभिलक्ष्मित् ॥ ८ ॥

यत्र विदुमसोपाना महामारकता भुवः ।
यत्र स्फटिककुड्यानि वैदूर्यस्तम्भपद्मतयः ॥ ९ ॥

यत्र चित्रवितानानि पद्मरागासनानि^१ च ।
पद्मःङ्गननिभाः शथ्या मुक्तादामपरिच्छदाः ॥ १० ॥

कूजित्रिनूपुरैर्द्वयः शब्दयन्त्य ईतस्ततः ।
रत्नस्थलीषु पश्यन्ति सुदृढीः सुन्दरं मुखम् ॥ ११ ॥

तस्मिन्महेन्द्रभवने महाबलो^२
महामना निर्जितलोक अकराद् ।
रेमेऽभिवन्द्याऽप्रियुगः सुरादिभिः
प्रतापितैर्जितचष्टुशासनः ॥ १२ ॥

तमङ्गं मतं मधुनोरुगन्धिना
विवृतात्ताम्राक्षमशेषधिष्ठयपाः ।
उपासतोपायनपाणिभिर्विना
त्रिभिस्तपोयोगबलौजसां पदम् ॥ १३ ॥

जगुर्महेन्द्रासनमोजसा स्थितं
विश्वावसुसुभुरुरस्मदाद्यः^३ ।
गन्धर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुवन्मुहु-
विद्याधरा अप्सरसश्च पाष्ठव ॥ १४ ॥

स एव वर्णाश्रमिभिः कुतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
ईज्यमानो हविर्भागानग्रहीत् स्वेन तेजसा ॥ १५ ॥

करी लीधा; त्यां सुधी के ते विश्वविजयी देते लोकपालोनी शक्ति अने तेमनां स्थान पश्च पड़वी लीधा. (५-७) हवे ते नंदनवन वगेरे द्विव्य उद्यानोना सौंदर्यथी पुक्त स्वर्गमां ज रहेवा लाङ्यो. स्वयं विश्वकर्माण्डले बनावेलुं ईन्द्रनु भवन तेनु निवासस्थान हतुं. ते भवनमां त्रिशे लोकनु सौंदर्य मूर्तिमंत थहने निवास करतुं हतुं. ते भवन बधा प्रकारनी संपत्तिभोथी संपन्न हतुं. (८) ते भवनमां परवाणांनी सीडीओ, पन्नानी फरस, स्फटिकमणिनी दीवालो, वैदूर्यमणिना संत्व अने माणेकनी बेठको हती. रंगबेरंगी चंद्रवा हता. दूधना फीझा जेवी (स्वच्छ-शुद्ध) शथ्याओ शोभी रही हती, के जेमना पर मोतीओनी जालरो हती. (८-१०) सर्वांगसुंदर अप्सराओं पोतानां नूपुरोनो राशज्ञा ध्वनि करती रत्नमय भूमि पर अहीं-तहीं ठेलती हती अने क्यारेक क्यारेक तेमां पोतानुं सुंदर मुख नीरभती हती. (११) महेन्द्रना ते महेलमां, महाबलवान अने महामनस्वी डिरङ्गकशिपु बधा लोकने ज्ञतीने, सौनो एकछत्र सम्राट बनीने अत्यंत स्वतंत्रतापूर्वक विहार करवा लाङ्यो. तेनु शासन ऐटलुं कठोर हतुं के तेनाथी भयभीत थहने देवो अने दानवो तेनां चरणोनी वंदना करता हता. (१२) ते तीव्र गंधवाणी महिरा पीने मदोन्मत्त रहेतो हतो, तेनी आंघो लाल अने चढेली रहेती हती. ते समये ते तप, योग तथा शारीरिक अने मानसिक बणनो पुंज हतो. भ्रष्टा, विष्णु अने महादेवज्ञ सिवाय बधा ज देवो अनेक प्रकारनी भेटो छारा तेनी सेवामां रत रहेता हता. (१३) ते पोताना पुरुषार्थथी ईन्द्रासन पर बेसी गयो त्यारे हे युधिष्ठिर! विश्वावसु, तुंबुरु तथा अमे बधाय लोको तेनी सामे गान करता हता. गंधर्वो, सिद्धो, ऋषिज्ञो, विद्याधरो अने अप्सराओं वारंवार तेनी स्तुति करतां हतां. (१४)

हे युधिष्ठिर! ते ऐटलो तेजस्वी हतो के वर्णाश्रमधर्मनु पालन करनारा मनुष्यो मोटी मोटी दक्षिणावाणा जे पश्चो करता तेमना ते पश्चोनी आहुति ते पोते छीनवी लेतो

१. मा. पा. - वरागसमानि च । २. मा. पा. - महासुरो महाबलो निः । ३. मा. पा. - ईन्द्रारदाद्यः ।

અકૃષ્ણચયા તસ્યાસીત् સમદીપવતી મહી ।
તथા કામદુધા ધૌસ્તુ^૧ નાનાશર્યપં નભઃ ॥ ૧૬ ॥

રત્નાકરાશ્ર રત્નૌધાંસત્પત્નશ્રોહુર્મિભિ: ।
ક્ષારસીધુધૃતક્ષોદ્રદધિક્ષીરામૃતોદકા: ॥ ૧૭ ॥

શૈલા દ્રોણીભિરાકીં સર્વતુષુ ગુણાન્દુમા: ।
દ્ધાર લોકપાલાનામેક એવ પૃથગુણાન્ ॥ ૧૮ ॥

સઈત્યં નિર્જિતકુબેકરાડ^૨ વિષયાન્પ્રિયાન્ ।
યથોપજોષં ભુગ્જાનો નાતૃપ્રદજિતેન્દ્રિય: ॥ ૧૯ ॥

એવમૈશર્યમતસ્ય દ્રમસ્યોચ્છાખ્રવર્તિનઃ ।
કાલો મહાન્ વ્યતીયાય બ્રહ્મશાપમુપેયુષ: ॥ ૨૦ ॥

તસ્યોગ્રદષ્ટસંવિગ્ના: સર્વે લોકા: સપાલકા: ।
અન્યત્રાલભ્યશરણા: શરણાં યયુરચ્યુતમ્ ॥ ૨૧ ॥

તસ્યૈ નમોડસ્તુ કાષ્ઠાયૈ યત્રાત્મા હરિરીશ્વર: ।
યદ્ગત્વાનનિર્વત્તજેશાન્ના: સંન્યાસિનોડમલા: ॥ ૨૨ ॥

ઈતિ તે સંયતાત્માન: સમાહિતવિષ્યોડમલા: ।
ઉપતસ્થુર્હીકેશં વિનિદ્રા વાયુભોજના: ॥ ૨૩ ॥

તેષામાવિરભૂદ્વાણી અરૂપા^૩ મેઘનિ: સ્વના ।
સત્રાદ્યન્તી કુભ: સાધૂનામભ્યજીરી ॥ ૨૪ ॥

મા ભૈષ વિબુધશ્રેષ્ઠા: સર્વેષાં ભદ્રમસ્તુ વ: ।
મદ્રશનં હિ ભૂતાનાં સર્વશ્રેયોપપત્તયે ॥ ૨૫ ॥

શાતમેતસ્ય દૌરાત્મયં દૈતેયાપસદસ્ય ચ ।
તસ્ય શાન્તિં કરિષ્યામિ કાલં તાવત્પ્રતીક્ષત ॥ ૨૬ ॥

હતો. (૧૫) પૃથ્વીના સાતેય દીપો પર તેનું અખંડ રાજ્ય-
શાસન હતું. સધળી જગ્યાએ ખેતી કર્યા વિના જ પરતી
ધાન્ય આપતી હતી. તે જે કંઈ હશ્ચતો તે તેને
અંતરિક્ષમાંથી મળી જતું હતું તથા આકાશ તેને જીતજીતની
આશર્યજનક વસ્તુઓ બતાવીને તેનું મનોરંજન કરતું હતું.
(૧૬) આ જ પ્રમાણે ખારા પાણીનો, મદિરાનો, ધીનો,
શેરડીના રસનો, દહીનો, દૂધનો અને મીઠા પાણીનો -
એ (સાતેય) સમુદ્રો પોતપોતાની પત્નીઓ - નદીઓ સહિત
મોઝાંઓ મારકિતે તેની પાસે રત્નો પહોંચાડતા રહેતા હતા.
(૧૭) પર્વતો પોતાની તળેટીઓરૂપે તેને માટે કીડાસ્થાન
પૂરાં પાડતા હતા અને વૃક્ષો બધી ઋતુઓમાં ફૂલતાં-ફળતાં
હતાં. બધા લોકપાલોના વિભિન્ન ગુણો તે એકલો જ ધારણા
કરતો હતો. (૧૮) આ પ્રમાણે દિગ્નિવજ્યા અને એકછત્ર
સમાટ થઈને તે પોતાને ગમતા વિષયોનો સ્વચ્છદપણે
ઉપભોગ કરવા લાગ્યો. પરંતુ આટલા વિષયોથી પણ તેને
તૃપ્તિ થવા ન પામી; કારણ કે આખરે તો તે ઇન્દ્રિયોનો
જ દાસ હતો. (૧૯)

તે આવા રૂપે પક્ષ ભગવાનનો જ પાર્વદ હતો કે
જેને સનકાદિ ઋષિઓએ શાપ આપ્યો હતો. તે અશર્યને
કારણે મદોન્મત થઈ રહ્યો હતો અને ઘમંડથી છકી જઈને
શાસ્ત્રોની મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો હતો. જોતજોતામાં
જ તેના જીવનનો ઘણોબધો સમય વીતી ગયો. (૨૦)
તેના કંઈ શાસનને લીધે બધા લોક અને લોકપાલો
ગલ્ભરાઈ ગયા અને જ્યારે તેમને બીજે ક્યાંય કોઈનો
આશ્રય મળ્યો નહીં ત્યારે તેમણે ભગવાનનું શરણ લીધું.
(૨૧) ‘જ્યાં સર્વાત્મા જગદીશ્વર શ્રીહરિ નિવાસ કરે છે
અને જેને પાચ્યા પછી શાન્ત અને નિર્મણ સંન્યાસી
મહાત્માઓ (સંસારમાં) ફરી પાછા આવતા નથી તે,
ભગવાનના પરમધામને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ’ (૨૨)
— આવા ભાવથી પોતાની ઇન્દ્રિયોને સંયત અને પોતાના
મનને સમાહિત કરીને તે સૌઅે ખાવા-પીવાનું અને નિદ્રાનો
ત્યાગ કરીને નિર્મણ હૃદયથી ભગવાનની આરાધના કરી.
(૨૩) એક દિવસે તેમને મેઘ સમાન ગંભીર આકાશવાણી
સંભળાઈ; તેના ધ્વનિથી દિશાઓ ગુંજું ઉઠી. સાધુજનોને
અભય આપતી તે વાણી હતી — (૨૪) “હે શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ!
દરો નહીં. તમારા સર્વેનું કલ્યાણ થાઓ. મારું દર્શન થવાથી
પ્રાણીઓને પરમ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. (૨૫)
આ અધમ દૈત્યની દુષ્ટતાને હું પહેલાંથી જાણું છું. હું તેને
ખતમ કરી દઈશ. (પરંતુ) હમણાં તો તમે થોડા દિવસો
સુધી (યોગ્ય) સમય આવવાની રાહ જુઓ. (૨૬)

૧. પ્રા. પા. — ગાવો । ૨. પ્રા. પા. — ઊકુસકલાનું વિન । ૩. પ્રા. પા. — આકાશાન્મેધો ।

यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु ।
धर्मं मयि च विद्वेषः स वा आशु विनश्यति ॥ २७॥

निर्वराय प्रशान्ताय स्वसुताय महात्मने ।
प्रक्षादाय यदा द्विष्टनिष्ठेऽपि वरोर्जितम् ॥ २८॥

नारद उवाच^१

इत्युक्ता लोकगुरुणा तं प्रशास्य हिवौकसः ।
न्यवर्तन्त गतोद्वेगा भेनिरे चासुरं उतम् ॥ २९॥

तस्य हैत्यपते: पुत्राश्चत्वारः परमाङ्गुताः ।
प्रक्षादोऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ॥ ३०॥

ब्रह्मण्यः शीलसम्पन्नः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ।
आत्मवत्सर्वभूतानामेकः प्रियसुहतामः ॥ ३१॥

दासवत्संनतार्थाङ्ग्रिः पितृवदीनवत्सलः ।
भ्रातृवत्सदेशो स्निग्धो गुरुर्ज्वीश्वरभावनः ।
विद्यार्थुपज्ञमाद्यो मानस्तम्भविवर्जितः ॥ ३२॥

नोद्विजन्यितो व्यसनेषु निःस्पृहः
श्रुतेषु देष्टेषु गुणेष्ववस्तुदेक् ।
दान्तेन्द्रियप्राणाशरीरधीः सदा
प्रशान्तकामो रहितासुरोऽसुरः ॥ ३३॥

यस्मिन्महद्गुणा राजन् गृह्यन्ते कविभिर्मुहुः ।
न तेऽधुनापि धीयन्ते यथा भगवतीश्वरे ॥ ३४॥

यं साधुगाथासदसि रिप्वोऽपि सुरा नृप ।
प्रतिमानं प्रकुर्वन्ति किमुतान्ये भवादेशाः ॥ ३५॥

कोई पक्ष व्यक्ति ज्यारे देवो, वेद, गायो, ब्राह्मणो, साधुओ, धर्म अने मारी साथे देख करवा लागे छे त्यारे तेनो सत्परे विनाश थई जाय छे. (२७) आ (हिरण्यकशिपु) ज्यारे पोताना वेरभावरहित, शान्तस्वभाव अने महात्मा अवा तेना पुत्र प्रख्लाद साथे द्रोह करशे – तेनु अनिष्ट करवा ईच्छेशो त्यारे, भलेने वरदानने कारणे आ शक्तिसंपन्न रक्षो, हुं तेनो वध करी नाखीश.” (२८)

नारदज्ञ कहे छे – सर्वना हृष्यमां ज्ञाननो संचार करनारा भगवाने ज्यारे देवोने (आकाशवाणी द्वारा) आ प्रमाणे आदेश आप्यो त्यारे ते देवो तेमने प्रशास्य करीने पाइ आवी गया. तेमनो बधो उद्वेग चाल्यो गयो अने तेमने ऐवुं लाग्युं के हिरण्यकशिपु (हवे) मरेलो जे छे. (२९)

हे पुणिष्ठि! हैत्यराज हिरण्यकशिपुने अत्यंत विलक्षण चार पुत्रो उत्ता. तेमाना प्रख्लादज्ञ आम तो सौथी नाना उत्ता, पक्ष गुणोमां सौथी मोटा उत्ता. तेओ महान उपासक (भगवद्भक्त) उत्ता. (३०) तेओ ब्राह्मणबक्त, सौभ्य स्वभाववाणा, सत्यमतिश्च अने जितेन्द्रिय उत्ता; तथा तेओ सधणां प्राणीओ साथे पोताना जेवा जे समतानो व्यवहार करता उत्ता अने सौना एकमात्र प्रिय अने श्रेष्ठ सुकृद उत्ता. (३१) तेओ वडीलोनां चरणोमां सेवकनी जेम नमेला रहेता उत्ता; दीनज्ञनो पर पितृवत् प्रेम राखता उत्ता; समवयस्को साथे भातृवत् प्रेम करता उत्ता अने गुरुज्ञनो प्रत्ये भगवद्भाव राखता उत्ता. विद्या, पन, सौंदर्य अने कुलीनता (संस्कारो)थी संपन्न होवा छतां घमंड अने उठ तेमने स्पर्शी पक्ष शक्यां न उतां. (३२) मोटां हुः खोमां पक्ष तेओ जरा सरभाये गल्भराता न उत्ता. लोक अने परलोकना विषयोने तेमणे सांभण्या अने जोया तो घण्डा उत्ता, पक्ष तेओ तेमने सारहीन अने मिथ्या समज्ञता उत्ता अने तेथी तेमना मनमां कोई पक्ष वस्तुनी लालसा (स्पृहा) न उत्ती. ईन्द्रियो, प्राण, शरीर अने मन तेमने वश उत्ता. तेमना चित्तमां ज्यारेय कोई पक्ष प्रकारनी कामना थती न उत्ती. जन्मे असुर होवा छतां पक्ष तेमनामां आसुरी संपदा लेशमात्र पक्ष न उत्ती. (३३) जेम भगवानना गुण अनंत छे तेवी जे रीते प्रख्लादज्ञना गुणोनी पक्ष कोई सीमा न उत्ती. महात्माओं हमेशां तेमना ते गुणोनुं वर्णन करता रक्षा छे अने तेमने अपनावता आव्या छे, अने तेम छतां तेमनामां आ बधा गुणों शाश्वत छे. (३४) हे राजन्! आम तो देवो अमना शत्रु गणाय, पक्ष तेम छतां भक्तोनुं चरित्र सांभण्वा ज्यारे तेमनी सभा थाय त्यारे तेओ ते अन्य भक्तोने ‘प्रख्लादज्ञ जेवा’ कहीने तेमनुं सन्मान करे छे. तो पछी तमारा जेवा अज्ञातशत्रु भगवद्भक्तो तेमनो आदर करे एमां शुं आशर्य छे? (३५)

१. प्राचीन ग्रन्थानामां ‘नारद उवाच’ नवी.

ગુણોરલમસંખ્યેયૈર્માહાત્મ્યં તસ્ય સૂચ્યતે ।
વાસુદેવે ભગવતિ યસ્ય નૈસર્જિકી રતિઃ^૧ ॥ ૩૬ ॥

ચ્યાત્મકીડિનકો બાલો જડવત્તાન્મનસ્તયા ।
કૃષ્ણગ્રહગૃહીતાત્મા ન વેદ જગદીદેશમ્ ॥ ૩૭ ॥

આસીનઃ પર્યટન્નશનન્શયાનઃ પ્રપિબન્નષ્ટુવન્ ।
નાનુસંધત એતાનિ ગોવિન્દપરિરમ્ભિતઃ ॥ ૩૮ ॥

કવચિદ્ રૂદતિ વૈકુણ્ઠચિન્તાશબ્દચેતનઃ ।
કવચિદ્ધસતિ તચ્યિત્તાઙ્ગાદ ઉદ્ગાયતિ કવચિત् ॥ ૩૯ ॥

નદતિ કવચિદુત્કષ્ઠો વિલજ્ઞો નૃત્યતિ કવચિત् ।
કવચિત્તલાવનાયુક્તસત્તાન્મયોડનુચકાર હ ॥ ૪૦ ॥

કવચિદુત્પુલકસ્તૂષ્ણીમાસ્તે સંસ્પર્શનિર્વતઃ ।
અસ્પન્દપ્રણાયાનન્દસલિલાભીલિતેક્ષણઃ ॥ ૪૧ ॥

સ ઉત્તમશલોકપદારવિન્દયો-
નિષેવયાડકિચ્ચનસજ્જલબ્ધ્યા ।
તન્યન્ પરાં નિર્વિતિમાત્મનો મુહુ-
દુઃસજ્જદીનાન્યમનઃશમં વ્યધાત् ॥ ૪૨ ॥

તસ્મિન્મહાભાગવતે મહાભાગે મહાત્મનિ ।
હિરણ્યકશિપુ રાજતકરોદ્ઘમાત્મજે ॥ ૪૩ ॥

યુષિષ્ઠિર ઉવાચ

દેવર્ષ એતદિચ્છામો વેદિતું તવ સુગ્રત ।
પદાત્મજાય શુદ્ધાય પિતાડદાત્ સાધવે ત્વધમ્ ॥ ૪૪ ॥

તેમના મહિમાનું વર્ણન કરવા માટે અગણિત ગુણો કહેવા કે સાંભળવાની જરૂર નથી; તેમનો કેવળ એક જ ગુણ - ભગવાન શ્રીવાસુદેવનાં ચરણોમાં સ્વાભાવિક, જન્મજાત પ્રેમ એ તેમના મહિમાને પ્રગટ કરવા માટે પર્યાપ્ત છે. (૩૫)

પ્રદ્લાદજી બાળપણમાં જ રમત-ગમત છોડી દઈને ભગવાનના ધ્યાનમાં જડવત્ (અચળપણો) તન્મય બની જતા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના અનુગ્રહ-રૂપ ગ્રહે તેમના હદ્યને એવી રીતે આકર્ષી લીધું હતું કે તેમને સંસારનું કોઈ સાનભાન જ રહેતું ન હતું. (૩૭) તેમને એવું લાગતું હતું કે ભગવાન મને પોતાના ખોળામાં લઈને આલિંગી રહ્યા છે; તેથી તેમને સૂતાં-બેસતાં, ખાતાં-પીતાં, હાલતાં-ચાલતાં અને વાતો કરતી વખતે પણ તે બાબતનું બિલકુલ ધ્યાન રહેતું નહીં. (૩૮) ક્યારેક ક્યારેક 'ભગવાન મને છોડીને જતા રહ્યા' એવી ભાવનામાં તેમનું હદ્ય એટલું નિમગ્ન બની જતું હતું કે તેઓ જોરજોરથી રડવા લાગતા હતા. ક્યારેક વળી મનોમન તેમને પોતાની સામે જ જોઈને આનંદના ઉદ્રેકથી જિલભિલ હસવા લાગતા હતા. ક્યારેક તેમના ધ્યાનના મધુર આનંદનો અનુભવ કરીને મોટેથી ગાવા લાગતા હતા. (૩૯) તેઓ ક્યારેક ઉત્સુક બની જઈને બેસુરું કલ્પાંત કરતા હતા. ક્યારેક-ક્યારેક લોકલાજ છોડીને પ્રેમમાં છકી જઈને નાચવા પણ લાગતા હતા. ક્યારેક ક્યારેક તેમની લીલાના ચિંતનમાં એટલા તલ્લીન થઈ જતા હતા કે તેમને ખુદ પોતાનું પણ સ્મરણ રહેતું નહીં અને તેમનું જ અનુકરણ કરવા મંડી પડતા. (૪૦) ક્યારેક ભીતર જ ભગવાનનો કોમળ સંસ્પર્શ અનુભવીને આનંદમગ્ન થઈ જતા અને ચૂપચાપ શાંત થઈ જઈને બેઠા રહેતા. તે સમયે તેમનું રૂવેરુવું પુલકિત થઈ ઉઠતું; તેમની અધખૂલી આંખો અવિચળ પ્રેમ અને આનંદનાં આંસુઓથી ભરાયેલી રહેતી. (૪૧) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોની આવી ભક્તિ અડિયન ભગવત્પ્રેમી મહાત્માઓના સંગથી જ માપ્ત થાય છે. એનાથી તેઓ પોતે તો પરમાનંદમાં મગ્ન રહેતા જ હતા, પણ (સાથે સાથે) તે લોકોને પણ વારંવાર શાંતિ પ્રદાન કરતા રહેતા હતા કે જે બિચારાઓનું મન કુસંગને કારણે અત્યંત દીન-હીન થઈ ગયું હોય. (૪૨) હે રાજન! પ્રદ્લાદજી ભગવાનના પરમ પ્રેમી ભક્ત, પરમ ભાગ્યવાન અને ઊર્ચી કોટિના મહાત્મા હતા. હિરણ્યકશિપુ આવા સાધુ પુત્રને પણ અપરાધી જણાવીને તેમનું અનિષ્ટ કરવાની કોશિશ કરવા લાગ્યો. (૪૩)

હે યુષિષ્ઠિર પૂછ્યું - હે દેવર્ષિ! તમારું પ્રત અખંડ છે. હવે અમે તમારી પાસેથી એ જાણવા ઈચ્છાએ છીએ કે હિરણ્યકશિપુએ પોતે પિતા હોવા છીતાં પણ આવા શુદ્ધ હદ્યના મહાત્મા પુત્ર સાથે શા માટે દ્રોહ કર્યો? (૪૪)

૧. પ્રા. પા. - મતિઃ ।

पुत्रान् विप्रतिकूलान् स्वान् पितरः पुत्रवत्सलाः ।
उपालभन्ते शिक्षार्थं नैवाधमपरो^१ यथा ॥ ४५ ॥

किमुतानुवशान् साधुंस्तादेशान् गुरुरुदेवतान् ।
ऐतत् कौतूहलं ब्रह्मतस्माकं विधम् प्रभो ।
पितुः पुत्राय यद् देखो मरणाय प्रयोजितः ॥ ४६ ॥

पिता तो स्वाभाविकपदे ज पोताना पुत्रोने ग्रेम करे छे. जो पुत्र कोई विपरीत काम करे तो तेने शिक्षा करवा माटे ज धमकावे छे, शत्रुनी जेम तेनी साथे वेरविरोध तो नथी ज करता. (४५) तो पछी प्रखलादश्च जेवा अनुकूण, शुद्धकृदय अने गुरुजनोमां भगवद्भाव राखनारा पुत्र साथे भला, कोई देख करी ज केम शके? हे प्रभु! तमे सर्व कांड जाणो छो. अमने ए जाणीने घाँसुं कुतूहल थर्ह रह्युं छे के पिताए देखने कारणे पुत्रने मारी नाखवानुं हच्छयुं! हे ब्रह्मन्! तमे (कृपा करीने) अमारा आ कुतूहलनुं शमन करो. (४६)

—★—

इति श्रीमद्भागवते भगवान् पारमहंस्यां संहितायां सममस्कन्दे प्रक्षादयरिते^२ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सातमा स्कंध-अंतर्गत प्रखलादयरितमांनो चोथो अध्याय समाप्त.

—★—

पांचमो अध्याय

हिरण्यकशिपु द्वारा प्रखलादश्चना वधनो प्रथम

नारद उवाच

पौरोहित्याय भगवान् वृतः काव्यः किलासुरैः ।
शषुडामकौं सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥ १ ॥

तौ^३राक्षा प्रापितं बालं प्रक्षादं नयकोविदम् ।
पाठ्यामासतुः पाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् ॥ २ ॥

यत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेऽनु पपाठ च ।
न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ग्रहणाश्रयम् ॥ ३ ॥

एकदाऽसुरराट् पुत्रमङ्गमारोप्य पाषडव ।
प्रथम् कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यन्नवान् ॥ ४ ॥

महाद उवाच

तत्साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां
सदा समुद्दिग्नपियामसद्ग्रहणात् ।
हित्याऽक्तमपातं गृहमन्धकूपं
वनं गतो यद्विमाश्रयेत ॥ ५ ॥

नारदश्च कहे छे - (हे युधिष्ठिर!) देत्यो ए भगवान् शुकाचार्यज्ञने पोताना पुरोहित बनाव्या हता. तेमने ए पुत्रो हता - शंड अने अमर्क. ते बने राजमहेलनी पासे ज रहीने, हिरण्यकशिपुओ भोक्लेला नीतिनिपुण बाणक प्रखलादने अने अन्य दैत्यबाणकोने राज-नीति, अर्थनीति वगेरे भजावता हता. (१-२) प्रखलादश्च गुरुज्ञाए भजावेलो पाठ सांखणी लेता हता अने तेने जेमनो तेम (पथातथ) तेमने कही संखणावता हता; परंतु तेमने सारो लागतो न हतो, कारण के ते पाठमां मूण आग्रह हतो असत् वस्तुनो. (३) हे युधिष्ठिर! एक दिवस हिरण्यकशिपुओ पोताना पुत्र प्रखलादने अत्यंत प्रेमपूर्वक खोणामां बेसाईने पूछ्युं - “बेटा! बताव तो खरो, तने कઈ वात सारी लागे छे?” (४)

प्रखलादश्च ए कहुं - हे पिताज! संसारी ज्ञवो ‘हुं’ अने ‘मारुं’नो मिथ्या आग्रह सेवीने हमेशां अत्यंत उद्विग्न रहे छे. आवां प्राणीओ माटे हुं ए ज योग्य समजुं हुं के तेओ आत्मानुं पतन करनारा धासधी ढंकायेला अंधारा कूवा जेवा पोताना घरने छोडीने वनमां चाल्या जाय अने भगवान् श्रीहरिनुं शरण ग्रहण करी ले. (५)

१. मा. पा. - व्यरे । २. प्राचीन प्रतमां ‘प्रक्षादयरिते’ - एटलो भाग नथी. ३. मा. पा. - तौ तु राजापितं ।

નારદ ઉવાચ

શ્રુત્વા પુત્રગિરો હૈત્ય: પરપક્ષસમાહિતા: |
જહાસ બુદ્ધિર્ભાલાનાં ભિદ્યતે પરબુદ્ધિભિ: || ૬ ||

સમ્યજ્વિવધાર્થતાં બાલો ગુરુગેહે દ્વિજાતિભિ: |
વિષ્ણુપક્ષૈ: પ્રતિચ્છન્નેર્ન ભિદ્યેતાસ્ય ધીર્યથા || ૭ ||

ગૃહમાનીતમાદ્ય પ્રકાદ દૈત્યયાજકા: |
પ્રશસ્ય શલક્ષણયા વાચા સમપૃદ્ધજ્ઞ સામભિ: || ૮ ||

વત્સ પ્રકાદ ભર્દં તે સત્યં કથય મા મૃધા |
બાલાનતિ કુતસ્તુભ્યમેષ બુદ્ધિવિપર્યય: || ૯ ||

બુદ્ધિભેદ: પરકૃત ઉતાહો તે સ્વતોડભવત્ |
ભણ્યતાં શ્રોતુકામાનાં ગુરુણાં કુલનન્દન || ૧૦ ||

પ્રકાદ ઉવાચ

સ્વઃ^૧ પરશ્વેત્યસદ્ગ્રાહ: પુંસાં યન્માયયાકૃતઃ |
વિમોહિતધિયાં દૃષ્ટસ્તસ્મૈ ભગવતે નમઃ || ૧૧ ||

સ યદાનુગ્રતઃ પુંસાં પશુબુદ્ધિર્વિભિદ્યતે |
અન્ય એષ તથાન્યોડહમિતિ ભેદગતાડસતી || ૧૨ ||

સ એષ આત્મા સ્વપરેત્યબુદ્ધિભિ-
રૂરત્યયાડનુકમણો નિરૂપ્યતે |
મુખન્તિ યદ્રત્મનિ વેદવાદિનો
બ્રહ્માદ્યો હેષ ભિનતિ મે મતિમ् || ૧૩ ||

યથા ભ્રામ્યત્યયો બ્રહ્મન् સ્વયમાકર્ષસત્ત્વિધૌ |
તથા મે ભિદ્યતે ચેતશ્કપાણોર્ધેચ્છયા || ૧૪ ||

નારદજી કહે છે – પ્રથ્લાદજ્ઞના મુખેથી શત્રુપક્ષની પ્રશંસાપૂર્વી વાત સાંભળીને હિરણ્યકશિપુએ અહાસ્ય કર્યું.
તેણે કહ્યું – “બીજાઓના બહેકાવવાથી બાળકોની બુદ્ધિ આ જ રીતે બગડી જાય છે! (૬) લાગે છે કે ગુરુજ્ઞના ઘરમાં વિષ્ણુના પક્ષપાતી થોડા બ્રાહ્મજો વેશ બદલીને રહે છે. હવેથી બાળકની સારી રીતે સંભાળ રાખવામાં આવે કે જેથી આની બુદ્ધિ બહેકી ન જાય.” (૭)

દૈત્યોએ પ્રથ્લાદજ્ઞને જ્યારે ગુરુજ્ઞના ઘરે મોકલી દીધા ત્યારે પુરોહિતોએ તેમની પ્રશંસા કરીને સમજાવીને મધુર વાણીમાં પૂછ્યું – “બેટા પ્રથ્લાદ! તારું કલ્યાણ થાઓ. સાચેસાચું કહેજે; જૂદું ન બોલતો. તારી આ બુદ્ધિ વિપરીત કેમ થઈ ગઈ? બીજા કોઈ બાળકની બુદ્ધિ તો આવી નથી થઈ. (૮) કુલનંદન પ્રથ્લાદ! કહે તો ખરો. અમે તારા ગુરુજ્ઞનો, એ જાણવા હંચ્છીએ છીએ કે તારી બુદ્ધિ જતે જ આવી થઈ ગઈ છે કે પછી કોઈએ ખરેખર તને બહેકાવ્યો છે?” (૯૦)

પ્રથ્લાદજ્ઞએ કહ્યું – “આ મારું છે અને આ પારકું”
એવો મિથ્યા આગ્રહ ભગવાનની માયાથી જ લોકોમાં જોવા
મળે છે. તે માયાપતિ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું.
(૧૧) તે ભગવાન જ જ્યારે કૃપા કરે છે ત્યારે મનુષ્યોની
પશુબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે. આ પશુબુદ્ધિને કારણો જ
તો ‘હું આ છું’ અને ‘પેલું મારાથી તિન્ન છે’ એવા પ્રકારનો
મિથ્યા ભેદભાવ પેદા થાય છે. (૧૨) પરમાત્મા જ સર્વનો
આત્મા છે. તેમને અજ્ઞાનીજનો જાણતા નથી તેથી ‘આ
મારું અને આ પારકું’ એવો ભેદ-ભાવ રાખીને વર્ણન કરે
છે. કારણ કે તેમના માટે તે (પરમાત્મા)ના તત્ત્વને જાણવું
ધર્યું જ મુશ્કેલ છે અને બ્રહ્મા વગેરે મોટા મોટા વેદવેતાઓ
પણ એ વિશે મોહિત થઈ જાય છે. બસ, તે જ પરમાત્મા
તમારા શબ્દોમાં ‘મારી બુદ્ધિ બગડી રહ્યા છે.’ (૧૩)
હે ગુરુજ્ઞ! જેમ ચુંબકની પાસે લોઢું પોતે જ ખેંચાઈ આવે
છે તેવી જ રીતે ચકપાણિ ભગવાનની સ્વચ્છંદ હંચાશક્તિથી
મારું ચિત્ત પણ સંસારથી અલગ થઈને તેમની તરફ આપમેળે
જ ખેંચાઈ જાય છે. (૧૪)

૧. મા. પા. – પર: સ્વશ્વેત્ય૦।

नारद उवाच^१

ऐतावद्भ्रातृष्णायोक्त्वा विरराम महामतिः ।
तं^२ निर्भर्त्स्याथ कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥ १५ ॥

आनीयतामरे वेत्रभस्माकमयशस्करः ।
कुलाज्ञारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितो दमः ॥ १६ ॥

देतेयचन्दनवने ज्ञातोऽयं कण्टकदुमः ।
उथन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः ॥ १७ ॥

इति तं विविधोपायैर्भीष्यंसर्जनादिभिः ।
प्रक्षादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥ १८ ॥

तत अनं गुरुर्ज्ञात्वा शातशेयचतुष्टयम् ।
दृत्येन्द्रं दर्शयामास मातृमृष्टमलङ्कृतम् ॥ १९ ॥

पादयोः^३ पतितं बालं प्रतिनन्द्याशिषाऽसुरः ।
परिष्वज्य चिरं दोष्या परमामाप निर्वृतिम् ॥ २० ॥

आरोप्याङ्गमवग्राय मूर्धन्यश्रुकलाभ्युभिः ।
आसिन्यन् विकसद्वक्त्रभिद्माह युधिष्ठिर ॥ २१ ॥

हिरण्यकशिपुरुवाच^४

प्रक्षादानूच्यतां तात स्वधीतं किञ्चिद्दुत्तमम् ।
कालेनैतावताऽऽयुधन् यदशिक्षद् गुरोर्भवान् ॥ २२ ॥

प्रक्षाद उवाच

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सभ्यमात्मनिवेदनम् ॥ २३ ॥

नारदश्च कहे छे – परमशानी प्रख्लादश्च पोताना गुरुज्ञने आटलुं कहीने चूप थई गया. बिचारा पुरोहित राजना सेवक हता, पराधीन हता. तेओ गल्भराई गया. तेमणे कोषथी प्रख्लादश्चने धमकावी नाभ्या अने कहुं – (१५) “अरे कोई मारी सोटी तो लावो. आ अमारी कीर्तिमां क्लंक लगाडी रखो छे. आ हुएबुहि कुलांगारने सरभो करवा माटे चोथो उपाय – दंड ज बराबर रहेशे. (१६) दैत्योना वंशना चंदनवनमां आ कांटालो बावण क्यांथी पेढा थयो? जे विष्णु आ वननां मूळ कापवामां कुहाडीनुं काम करे छे, आ नादान बाणक तेमनो ज हाथो बनी रखो छे. (१७) आ प्रमाणे गुरुज्ञभे विविध रीते डरावी-धमकावीने प्रख्लादश्चने अर्थ, धर्म तथा काम संबंधी उपदेश आयो. (१८) थोडा समय पछी ज्यारे गुरुज्ञभे जोयुं के प्रख्लादश्चभे साम, दाम, भेद अने दंड विशेनी बधी वातो जाणी लीधी छे त्यारे तेओ तेमने तेमनी भाता पासे लઈ गया. भाताए घण्टा वहालथी तेमने नवडावी-धोवडावीने सारी रीते कपडां-धरेणांथी सज्जावी दीधा. त्यारपछी तेओ तेमने हिरण्यकशिपु पासे लઈ गयां. (१९) प्रख्लादश्च पोताना पितानां चरणोमां पड्या. हिरण्यकशिपुभे तेमने आशीर्वाद आय्या अने बंने हाथोथी ऊचकी लઈने घण्टी वार सुधी गणे लगाडी राख्या. ते समये दैत्यराजनुं हृदय आनंदथी उभराई रहुं हतुं. (२०) हे युधिष्ठिर! हिरण्यकशिपुभे प्रसन्नवदन प्रख्लादश्चने पोताना खोणामां बेसाडीने तेमनुं माधुं सूधुं. तेनी आंभोमांथी प्रेमनां आंसु वहीने प्रख्लादश्चना शरीरने भीजववा लाभ्यां. तेषो पोताना पुत्रने कहुं. (२१)

हिरण्यकशिपुभे कहुं – बेटा प्रख्लाद! आटला समयमां तें गुरुज्ञ पासेथी जे शिक्षण मेणव्युं छे तेमांनी कंठिक उत्तम वात, हे आपुर्यमान! तुं कही बताव. (२२)

प्रख्लादश्चभे कहुं – (हे पिताज्ञ!) भगवान श्रीविष्णुनी भक्तिना नव प्रकार छे – भगवाननां गुण-लीला-नाम वगेरेनुं श्रवणा, तेमनुं कीर्तन, तेमनां दृप-नाम वगेरेनुं स्मरणा, तेमनां चरणोनी सेवा, पूजा-अर्चना, वंदन, दास्य, सभ्य अने आत्मनिवेदन. जो भगवान प्रत्ये

१. प्राचीन प्रतमां ‘नारद उवाच’ नाथी. २. प्रा. पा. – तं सुनिर्भर्त्स्य कु० । ३. प्रा. पा. – तन्म० । ४. प्रा. पा. – प्रख्लादपादयोर्बालं । ५. प्राचीन प्रतमां ‘हिरण्यकशिपुरुवाच’ नाथी.

ઈતિપુંસાડર્પિતા વિષ્ણો ભક્તિશૈનવલક્ષણા ।
કિયતે ભગવત્યજ્ઞા તન્મન્યેઽધીતમુતમ્ભુ ॥ ૨૪ ॥

નિશમૈતત્ત્સુતવચ્ચો હિરણ્યકશિપુસ્તદા ।
ગુરુપુત્રમુવાચેદ રૂધા પ્રસ્કૃરિતાધર: ॥ ૨૫ ॥

બ્રહ્મબન્ધો કિમેતતે વિપક્ષં શ્રયતાડસતા ।
અસારં ગ્રાહિતો બાલો મામનાદત્ય દુર્ભતે ॥ ૨૬ ॥

સંજી હ્યસાધવો લોકે દુર્મૈત્રાશછવેષિણા: ।
તેષામુદેત્યધં કાલે રોગ: પાતકિનામિવ ॥ ૨૭ ॥

ગુરુપુત્ર ઉવાચ^૧

ન મતપ્રાણીતં ન પરપ્રાણીતં
સુતો વદત્યેષ તવેન્દ્રશત્રો ।
નૈસર્જિકીયં મતિરસ્ય રાજનુ
નિયચ્છ મન્યું કદદા: સ્મ ભા ન: ॥ ૨૮ ॥

નારદ ઉવાચ

ગુરુષૈવં પ્રતિપ્રોક્તો ભૂય આહાસુર: સુતમ્ ।
ન ચેદગુરુમુખીયં તે કુતોડભદ્રાડસતી મતિ: ॥ ૨૯ ॥

મહારદ ઉવાચ

મતિન્ કૃષ્ણો પરત: સ્વતો વા
મિથોડભિપદ્યેત ગૃહક્રતાનામ્ ।
અદાન્તગોભિર્વિશતાં તમિન્
પુન: પુનશ્રવિતચર્વણાનામ્ ॥ ૩૦ ॥

ન તે વિદુ: સ્વાર્થગતિં હિ વિષ્ણું
દુરાશયા યે બહિરર્થમાનિન: ।
અન્ધા યથાડન્યેરૂપનીયમાના
વાચીશતાત્યામુરુદાનિ બદ્ધા: ॥ ૩૧ ॥

સમર્પણભાવે આ નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવામાં આવે તો તેને હું ઉત્તમ અધ્યયન સમજું છું. (૨૩-૨૪) પ્રહ્લાદજીનાં આ વચ્ચનો સાંભળીને કોષને લીધે હિરણ્યકશિપુના હોઠ પ્રૂજવા લાગ્યા, તેણો ગુરુપુત્રને કહ્યું - (૨૫) “અરે અધમ બ્રાહ્મણ! આ તો શું કર્યું? અરે દુર્લભિ! તો મારો અનાદર કરીને આ બાળકને કેવું સાર વિનાનું શિક્ષણ આપ્યું? ચોક્કસ તું અમારા શત્રુનો પક્ષપાતી છે. (૨૬) સંસારમાં એવા દુષ્ટોની કમી નથી કે જેઓ મિત્રતાના વેશમાં છાનામાના શત્રુનું કામ કરે છે. પરંતુ (છેવટે) તેમની પોલ બરાબર એવી રીતે ખૂલ્લી જાય છે કે જેમ છુપાઈને પાપ કરનારાઓનું પાપ સમય આવ્યે રોગરૂપે પ્રગટીને તેની પોલ ખૂલ્લી નાખે છે. (૨૭)

ગુરુપુત્રે કહ્યું - હે ઈન્દ્રશત્રુ! તમારો પુત્ર જે કંઈ બોલી રહ્યો છે તે મારા કે અન્ય કોઈના બહેકાવવાથી નથી બોલતો; પણ હે રાજન! આ તો તેની જન્મજાત સ્વાભાવિક બુદ્ધિ છે. તમે કોષ છોડી દો, નકામો અમને દોષ ન આપો. (૨૮)

નારદજી કહે છે - જ્યારે ગુરુજીએ આવો જવાબ આપ્યો ત્યારે હિરણ્યકશિપુએ ફરી પ્રહ્લાદજીને પૂછ્યું - “અરે! આવી અહિત કરનારી મિથ્યા (અસત્ત) બુદ્ધિ તને જો ગુરુમુખેથી નથી મળી, તો ક્યાંથી મળી?” (૨૯)

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું - (પિતાજ!) સંસારી લોકો તો દળેલું ફરી દળે છે, ચાવેલું ફરી ચાવે છે. તેમની ઈન્દ્રિયો વશમાં નહીં હોવાને કારણો તેઓ ભોગવેલા વિષયભોગોને ફરી ફરી ભોગવવા માટે સંસારરૂપી ધોર નરકભલી જઈ રહ્યા છે. આવા ઘરગૃહસ્થીમાં આસક્ત મનુષ્યોની બુદ્ધિ આપમેળે કોઈના શીખવવાથી અથવા પોતાના જેવા જ લોકોના સંગને લીધે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં જોડાતી નથી. (૩૦) જેઓ ઈન્દ્રિયોથી દેખાતા બાહ્ય વિષયોને પરમ ઈષ સમજીને મૂર્ખતાને લીધે, આંધળાઓની પાછળ ચાલતા આંધળાઓની જેમ ખાડામાં પડવા જઈ રહ્યા છે અને વેદવાણીરૂપી દોરડાના - કાચ્ય કર્માના દીર્ઘ બંધનમાં બંધાયેલા છે તેમને એ વાતની ખબર જ નથી કે આપણો પોતાનો સ્વાર્થ અને પરમાર્થ ભગવાન શ્રીવિષ્ણુ જ છે; અને તેમને પ્રાપ્ત કરી લેવાથી આપણાને બધા પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ

૧. પ્રા. પા. - ગુરુરૂપાચ.

नैषां मतिस्तावदुरुक्माङ्ग्रिं
स्मृशत्यनर्थापगमो यदर्थः ।
महीयसां पादरजोऽभिषेकं
निष्ठिभ्यनानां^१ न वृष्टीत यावत् ॥ ३२ ॥

ईत्युक्त्वोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रूपा ।
अन्धीकृतात्मा स्वोत्सक्षात्प्रिरस्यत महीतदे ॥ ३३ ॥

आहामर्षरूपाविष्टः कृष्णीभूतलोचनः^२ ।
वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैर्हर्षताः ॥ ३४ ॥

अयं मे भ्रातुहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽधमः ।
पितृव्यहन्तुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्थति ॥ ३५ ॥

विष्णोर्वा साध्यसौकिं नु करिष्यत्यसमञ्जसः ।
सौहृदं दुस्त्यजं पित्रोरहायः पञ्चहायनः ॥ ३६ ॥

परोऽप्यपत्यं हितकृद्यथौषधं
स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः ।
छिन्धातदं यदुतात्मनोऽहितं
शेषं सुखं ज्ञवति यद्विवर्जनात् ॥ ३७ ॥

सर्वेरुपायैर्हन्तव्यः सम्भोजशयनासनैः ।
सुहृदिक्षंधरः शत्रुमुर्मेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥ ३८ ॥

नैर्हर्षतास्ते समादिष्टा भर्ता वै शूलपाणायः ।
तिगमदं धूकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ॥ ३९ ॥

नदन्तो भैरवाशादांश्छिन्दि भिन्धीति वादिनः ।
आसीनं चाहनन् शूलैः प्रक्षादं सर्वमर्मसु ॥ ४० ॥

थृष्ट शके छे. (३१) जेमनी बुद्धि भगवाननां चरणकमणोनो स्पर्श करी ले छे तेमना जन्म-मरणरूप अनर्थनो सर्वथा नाश थृष्ट जाय छे; परंतु जेओ अडिंयन भगवत्प्रेमी महात्माओनी चरणराजमां स्नान करी लेता नथी तेमनी बुद्धि काम्य कर्मानु संपूर्ण सेवन करवा छतां पश्च भगवाननां चरणोनो स्पर्श करवा पामती नथी. (३२)

आटलुं कहीने प्रखलाद्य चूप थृष्ट गया. कोधना आवेशाची आंधणा थयेला हिरण्यकशिपुअे तेमने पोताना खोणामांथी उच्चकीने जमीन पर फेंडी दीधा. (३३) ते प्रखलाद्यनुं कहेवुं सही शक्यो नही. रोधने लीधे तेनी आंधो लाल थृष्ट गृहि अने ते बोल्यो – “हैत्यो! आने अहींथी बहार लहि जाओ अने तरत ज मारी नाखो; आ मारी नाखवाने ज लायक छे. (३४) जुओ तो खरा, जेवे आना काका (हिरण्याक)ने मारी नाख्यो ते ज विष्णुनां चरणोनी पूजा आ अधम पोताना सुहृद-स्वजनोने छोडीने, दासनी जेम करे छे! संबव छे के, मारा भाईने मारनारो विष्णु ज पुत्रना रुपे आव्यो छे. (३५) आ हवे विश्वासपात्र नथी. पांच वर्षनी अवस्थामां ज जेवो हुस्त्यज्य अेवा पोतानां मातापिताना वात्सल्यप्रेमने जुलावी दीधो ते कृतघ्न भला, विष्णुनुय शुं हित करशे? (३६) कोई बीजुं पश्च जो औषधनी जेम भलाई करे तो ते एक रीते पुत्र ज छे, परंतु जो पोतानो पुत्र ज अहित करवा भाई तो ते रोगना जेवो शत्रु छे. पोताना ज शरीरना कोई अंगथी जो समग्र शरीरने हानि थती होय तो तेने कापी नाखवुं जोईअे, कारण के तेने कापी नाखवाची बाकीनुं शरीर सुखेथी ज्ञवी शके छे. (३७) आ स्वजननो स्वांग रचीने मारो कोई शत्रु ज आव्यो छे. जेम योगीनी लोगलोलुप इन्द्रियो तेनु अनिष्ट करे छे तेवी ज रीते आ मारुं अहित करनारो छे, तो खातां-सूतां-बेसतां – गमे ते समये तेने कोई पश्च उपायथी मारी नाखो.” (३८)

६ ज्यारे हिरण्यकशिपुअे हैत्योने आ प्रमाणे आदेश कर्यो त्यारे ते तीक्ष्णा दांतवाणा, विकराण मोढावाणा, लाल-लाल दाढी-मूळ अने वाणवाणा हैत्यो हाथमां त्रिशूल लहिने ‘मारो, कापो’ – अेम ज्ञोरशोरथी बूमो पाडवा लाग्या. प्रखलाद्य तो चुपचाप बेठेला हता अने हैत्यो तेमनां बधां मर्मस्थानो पर शूणथी घा करता हता.

१. प्रा. पा. – नानामवृष्टीत । २. प्रा. पा. – कृष्णीकृत० ।

परे ब्रह्मणिर्देश्ये भगवत्यजिलात्मनि ।
युक्तात्मन्यक्ला आसन्नपुण्यस्येव सत्कियाः ॥ ४१ ॥

प्रथासेऽपहते तस्मिन् दैत्येन्द्रः परिशक्तिः ।
चकार तदधोपायान्तिर्बन्धेन युधिष्ठिर ॥ ४२ ॥

दिग्गजैर्दन्दशूकैश्च १ अभियारावपातनैः ।
मायाभिः सन्निरोधैश्च गरदानैरभोजनैः ॥ ४३ ॥

हिमवाण्यनिसलिकैः पर्वताकमण्डैरपि ।
न शशाक यदा हन्तुमपापमसुरः सुतम् ।
चिन्तां दीर्घतमां प्रामस्तत्कर्तुं नाभ्यपद्यत ॥ ४४ ॥

अेष मे बृहसाधूक्तो वधोपायाश्च निर्मिताः ।
तैस्तौर्दोहैरसद्भैर्मुक्तः स्वेनैव तेजसा ॥ ४५ ॥

वर्तमानोऽविदूरे वै बालोऽप्यजडधीरयम् ।
न विस्मरति मेऽनार्यं शुनःशेषप ठव प्रभुः ॥ ४६ ॥

अप्रमेयानुभावोऽप्यमकुतश्चिन्द्र्योऽभरः ।
नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्म भविता न वा ॥ ४७ ॥

इति तं चिन्तया किञ्चिन्म्लानश्रियमधोभुभ्यम् ।
शष्ठामर्कावौशनसौ विविक्त इति होयतुः ॥ ४८ ॥

जितं त्यैकेन जगत्रयं भ्रुवो-
र्विजृभमण्डत्तसमस्तविष्टुपम् ।
न तस्य चिन्त्यं तव नाथ चक्षमहे २
न वै शिशूनां गुणादोषयोः पदम् ॥ ४९ ॥

ते समये प्रद्वलाद्यनु चित ते परमात्मामां ज्ञेयेलुं हतुं
के जेओ मन-वाणी थकी अगोचर, सर्वना आत्मा, समस्त
शक्तिओना आधार अने परब्रह्म छे. तेथी ते दैत्योना तमाम
प्रहारो भराबर ऐवी ४ रीते निष्ठण गया के जेम
बाण्यविद्युषाओना मोटा मोटा प्रयास वर्ध थई जाय छे.
(४१) हे युधिष्ठिर! ज्यारे शूणोना प्रहारोथी प्रद्वलाद्यना
शरीरने कशी असर थई नहीं त्यारे हिरण्यकशिपुने भारे
शंका थई. पछी तो तेषो प्रद्वलाद्यने मारी नाभवा माटे
हठपूर्वक जातजातना उपाय कर्या. (४२) तेषो तेमने मोटा
मोटा मातेला हाथीओ नीचे क्यडाव्या, जेरी सापोना दंश
देवडाव्या, पुरोहितो पासे कृत्या राक्षसी पेदा करावी, पर्वतनी
टोच परथी नीचे गबडाव्या, शंभरासुर पासे अनेक प्रकारनी
मायाना प्रयोग कराव्या, अंधारी कोटीमां पूरी रभाव्या, जेर
पिवडाव्यु अने खावानु बंध करावी दीधुं; (४३) वारंवार
कोईहिम जग्यामां, भबूकती आगमां अने ऊंडा समुद्रमां
नांभीने उपरथी पर्वत नीचे दबावी दीधा. परंतु अेमांनो
कोई पशु उपाय ते निष्ठाप प्रद्वलाद्यने कशी हानि पहोंचाडी
शक्यो नहीं. त्यारे पोतानी लाचारी ज्ञेयने हिरण्यकशिपु
चिंतातुर थयो. तेने प्रद्वलाद्यने मारी नाभवानो अन्य कोई
उपाय हवे सूजतो न हतो. (४४) तेषो विचार्यु - 'आने
में घण्टुबधुं खरुंझोटुं कहुं अने मारी नाभवा घण्डाभधा उपाय
(पश्च) कर्या, परंतु आ मारा द्रोह अने दुष्ट व्यवहारोथी,
कोईनीय मद्द विना, पोताना ४ प्रभावने लीधे बचतो रह्यो.
(४५) आ छे तो बाणक, पश्च समज्जदार छे अने मारी पासेय
निःशंकलावे ४ रहे छे. जे होय ते, पश्च आनामां कशुंक
सामर्थ्य ४३२ छे. जेम शुनःशेष २ पोताना पितानां हुझृत्योने
लीधे तेनो विरोधी थई गयो हतो तेवी ४ रीते आ पश्च
मारां अपहृत्योने भूलशे नहीं. (४६) नथी तो आ कोईनाथी
बीतो अने नथी तो तेनु मोत थतुं. आनुं बण अथाग छे.
मने लागे छे के आनो द्रोह (विरोध) करवाथी क्यांक मारां
मृत्यु न थई जाय! (४७)

आ प्रमाणे विचार करतां ते उदास थई गयो.
शुकार्यार्थना पुत्रो शंड अने अमर्क ज्यारे ज्ञेयुं के हिरण्यकशिपु
मों नीचुं करीने बेहो छे त्यारे तेमणे एकांतमां लई ज्ञेयने आ
वात कही - (४८) "हे स्वामी! तमे एकलाए ४ त्राणे लोकने
छती लीधा छे. तमारा दारा भवां त्रांसा करवा मात्रथी ४
बधा लोकपालो कंपी उठे छे. अमारी दृष्टिए तो तमारे माटे
चिंतानी कोई वात नथी. अरे, बाणकोमां न गुणबुद्धि होय छे

१. प्रा. पा. - वशुकेन्द्रेवियाराभिपातन । २. प्रा. पा. - विभदे ।

* शुनःशेष अञ्जगर्तनो वयेट पुत्र हतो. पिताने तेन वरुणना यज्ञमां भलि आपवा माटे हरिशंदना पुत्र रोहिताशने वेची दीधो
हतो. त्यारे तेना मामा विचामित्रज्ञने तेनु रक्षण कर्यु अने ते पोताना पितानो विरोधी थईने तेमना विपक्षी विचामित्रज्ञना ४ गोत्रनो
थई गयो. आ क्या आगण उपर नवमा संख्या सातमा अध्यायमां आवशे.

ईमं तु पाशैर्वरुणास्य बद्धवा
निधेहि भीतो न पलायते यथा ।
बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽऽर्थसेवया
यावद् गुरुभार्गव आगमिष्यति ॥ ५० ॥

तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुशायेदमष्टवीत् ।
धर्मां॑ व्यस्योपदेष्यार॒ राजांयेत् गृहमेधिनाम् ॥ ५१ ॥

धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः ।
प्रक्षादायोचतू राजन् प्रश्रितावनताय च ॥ ५२ ॥

पथा त्रिवर्गां४ गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् ५ ।
न साधु मेने तत्त्विकां द्वन्द्वारामोपवर्णिताम् ॥ ५३ ॥

यदाऽऽर्थायः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु ।
वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहूतः कृतक्षणैः ॥ ५४ ॥

अथ तान् श्लक्षणायावाचाप्रत्याहूय महाभुषः ।
उवाच विद्वांस्तत्रिष्ठां कृपया प्रहसन्निव ॥ ५५ ॥

ते तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तकीडापरिच्छदाः ।
बाला न दूषितपियो द्वन्द्वारामेरितेहितैः ॥ ५६ ॥

पर्युपासत राजेन्द्र तन्यस्तहृदयेक्षणाः ।
तानाह करुणो मैत्रो महाभागवतोऽसुरः ॥ ५७ ॥

के न दोषबुद्धि. आ तो बाणकोनो खेल छे. तेमां तमारे आटलुं विचारवानी क्यां ज़रूर छे? (४८) अमारा पिता शुकाचार्यज्ञ ज्यां सुधी आवे नहीं त्यां सुधी आ डरी जहिने नासी न जाय ए माटे आने वरुणाना पाशाथी बांधी राखो. भोटे भागे ऐवु थाय छे के अवस्थानी साथे ज तथा गुरुजनोनी सेवा करवाथी बुद्धि सुधरी जाय छे.” (५०)

हिरण्यकशिपुओ ‘लले’ एम कहीने गुरुपुत्रोनी सलाह स्वीकारी लीधी अने कह्युं के, ‘आने ते धर्मानो उपदेश करवो जोहिअे के जेमनुं पालन गृहस्थी राजाओ करता रहेता होय छे.’ (५१) हे राजन्! त्यारबाद पुरोहित प्रखलादज्ञने लईने पाठशालामां गया अने तेमने क्रमशः धर्म, अर्थ अने काम – आ त्रिशु पुरुषार्थानुं शिक्षण आपवा लाग्या. प्रखलादज्ञ त्यां अत्यंत नम्र सेवकनी जेम रहेता हता. (५२) जोके गुरुओनुं ते शिक्षण प्रखलादज्ञने सारुं लाग्युं नहीं; कारण के गुरुज्ञ तेमने मात्र अर्थ, धर्म अने कामनुं ज शिक्षण आपता हता. आ शिक्षण तो मात्र ते लोको माटे ज छे के जेओ राग-देष वगेरे द्वन्द्वोमां अने विषयबोगोमां रस लर्द रक्षा होय छे. (५३) एक दिवस गुरुज्ञ गृहस्थीना कामे क्यांक बहार गया हता. रक्षा मणी जवाने कारणे समवयस्क बाणकोअे प्रखलादज्ञने रमवा माटे बोलाव्या. (५४) प्रखलादज्ञ परमशानी हता, बाणकोनो ग्रेम जोहिने तेमणे तेमने पछी मधुर वालीधी पोकारीने पोतानी पासे बोलावी लीधा. तेमनाथी तेमनी जन्म-मरणानी गति पक्ष अजाही न हती. तेमना पर कृपा करीने जाणो हसी रक्षा होय तेम तेमने उपदेश करवा लाग्या. (५५) (हे पुष्पिष्ठि!) ते बधा हज्ज तो बाणक ज हता, तेथी राग-देषपरायण विषयबोगी पुरुषोना उपदेशोथी अने कार्याद्धी तेमनी बुद्धि हज्ज दूषित थर्द न हती. आने लीधे अने प्रखलादज्ञ प्रत्ये आदरभाव होवाने लीधे ते बधाए रमवानी पोतानी बधी वस्तुओ छोडी दीधी तथा प्रखलादज्ञ पासे जहिने तेमनी चारे बाजुओ बेसी गया अने तेमना उपदेशमां मन परोवीने ग्रेमपूर्वक तेमनी तरक अनिमेष जोता रक्षा. भगवानना परमप्रेमी भक्त प्रखलादज्ञनुं हृदय तेमना प्रत्ये करुणा अने मैत्रीना भावाथी भराई गयुं अने तेओ तेमने कहेवा लाग्या. (५६-५७)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सममस्कन्ये प्रक्षादानुचरिते६ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
सातमा संख-अंतर्गत प्रखलादयरित्रमांनो पांचमो अध्याय समाप्त.

=★=

१. प्रा. पा. – ५८ । २. प्रा. पा. – ८४ । ३. प्रा. पा. – ४० । ४. प्रा. पा. – त्रिवर्गां । ५. प्रा. पा. – वक्षितः । ६. प्रा. पा. – उद्यरिते ।

છૃઠો અધ્યાય

પ્રહ્લાદજીનો અસુર-બાળકોને ઉપદેશ

મહાદ ઉવાચ

કૌમાર^૧ આચરેત્તાશો ધર્માનુભાગવતાનિહ ।
દુર્લભં માનુષં જન્મ તદ્યધૃવમર્થદમ્ ॥ ૧ ॥

યથા હિ પુરુષસ્યેહ વિષ્ણો: પાદોપસર્પણમ્ ।
યદેષ સર્વભૂતાનાં પ્રિય આત્મેશ્વર: સુહૃત્ ॥ ૨ ॥

સુખમैન્દ્રિયકું દૈત્યા દેહયોગેન દેહિનામ્ ।
સર્વત્ર લભ્યતે દૈવાદ્યથા દુઃખમયતાત: ॥ ૩ ॥

તત્ત્વયાસો ન કર્તવ્યો યત આયુર્વ્યય: પરમ્ ।
ન તથા વિનદતે ક્ષેમં મુકુન્દચરણાભ્યુજમ્ ॥ ૪ ॥

તતો યતેત કુશલ: ક્ષેમાય ભયમાન્દ્રિત: ।
શરીરં પૌરુષં યાવત્ત વિપદ્યેત પુજ્જલમ્ ॥ ૫ ॥

પુંસો વર્ષશતં ત્વાયુસટદ્ધ ચાજિતાત્મન: ।
નિષ્ફલં યદસૌ રાત્રાં શેતેડન્દ્યં પ્રાપિતસ્તમ: ॥ ૬ ॥

મુગ્ધસ્ય બાલ્યે કૌમારે કીડતો યાતિ વિંશતિ: ।
જરયા ગ્રસ્તદેહસ્ય યાત્યકલ્પસ્ય વિંશતિ: ॥ ૭ ॥

પ્રહ્લાદજીએ કહું – મિત્રો! આ સંસારમાં મનુષ્યજનમ અત્યંત દુર્લભ છે. એના દ્વારા અવિનાશી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. પરંતુ ખબર નહીં ક્યારે એનો અંત આવી જાય; તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે ઘડપણ કે જુવાનના ભરોસે ન રહેતાં બાળપણમાં જ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં સાધનોનું અનુઝાન કરી લેવું જોઈએ. (૧) આ મનુષ્યજનમમાં શ્રીભગવાનનાં ચરણોનું શરણ લેવું એ જ જીવનની એકમાત્ર સંઝણતા છે; કારણ કે ભગવાન સમસ્ત પ્રાણીઓના સ્વામી, સુહૃદ, પ્રિયતમ અને આત્મા છે. (૨) ભાઈઓ! હંદ્રિયો વડે જે સુખ ભોગવવામાં આવે છે તે તો - જીવ ભલેને ગમે તે યોનિમાં હોય – પ્રારબ્ધ અનુસાર સર્વત્ર એ જ રીતે મળતું રહે છે કે જેમ કશો પ્રયત્ન કર્યા વિના, નિવારણ કરવા છતાં પણ દુઃખ મળે છે. (૩) તેથી સાંસારિક સુખ (મેળવવા)ના ઉદ્દેશ્યથી પ્રયત્ન કરવાની કોઈ જરૂર નથી; કારણ કે જાતે જ મળી રહેતી વસ્તુ (મેળવવા) માટે પરિશ્રમ કરવો એ આયુષ્ય અને શક્તિને વર્ધણ ગુમાવવા બરાબર છે. જેઓ એનામાં અટવાઈ જાય છે તેમને પરમકલ્યાણ-સ્વરૂપ ભગવાનનાં ચરણકમળોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૪) આપણા માથે અનેક પ્રકારના ભય સવાર હોય છે. તેથી આ શરીર કે જે ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરવાને પર્યાપ્ત છે તે જ્યાં સુધી રોગગ્રસ્ત અને શોકગ્રસ્ત થઈને મૃત્યુના મુખમાં ચાલ્યું ન જાય ત્યાં સુધીમાં બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પોતાના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરી લેવો જોઈએ. (૫) મનુષ્યનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય સો વર્ષનું છે. જેમણે પોતાની હંદ્રિયોને વશ કરી લીધી નથી તેમના આયુષ્યનો અડધો ભાગ તો અમસ્તો વીતી જાય છે; કારણ કે તેઓ રાત્રે ધોરતમોગુણગ્રસ્ત અર્થાત્ અજ્ઞાનગ્રસ્ત થઈને સૂતા રહે છે. (૬) બાળપણમાં તેમને પોતાના હિત-અહિતનું જ્ઞાન રહેતું નથી, થોડાક મોટા થતાં કૌમાર્ય-અવસ્થામાં તેઓ રમતગમતમાં જોડાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વીસ વર્ષ વીતી જાય છે અને એનો ઘ્યાલ પણ રહેતો નથી. (એ જ રીતે) જ્યારે ઘડપણ શરીરને ગ્રસ્ત કરી લે છે ત્યારે છેવટનાં વીસ વર્ષોમાં કશું કરવાનું સામર્થ્ય જ રહેવા પામતું નથી. (૭)

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં પ્રહ્લાદના વાક્યમાં ‘કૌમાર આચરેત્તાશો’ – શ્લોકની પહેલાં પાંચ શ્લોક વધુ છે. એ પાંચ શ્લોકોને ભાગવતના વિભાગ ટીકાકાર શ્રીવિજયાધજે પણ માન્ય ગણ્યા છે અને તેમણે એમના પર ટીકા પણ લખી છે. પ્રાચીન પ્રતમાં લખાણ ક્યાંક ક્યાંક અસ્પષ્ટ અને ખંડિત હોવાને કારણો આ પાંચ શ્લોક શુદ્ધ રૂપમાં આપી શકાયા નથી, તેથી તેમને શ્રીવિજયાધજની ટીકા અનુસાર શુદ્ધ કરીને અહીં ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે –

છન્નાર્ભકા મે શૃષ્ટુત વચો વ: સર્વતઃશિવમ્ । વયસ્યાનુ પશ્યત મૃતાનુ કીડાન્યા મા પ્રમાદ્ય ॥

ન પુરા વિવશં બાલા આત્મનોડર્યે પ્રિયેચિશા: । ગુરુક્તમપિ ન આદિં પદનર્થેડર્યકલ્પનમ્ ॥

हुरापूरेषा कामेन मोहेन य बलीयसा ।
शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्स्यापयाति हि ॥ ८ ॥

को गृहेषु पुमान्सक्तमात्मानमजितेन्द्रियः ।
स्नेहपाशैर्दैर्घ्यमुत्सहेत विमोचितुम् ॥ ९ ॥

को न्यर्थतृष्णां विसृजेत् प्राणेभ्योऽपि य ईक्षितः ।
यं कीणात्यसुभिः प्रेष्ठैस्तस्करः सेवको विष्णिक् ॥ १० ॥

कथं प्रियाया अनुकम्पितायाः
सर्जं रहस्यं रुचिरांश्च मन्त्रान् ।
सुखसु य स्नेहसितः शिशूनां
क्लाक्षराणामनुरक्तचितः ॥ ११ ॥

पुत्रान्स्मरंस्ता हुहितृहृदय्या^१
आतृन् स्वसृवा पितरौ य दीनो ।
गृहान् मनोशोरुपरिच्छदांश्च
वृतीश्च कुल्याः पशुभृत्यवर्गान् ॥ १२ ॥

त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः
कर्माणि लोभादवितृमकामः ।
औपस्थ्यजैर्द्यं बहु मन्यमानः
कथं विरज्येत दुरन्तमोहः ॥ १३ ॥

कुटुम्बपोषाय वियन् निजायु-
न् बुध्यतेऽर्थं विहतं प्रमतः ।
सर्वत्र तापत्रयद्वःजितात्मा
निर्विघ्ने न स्वकुटुम्बरामः ॥ १४ ॥

रही गयुं वच्येनुं कंठ थोड़ु-घणुं आयुध्य. एमां क्यारेय पूरी न थती मोटी मोटी कामनाओ छे, बणपूर्वक पकड़ी राखतो मोह छे अने घरबारनी ते आसक्ति छे के जेनाथी छव अटलो अटवाई जाय छे के तेने कर्तव्य-अकर्तव्यनुं कशुं शान ज रहेतुं नथी. आ प्रमाणे शेष आयुध्य पक्षा वीती जाय छे. (८)

९ डे हैत्यबाणको। जेनी ईन्द्रियो वशमां नथी, एवो क्यो मनुध्य हरो के जे घरगृहस्थीमां आसक्त अने मायामताना भजबूत फैदामां फ़िसायेला स्वयं पोताने तेनामांथी छोड़ाववानो प्रयत्न कररो? (९) योरो, सेवको तेम ज वेपारीओ पोताना अत्यंत प्रिय प्राणाने पक्षा छोड़मां भूकीने जे धननो संग्रह करे छे अने तेथी जे पोताना प्राण करतांय वधु प्रिय लागे छे ते धननी लालसाने भला, कोण त्यज शके छे? (१०) जे मनुध्य पोतानी प्रियतमा पत्नीना एकांत सहवास पर, तेनी प्रेमसभर वातो अने भीड़ी लागती सलाह पर पोताने न्योछावर करी चूक्यो छे, भाईबंधुओ अने भित्रोना स्नेहना बंधनमां बंधाई चूक्यो छे अने नानां-नानां भूलकांओनी कालीवेली भधुर बोली पर अनुरक्त थई चूक्यो छे ते भला, आ बधाने केवी रीते छोड़ी शके? (११) जे मनुध्य सासरे गयेली पोतानी पुत्रीओनी, पुत्रो तथा भाई-बहेनोनी तेम ज दीनहीन अवस्थाने पामेलां माता-पितानी, धड़ीबधी सुंदर-सुंदर कीमती वस्तुओथी सजेलां धरोनी, कुणपरंपरागत आज्ञविकानां साधनोनी अने पशुओ तथा नोकरयाकरोनी निरंतर पादमां ज रममाण बनी गयो छे ते भला, आ बधाने केवी रीते छोड़ी शके? (१२) जे जननेन्द्रिय अने रसनेन्द्रिय (जिल्दा)नां सुखोने ज सर्वस्व मानी बेहो छे, जेनी भोगवासनाओ क्यारेय तुफ थई नथी, जे लोभने लीधे उपराउपरी कर्मो करतो रहीने रेशमना कीडानी जेम पोताने वधु ने वधु कठोर बंधनमां बांधतो रहे छे अने जेना मोहनी कोई सीमा नथी ते मनुध्य ते बधांथी केवी रीते विरक्त थई शके अने ते बधानो त्याग केवी रीते करी शके? (१३) 'आ मारो परिवार छे' एवा भावधी तेनामां ते अटलो दूबी जाय छे के तेना पालनपोषण माटे पोतानुं अमूल्य आयुध्य गुमावी बेसे छे अने तेने एनो पक्षा घ्याल रहेतो नथी के मारा छवननुं वास्तविक उद्देश्य

१. प्रा. पा. - हुहितृश्च स्वसृर्वातृन् क्लत्रान् पित० ।
कः शत्रुः क उदासीनः क्ष भित्रं चेष्ट आत्मनः ।
पो न हिंस्याद्वर्मकममात्मानं स्वज्ञने वशः ।

न श्रद्ध्यान्मतं तस्य पद्मान्यो ल्लन्यनापकः ॥
भवस्वपि नयैः क्ष स्यादेवं सम्पदिपत्पदम् ॥
पुनः श्रीलोक्योर्हेतुः स मुक्तान्योऽतिरुलभः ॥

વિતેષુ નિત્યાભિનિવિષયેતા
 વિદ્વાંશ દોષં પરવિતહર્તુઃ ।
 પ્રેત્યેહ ચાથાખ્યજિતેન્દ્રિયસંદ
 અશાન્તકામો હરતે કુદુમ્બી ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વાનપીતં દનુજાઃ કુદુમ્બં
 પુષ્ણાસ્વલોકાય ન કલ્પતે વૈ ।
 ૪:૧ સ્વીયપારક્યવિભિત્તિભાવ-
 સમઃ પ્રપદેત યથા વિમૂઢઃ ॥ ૧૬ ॥

યતો ન કશ્ચિત् કવ ચ કુત્રચિદ् વા
 દીનઃ સ્વમાત્માનમલં સમર્થઃ ।
 વિમોચિતું કામદેશાં વિહાર-
 કીડામૃગો યત્તિગડો વિસર્ગઃ ॥ ૧૭ ॥

તતો વિદૂરાત् પરિહિત્ય હેત્યા
 દૈત્યેષુ સર્જં વિષયાત્મકેષુ ।
 ઉપેત નારાયણમાદિદેવ
 સ ૨ મુક્તસર્જાંરિષિતોડપવર્ગઃ ॥ ૧૮ ॥

ન વ્યાચ્યુતં પ્રીણયતો બ્રહ્માયાસોડસુરાત્મજાઃ ।
 આત્મત્વાત્ સર્વભૂતાનાં સિદ્ધત્વાદિહ સર્વતઃ ॥ ૧૯ ॥

પરાવરેષુ ભૂતેષુ બ્રહ્માન્તસ્થાવરાદિષુ ।
 ભૌતિકેષુ વિકારેષુ ભૂતેષ્યથુ મહત્સુ ચ ॥ ૨૦ ॥

ગુણેષુ ગુણસાભ્યે ચ ગુણવ્યતિકરે તથા ૪ ।
 એક એવ પરો ત્વાત્મા ભગવાનીશરોડવ્યયઃ ॥ ૨૧ ॥

પ્રત્યગાત્મસ્વરૂપેષા દૃશ્યરૂપેષા ૫ ચ સ્વયમ् ।
 વ્યાપ્તવ્યાપકનિર્દેશ્યો વિનિર્દેશ્યોડવિકલ્પિતઃ ॥ ૨૨ ॥

નાદ થઈ રહ્યું છે. અરે, આવા પ્રમાણની પણ કોઈ હદ છે? જો આ બધાં કામોમાં કશુંક સુખ મળે તો પણ બરાબર છે, પરંતુ અહીં તો તે જ્યાં-જ્યાં જાય છે ત્યાં-ત્યાં દૈહિક, દૈવિક અને ભૌતિક તાપ તેના હૈયાને બાળતા જ રહે છે; અને તેમ છતાંય (તેનામાં) વૈરાગ્યનો. ઉદ્ય થતો નથી. આ તે કેવી વિંબના! કુટુંબની મમતાના ચક્કરમાં ફસાઈને તે એટલો ગાંધેલ થઈ જાય છે, તથા તેનું મન ધનના ચિંતનમાં હંમેશાં એટલું તલ્લીન રહે છે કે તે બીજાઓનું ધન ચોરવાના લૌંડિક-પારલૌંડિક દોપોને જાણતો હોવા છતાં પણ, કામનાઓને વશ નહીં કરી શકવાને કારણે, ઇન્દ્રિયોના ભોગની લાલસાથી ચોરી કરી જ બેસે છે. (૧૪-૧૫) ભાઈઓ! જે મનુષ્ય આ પ્રમાણે પોતાનાં કુટુંબીજનોના ભરણપોષણમાં જ વયસ્ત રહે છે – ક્યારેય ભગવાનનું ભજન કરતો નથી - તે વિદ્વાન હોય તો પણ તેને પરમાત્માની પ્રાપ્તિ નથી થઈ શકતી; કારણ કે પોતાના-પરાયાનો બેદભાવ રહેવાને કારણે તેને પણ અજ્ઞાનીઓના જેવી જ તમઃપ્રધાન ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૬) જે કામનીઓના મનોરંજનનું સાધન - તેમનો કીડામૃગ બની રહેલો છે અને જેણો પોતાના પગોમાં સંતાનોની બેડી બાંધી દીધેલી છે તે બિચારો દીનહીન - ભલેને તે કોઈ પણ હોય, ક્યાંય પણ હોય - કોઈ પણ રીતે પોતાનો ઉદ્ધાર નથી કરી શકતો. (૧૭) માટે, ભાઈઓ! તમે વિષયાસક્ત દૈત્યોનો સંગ દૂરથી જ છોડી દો અને આદિદેવ ભગવાન શ્રીનારાયણનું શરણ લઈ લો; કારણ કે જેમણે સંસારની આસક્તિ છોડી દીધી છે તેવા મહાત્માઓ માટે તેઓ જ પરમ પ્રિયતમ અને પરમગતિ છે. (૧૮)

હે મિત્રો! ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે કાંઈ જાગો પરિશ્રમ કે પ્રયત્ન નથી કરવો પડતો; કારણ કે તેઓ સમસ્ત પ્રાણીઓના આત્મા છે અને સર્વત્ર સૌની સત્તા (અસ્થિત્વ) રૂપે સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ છે. (૧૯) બ્રહ્માથી માંડીને તૃણ સુધીનાં નાનાંમોટાં સમસ્ત પ્રાણીઓમાં, પંચભૂતોથી બનેલી વસ્તુઓમાં, પંચભૂતોમાં, સૂક્ષ્મ તન્માત્રાઓમાં, મહત્તત્વમાં, સત્ત્વ વગેરે ત્રણો ગુણોમાં અને ગુણોની સાધ્ય-અવસ્થા એવી પ્રકૃતિમાં એકમાત્ર અવિનાશી પરમાત્મા જ વિરાજમાન છે. તેઓ જ સમસ્ત સૌંદર્ય, માધુર્ય અને ઐશ્વર્યાની ખાણ છે. (૨૦-૨૧) તેઓ જ અંતર્યામી દ્રષ્ટારૂપે છે અને તેઓ જ દૃશ્ય જગતરૂપે પણ (વિદ્યમાન) છે. તેઓ સર્વથા અનિર્વચનીય અને વિકલ્પરહિત હોવા છતાં પણ દ્રષ્ટા અને દૃશ્યરૂપે, વ્યાપ્ત અને વ્યાપકરૂપે તેમનું વર્ણન કરવામાં આવે છે, વાસ્તવમાં તો તેઓ એકરસરૂપે સદા વિદ્યમાન છે. તેમનામાં આ બધો વિકલ્પરૂપી બેદ બિલકુલ નથી. (૨૨)

૧. પ્રા. પા. – યત્સ્વીં । ૨. પ્રા. પા. – સમુક્તા । ૩. પ્રા. પા. – સૂક્ષ્મેષુ ચ મહં । ૪. પ્રા. પા. – યથા । ૫. પ્રા. પા. – કાલરૂપેષા ।

केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः ।
माययाऽन्तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया ॥ २३ ॥

तस्मात् सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् ।
आसुरं^१ भावमुन्मुच्य यया तुष्यत्यधोक्षजः ॥ २४ ॥

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनन्त आद्ये
किं तेर्गुणव्यतिकरादिष्ठ ये स्वसिद्धाः ।
धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन
सारग्जुषां चरणयोरुपगायतां नः ॥ २५ ॥

धर्मार्थकाम ईति योऽभिहितखिवर्ग
ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता ।
मन्ये तदेतदभिलं निगमस्य सत्यं
स्वात्मार्पणां स्वसुहृदः परमस्य पुंसः ॥ २६ ॥

शानं तदेतदमलं हुरवापमाह
नारायणो नरसभः किल नारदाय ।
ऐकान्तिनां भगवतस्तदित्यनानां^२
पादारविन्दरजसाऽप्लुतदेहिनां स्यात् ॥ २७ ॥

श्रुतमेतन्मया पूर्वं शानं^३ विश्वानसंयुतम् ।
धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद् देवदर्शनात् ॥ २८ ॥

देव्यपुत्रा जियुः

प्रकाद त्वं वयं चापि नर्तडन्यं विद्धेऽगुरुम् ।
ऐताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां भालानामपि हीश्वरौ ॥ २९ ॥

भालस्यान्तःपुरस्थस्य महत्सज्जो हुरन्वयः ।
छिन्धिनः संशयं सौभ्यस्याच्येद्विश्रम्भकारणम् ॥ ३० ॥

तेओ तेवण अनुभूतिस्वरूप, आनन्दस्वरूप ऐकमात्र परमेश्वर जे. गुणमयी सृष्टिनुं सर्जन करनारी माया वडे जे तेमनुं ऐश्वर्य ढंकायेलुं रहे छे. ते मायानुं निवारण थही जतां जतेमनां दर्शन थही जाय छे. (२३) तेथी तमे बधा पोताना देत्यपशानो, आसुरी संपदानो त्याग करीने समस्त प्राणीओ पर दया करो, प्रेमथी तेमनुं छित करो. एनाथी ज भगवान प्रसन्न थाय छे. (२४) आटिनारायण अनन्त भगवान प्रसन्न थाय तो एवी कही वस्तु होइ शके के जे न मणे? लोक अने परलोक माटे जे धर्म, अर्थ, कामनी आवश्यकता बतावामां आवी छे अे तो गुणोना परिष्कारे अनायास आपोआप ज मणवाना छे. आपणो जो श्रीभगवानना चरणमृतनुं सेवन करवामां परोवाया छीअे अने तेमनां नाम-गुणोनुं कीर्तन करवा लाग्या छीअे तो पछी आपणने मोक्षनी य शी जडर छे? (२५) आम तो शाश्वतोमां धर्म, अर्थ अने काम - अे त्रिष्णु पुरुषार्थोनुं पश वर्णन थयेलुं छे; आत्मविद्या, कर्मकांड, न्याय (तर्कशास्त्र), दंडनीति अने ज्ञविकानां विविध साधनो - आ बधाय विषयो वेदोमां प्रतिपादित थया छे; परंतु जो आ बधां पोताना परम छितेषी, परमपुरुष भगवान श्रीहरिने आत्मसमर्पण करवामां सहायक थाय तो ज हुं तेमने सत्य (सार्थक) मानुं छुं. नहितर तो आ बधां ज (साधनो) निरर्थक छे. (२६) आ निर्मल ज्ञान, जे में तेमने जडाव्युं ते घण्युं हुर्लब छे. आ ज्ञाननो अगाउ नर-नारायणदेवे नारदज्ञने उपदेश कर्यो हतो; अने आ ज्ञान ते बधा लोकोने मणी शके छे के जेमणो पोताना शरीरने भगवानना अनन्यप्रेमी अने अडियन भक्तोनां चरणकमणोनी २४थी नवदावी दीधुं छे. (२७) आ विश्वान-सहितनुं ज्ञान ए विशुद्ध भागवतधर्म छे. आ ज्ञान में भगवाननुं दर्शन करावनारा देवर्षि नारदज्ञना मुखेथी ज सौ पहेलां सांबज्युं हतुं. (२८)

प्रह्लादज्ञनासहाय्यायीओपूज्युं - हे प्रह्लादज्ञ!
आ बने गुरुपुत्रो सिवायना अन्य कोई गुरुज्ञने नथी तो तमे जाणता के नथी अमे जाणता. आ ज आपणा बधा बाणकोना शासक छे. (२९) ऐक तो, तमे नानी वयना छो अने बीजुं, जन्मधी तमे महेलमां पोतानी माता पासे रखा छो; ऐटले तमारुं महात्मा नारदज्ञ साथेनुं मिलन जरा असंगत-जेवुं जडाय छे. तो हे ग्रियवर! आ बाबतमां विश्वास अपावे एवी कोई वात होय तो ते कहो अने अमारा संदेहने दूर करो. (३०)

=★=

ईति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सममस्कन्ये प्रकादानुचरिते^४ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
सातमा संख्य-अंतर्गत प्रह्लादयरित्रमानो छहो अध्याय समाप्त.

=★=

१. प्रा. पा. - भावमासुरमुन्मुच्य । २. प्रा. पा. - वृत्तां तद० । ३. प्रा. पा. - ज्ञानविश्वां । ४. प्रा. पा. - उद्यरित ।

સાતમો અદ્યાય

પ્રહ્લાદજીએ માતાના ગર્ભમાં મેળવેલા નારદજીના ઉપદેશનું વર્ણન

નારદ ઉવાચ

એવં દૈત્યસુતે: પૃષ્ઠો મહાભાગવતોડસુર: ।
ઉવાચ સ્મયમાનસ્તાન્સ્મરન્ મદનુભાષિતમ् ॥ ૧ ॥

પ્રહ્લાદ ઉવાચ

પિતરિ પ્રસ્થિતેડસ્માકું તપસે મન્દરાચલમ્ ।
યુદ્ધોધમં પરં ચકુર્વિબુધા દાનવાન્ પ્રતિ ॥ ૨ ॥

પિપીલિકેરહિરિવ દિષ્ટ્યા લોકોપતાપન: ।
પાપેન પાપોડભક્ષીતિ વાદિનો વાસવાદય: ॥ ૩ ॥

તેષામતિબલોદ્યોગં^૧ નિશમ્યાસુરયૂથપા: ।
વધ્યમાના: સુરૈભીતા દુદ્ધુવુ: સર્વતોદિશમ્ ॥ ૪ ॥

કલત્રપુત્રમિત્રામાન્ ગૃહાન્ પશુપરિચ્છદાન્ ।
નાવેકમાણાસ્ત્વરિતા: સર્વે પ્રાણપરીષ્વાઃ ॥ ૫ ॥

વ્યલુભ્યન્ રાજશિબિરમમરા જ્યકાઙ્કષિષા:^૨ ।
ઈન્દ્રસુ રાજમહિધીં માતરં મમ ચાગ્રહીત્ ॥ ૬ ॥

નીયમાનાં ભયોદ્ધિનાં રૂદતીં કુરરીમિવ ।
યદેચ્છયાડગતસ્તત્ર દેવર્ધિદદશે પથિ ॥ ૭ ॥

પ્રાહ મૈનાં સુરપતે નેતુમહીસ્યનાગસમ્^૩ ।
મુખ્ય મુખ્ય મહાભાગ સતીં પરપરિગ્રહમ્ ॥ ૮ ॥

ઈન્દ્ર ઉવાચ

આસ્તેડસ્યા જઠરે વીર્યમવિષહં સુરદ્વિષ: ।
આસ્યતાં યાવત્પ્રસવં મોક્ષેડર્થપદવીં ગત: ॥ ૯ ॥

નારદજી કહે છે - (હે યુધિષ્ઠિર!) જ્યારે દૈત્યબાળકોએ આવો પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે ભગવાનના પરમપ્રેમી બક્ત પ્રહ્લાદજીને મારી વાતનું સમર્થ થઈ આવ્યું, તેમને બહુ આનંદ થયો અને તેમણે પ્રસન્નવદને તે બાળકોને કહ્યું - (૧)

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું - જ્યારે અમારા પિતાજી તપ કરવા માટે મંદરાચલ પર ચાલ્યા ગયા ત્યારે ઈન્દ્ર વગેરે દેવતાઓએ દાનવો સાથે યુદ્ધ કરવાનો ઘણો ભારે ઉધમ કર્યો. (૨) તેઓ એવું કહેવા લાગ્યા કે જેમ કીડીઓ સાપને સફાચટ કરી જાય છે તેવી જ રીતે લોકોને સત્તાવતા પાપી હિરણ્યકશિપુને તેનું પાપ જ ભરખી ગયું. (૩) દેવતાઓની (યુદ્ધ માટેની) ભારે તૈયારીની દૈત્ય સેનાપતિઓને જાગ્ર થઈ ત્યારે તેમની હિંમત તૂટી ગઈ. તેઓ દેવોનો સામનો કરી શક્યા નહીં. માર ખાઈને પત્નીઓ, પુત્રો, મિત્રો, વડીલો, મહેલો, પશુઓ અને સાધન-સામગ્રીની કશીય ચિંતા નહીં કરતાં પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે તે તમામ દૈત્ય સેનિકો આમ-તેમ ભાગી દૃઢ્યા. (૪-૫) પોતાની જીત ઈચ્છતા દેવોએ રાજમહેલમાં લુંટકાટ ચલાવી - ધાંધલ મચાવી દીધી; ત્યાં સુધી કે ઈન્દ્રે રાજરાજી મારી માતા કયાધૂને પણ બંદી બનાવી દીધાં. (૬) મારી માતા ગભરાઈ જઈને ટિટોડીની જેમ રડી રહ્યાં હતાં અને ઈન્દ્ર તેમને બળજબરીથી લઈ જઈ રહ્યા હતા. નસીબજોગે દેવર્ધિ નારદજી આ તરફ આવી પહોંચ્યા અને તેમણે રસ્તામાં મારી માતાને જોયાં. (૭) ત્યારે તેમણે (ઈન્દ્રને) કહ્યું - “હે દેવરાજ! આ નિર્દોષ છે, તેમને લઈ જવાં યોગ્ય નથી. હે મહાભાગ! આ સતી-સાધ્યી પરમનારીની અવમાનના ન કરો, અમને છોડી દો, તરત છોડી દો.” (૮)

ઈન્દ્ર કહ્યું - આની કૂખમાં દેવોના દ્રોહી હિરણ્યકશિપુનો અત્યંત પ્રભાવશાળી ગર્ભ છે. પ્રસૂતિ સુધી આ મારી પાસે રહે, પ્રસવ થશે ત્યારે જન્મનાર બાળકનો વધ કરીને આને છોડી દઈશ. (૯)

૧. પ્રા. પા. - ઽમપિ । ૨. પ્રા. પા. - જિતકાશિન: । ૩. પ્રા. પા. - હર્તુમ૦ ।

नारद उवाच

अयं निष्ठिलिखः साक्षात् महाभागवतो महान् ।
त्वया न प्राप्यते संस्थामनन्तानुयरो भवती ॥ १० ॥

ईत्युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षेर्मानयन् वचः ।
अनन्तप्रियभक्त्यैनां परिकम्य^१ द्विवं यथौ ॥ ११ ॥

ततो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम् ।
आश्वास्येहोऽथतां वत्से यावते भर्तुरागमः ॥ १२ ॥

तथेत्यवात्सीदेवर्षेरन्ति^२ साऽप्यकुतोभया ।
यावद्वैत्यपतिर्घोरात्तपसो न न्यवर्तत ॥ १३ ॥

ऋषिं पर्यचरतात्र भक्त्या परमया सती ।
अन्तर्वर्ती स्वगर्भस्य क्षेमायेच्छाप्रसूतये ॥ १४ ॥

ऋषिः कारुणिकस्तस्याः प्रादादुभयभीश्वरः^३ ।
धर्मस्य तावं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्भलम् ॥ १५ ॥

ततु कालस्य दीर्घत्वात् श्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ।
ऋषिणाऽनुगृहीतं मां नाधुनाऽप्यजहात् स्मृतिः ॥ १६ ॥

भवतामपि भूयान्मे यदि श्रद्धते वचः ।
देशारदी धीः श्रद्धातः श्रीबालानां च मे यथा ॥ १७ ॥

जन्माद्याः धर्मे भावा देष्टा देहस्य नात्मनः ।
क्लानामिव दृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥ १८ ॥

आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः ।
अविक्षियः स्वदेश लेतुर्व्यापकोऽसङ्ग्यनावृतः ॥ १९ ॥

नारदज्ञामे कहुं - आना गर्भमां भगवाननो साक्षात् परमप्रेमी भक्त अने सेवक, अतिभणवान अने निष्पाप महात्मा छे. तमारामां तेने मारवानी शक्ति नथी. (१०)

देवर्षि नारदज्ञनी आ वात सांबणीने, ते वातनो सत्कार करतां इन्द्रे मारी माताने छोडी दीधां; अने पछी 'तेना गर्भमां भगवाननो भक्त छे' ऐवा भावथी तेमझो मारी मातानी प्रदक्षिणा करी अने (पछी) पोताना लोकमां सिधावी गया. (११)

२ त्यारभाद देवर्षि नारदज्ञ मारी माताने पोताना आश्रम पर लई गया. अने तेमने समज्ञवतां-मनावतां कहुं - "बेटी! ज्यां सुधी तारा पति तप करीने पाछा न आवे त्यां सुधी तुं अहीं ज रहे." (१२) 'जेवी आशा धणुं सारं' कहीने तेओ निर्भयतापूर्वक देवर्षिना आश्रममां ज रहेवा लाभ्यां अने त्यां सुधी तेओ त्यां रह्यां के ज्यां सुधी मारा पिता धोर तपस्या पूरी करीने पाछा न आव्या. (१३) मारी सगर्भी माता मारुं - गर्भमां रहेला बाणकनुं मंगल थाय ऐवी कामनाथी अने ईच्छित समये (ऐट्ले के मारा पिताना पाछा आवी गया पछी) संतानने जन्म आपवानी कामनाथी, भूब प्रेम अने भक्ति साथे नारदज्ञनी सेवा-शुश्रूषा करतां रह्यां. (१४)

देवर्षि नारदज्ञ धणा ध्याणु अने सर्वसमर्थ डता. तेमझो मारी माताने भागवतधर्मनुं रहस्य अने विशुद्ध ज्ञान - ए बनेनो उपदेश कर्या. उपदेश करती वजते तेमनुं लक्ष्य मारा ग्रत्ये पश्च छतुं. (१५) धणों समय वीती ज्वाने कारणो तथा पोते छी होवाने कारणो पश्च मारी माताने तो ते ज्ञान धाद रहुं नथी, परंतु देवर्षि नारदज्ञनी विशेष कृपा होवाने कारणो हुं ते ज्ञान भूल्यो नथी. (१६) (हे मित्रो!) जो तमे लोको मारी आ वात पर श्रद्धा करो तो तेमने पश्च ते ज्ञान (प्राप्त) थई शके; कारणो के श्रद्धाथी छीओ अने बाणकोनी बुद्धि पश्च मारी बुद्धि जेवी ज शुद्ध थई शके छे. (१७) भगवान ज काणस्वरूप छे. तेमनी ग्रेरणाथी ज वृक्षोने फण बेसे छे, टके छे, वृद्धि पामे छे, पाके छे, क्षीण थाय छे अने (अंते) नष्ट थई जाय छे तेवी ज रीते जन्म, अस्तित्वनी अनुभूति, वृद्धिविकास, परिज्ञाम, क्षय अने विनाश - आ छ भावविकारो शरीरमां ज जोवामां आवे छे, तेमनो आत्मा साथे कशो ज संबंध नथी. (१८) आत्मा नित्य, अविनाशी, शुद्ध, एक, क्षेत्रज्ञ, आश्रय, निर्विकार, स्वयंप्रकाशित, सर्वनुं कारण, व्यापक, असंग तथा आवरणरहित छे. (१९)

१. प्रा. पा. - परित्यज्य । २. प्रा. पा. - वरन्ति के साकुतो । ३. प्रा. पा. - ऋदाभ० ।

એતૈર્દ્વાદશભિર્વિદ્વાનાત્મનો લક્ષણોः પરૈઃ ।
અહું મમેત્યસત્ત્વાવં દેહાદૌ મોહજં ત્યજેત् ॥ ૨૦॥

સ્વર્ણ^૧ યथા ગ્રાવસુ હેમકાર:
ક્ષેત્રેપુ યોગૈસ્તદભિજ્ઞ આખ્યાત् ।
ક્ષેત્રેપુ દેહેપુ તથાડ્ડત્મયોગૈ-
રધ્યાત્મવિદ् બ્રહ્મગતિં લભેત ॥ ૨૧॥

અષ્ટો પ્રકૃતયઃ પ્રોક્તાસ્ત્રય એવ હિ તદ્ગુણાઃ ।
વિકારાઃ ખોડશાચાર્યઃ પુમાનેકઃ સમન્વયાત् ॥ ૨૨॥

દેહસ્તુ સર્વસદ્વાતો જગતસ્થુરિતિ દ્વિધા ।
અતૈવ મૃગ્યઃ પુરુષો નેતિ નેતીત્યતત્ત્વજ્ઞન् ॥ ૨૩॥

અન્વયવ્યતિરેકેણ વિવેકેનોશતાડ્ડત્મના ।
સર્ગસ્થાનસમાનાયેર્વિમૃશલ્લિરસત્ત્વરૈ: ॥ ૨૪॥

બુદ્ધેર્જીગરણાં સ્વખઃ સુપુભિરિતિ વૃત્તયઃ ।
તા યેનૈવાનુભૂયન્તે સોડધ્યક્ષઃ પુરુષઃ પરઃ ॥ ૨૫॥

એભિખ્રિવર્ણોઃ પર્યસ્તૈર્બુદ્ધિભેદૈ: કિયોઽખૈ: ।
સ્વરૂપમાત્મનો ર્બુધ્યેદ્ગન્યૈર્વાયુભિવાન્વયાત् ॥ ૨૬॥

એતદ્વારો હિ સંસારો ગુણકર્મનિબન્ધનઃ ।
અજ્ઞાનમૂલોઽપાર્થોઽપિપુંસ: સ્વખ ઈવેષ્યતે ॥ ૨૭॥

તસ્માઽવલિઃ કર્તવ્યં કર્મણાં ત્રિગુણાત્મનામ् ।
બીજનિર્હરણાં યોગઃ પ્રવાહોપરમો ધિય: ॥ ૨૮॥

તત્રોપાયસહલાણામયં ભવગવતોદિતઃ ।
યદીશ્વરે ભગવતિ યથા યૈરરજ્જસા રતિ: ॥ ૨૯॥

આત્માનાં આ બાર ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણો છે, એમનાં દ્વારા આત્મતત્ત્વને જાળનારા મનુષ્યે શરીર વળેરેમાં અજ્ઞાનને કારણો 'હું' અને 'મારું' એવો જે મિથ્યા ભાવ થઈ રહ્યો છે તેનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. (૨૦) જેમ સોનાની ખાણોમાં પથ્થરમાં ભળી ગયેલા સુવર્ણને, તેને કાઢવાની વિધિ જાળનારો સોની તે વિધિઓથી મેળવી લે છે તેવી જ રીતે અધ્યાત્મ-તત્ત્વને જાળનારો મનુષ્ય આત્મપ્રાપ્તિના ઉપાયો થકી પોતાના શરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં જ બ્રહ્મપદનો સાક્ષાત્કાર કરી લે છે. (૨૧)

આચાર્યાંએ મૂળ પ્રકૃતિ, મહાત્ત્વ, અહેકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ – આ આઠ તત્ત્વોને પ્રકૃતિ કહ્યાં છે. તેમના ત્રણ ગુણ છે – સત્ત્વ, ૨૪ અને તમ; તથા તેમના સોણ વિકાર છે – દશ ઈન્દ્રિયો (અર્થાત् પાંચ કર્મન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો), એક મન અને પાંચ મહાભૂતો. આ બધામાં એક પુરુષ-તત્ત્વ અનુગત છે. (૨૨) આ બધાંનો સમુદ્ધાય એ જ શરીર છે. આ (શરીર) બે પ્રકારનું છે – સ્થાવર અને જંગમ. આમાં જ અંતઃકરણ, ઈન્દ્રિયો અને (અન્ય) અનાત્મ વસ્તુઓનો 'આ આત્મા નથી' એ પ્રમાણે નિષેધ કરતા રહીને આત્માને ખોળવો જોઈએ. (૨૩) આત્મા સર્વમાં રહેલો છે, પરંતુ તે સર્વથી અલગ છે. આ પ્રમાણે શુદ્ધ બુદ્ધિથી સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને તેના પ્રલય વિશે પણ વિચારવું જોઈએ, એમાં ઉતાવળ કરવી જોઈએ નહીં. (૨૪) જાગૃતિ, સ્વખા અને સુષુપ્તિ – આ ત્રણે બુદ્ધિની વૃત્તિઓ છે. આ વૃત્તિઓનો જેના વડે અનુભવ થાય છે તે જ બધાથી અતીત, બધાનો સાક્ષી પરમાત્મા છે. (૨૫) જેમ ગંધને લીધે તેના આશ્રયભૂત વાપુનું જ્ઞાન થાય છે તેવી જ રીતે બુદ્ધિની આ કર્મજન્ય અને પરિવર્તન પામતી ત્રણે અવસ્થાઓ વડે એમનામાં સાક્ષીઓએ રહેલા આત્માને જાળવો જોઈએ. (૨૬) ગુણો અને કર્માને કારણો થતું જન્મ-મરણનો આ ચક્રવર્તી શરીર અને પ્રકૃતિથી પૃથ્વી આત્મતત્ત્વને નહીં જાળવાને કારણો જ છે અને આ અજ્ઞાનમૂલક અને મિથ્યા છે છતાં પણ સ્વખાની જેમ જીવને આની પ્રતીતિ થઈ રહી છે. (૨૭)

તેથી તમારે સૌપ્રથમ તો આ ગુણો અનુસાર થતાં કર્માના બીજનો નાશ કરી દેવો જોઈએ. એથી બુદ્ધિની વૃત્તિઓના પ્રવાહનું નિવારણ થઈ જાય છે. આને જ, બીજા શર્ષદોમાં, યોગ એટલે કે પરમાત્મા સાથેનું મિલન કરે છે. (૨૮) આમ તો આ ત્રિગુણાત્મક કર્માનાં મૂળ ઉખાડી નાખવા માટે અથવા બુદ્ધિની વૃત્તિઓનો પ્રવાહ બંધ કરી દેવા માટે હજારો સાધન છે, પરંતુ જે ઉપાયથી અને જે રીતે સર્વશક્તિમાન ભગવાનમાં સ્વાભાવિક નિષ્ઠામ પ્રેમ થઈ જાય તે જ ઉપાય સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આ વાત સ્વયં ભગવાને

૧. મા. પા. – હેમ યથા । ૨. મા. પા. – ધતે ગન્ધી ।

गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणे^१ च ।
सज्जन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥ ३० ॥

श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् ।
तत्पादाभ्युरुहध्यानातलिङ्गेश्वर्हणादिभिः ॥ ३१ ॥

हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्ति ईश्वरः ।
ईति भूतानि मनसा कर्मैस्तैः साधु मानयेत् ॥ ३२ ॥

ऐवं निर्जितघडवर्जः कियते भक्तिरीश्वरे ।
वासुदेवे भगवति पया संलभते रतिभ् ॥ ३३ ॥

निशम्य कर्माणि गुणान्तुल्यान्
वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि ।
यदाऽतिष्ठोत्युलकाश्रुगद्गदं
प्रोत्कष्ठ उद्गायति रौति नृत्यति ॥ ३४ ॥

यदा ग्रहग्रस्त ईव कवचिद्दस-
त्याकृद्दते ध्यायति वन्दते जनम् ।
मुहुः श्वसन् वक्ति हरे जगत्पते
नारायणोत्यात्मभर्तिर्गतत्रपः ॥ ३५ ॥

यदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धन-
सञ्जावभावानुकृताशयाकृतिः ।
निर्दृष्टिभीजनुशयो महीयसा
भक्तिप्रयोगेषां समेत्यधोक्षजम् ॥ ३६ ॥

अधोक्षजालभभिहाशुभात्मनः^२
शरीरिणः संसृतिचक्षातनम् ।
तद् भ्रम निर्वाणसुखं विद्वुर्बुधा-
स्ततो भज्यं हृदये हृषीश्वरम् ॥ ३७ ॥

क्रोडतिप्रयासोऽसुरभालका हरे-
रुपासने स्वे हृषि छिद्रवत् सतः ।

कहेली छे. (२८) गुरुनी प्रेमपूर्वक सेवा, पोताने जे कंठ
मणे ते बधानुं भगवानने प्रेमपूर्वक समर्पण, भगवानना
प्रेमी महात्माओनो सत्संग, भगवाननी आराधना, तेमनी
कथा-वार्तामां श्रद्धा, तेमना गुणो अने तेमनी लीलाओनुं
कीर्तन, तेमनां चरणकमणोनुं ध्यान, तेमनी मंटिर-मूर्ति
वगेरेनुं दर्शन अने पूजन वगेरे साधनोथी भगवानमां
स्वाभाविक प्रेम थहि जाय छे. (३०-३१) सर्वशक्तिमान
भगवान श्रीहरि सधानं प्राणीओमां विराजमान छे –
ऐवी भावनाथी बधां ज प्राणीओनी ईश्वरा पथाशक्ति
पूरी करवी अने हृदयथी तेमनुं सम्मान करवुं. (३२) काम,
कोष, लोभ, भोग, मद अने मत्सर – आ छ शत्रुओं
पर विजय प्राप्त करीने जे लोको आ प्रमाणे भगवत्प्राप्तिना
साधनरूप भक्तिनुं अनुष्ठान करे छे तेमने ते भक्ति वडे
ज भगवान श्रीकृष्णानां चरणोमां अनन्य भक्ति प्राप्त
थहि जाय छे. (३३)

ज्यारे भगवाननां लीला-शरीरो वडे करायेलां
अद्भुत पराक्रमोनुं, तेमना अनुपम गुणोनुं अने चरित्रोनुं
श्रवण करीने अतिशय आनंदना उद्रेकथी मनुष्यनुं रोमेरोम
भीली उठे छे, आंसुओने कारणो कंठ गद्दगद थहि जाय छे
अने ते संकोच छोडीने क्यारेक उच्चा स्वरे गावा लागे छे,
क्यारेक ग्रलाप करे छे अने क्यारेक नृत्य करे छे. तो कोई
वार पागलनी जेम हसे छे, क्यारेक करुणा कुद्दन करवा लागे
छे जेम के - 'हे प्रभु! आप क्यां छो?' क्यारेक ध्यान करे
छे, तो क्यारेक भगवद्भावथी लोकोनी वंदना करवा लागे
छे; ज्यारे ते भगवानमां ज तन्मय थहि जाय छे, वारंवार
लांबा निसासा नाखे छे अने लाजशरम छोडीने 'हरे!
जगत्पति! नारायण!' कहेतो पोकारवा लागे छे त्यारे
भक्तियोगना महान प्रभावथी तेनां बधां बंधन छेदाई जाय
छे अने भगवद्भावनी ज भावना करतां करतां तेनुं हृदय
पड़ा तद्रूप थहि जाय छे – भगवन्मय थहि जाय छे; अने
त्यारे तेना जन्म-मृत्युनां कारण ऐवा वासनारूपी बीज बणी
जाय छे अने ते भगवानने प्राप्त करी ले छे. (३४-३५)
आ अशुभ संसारना कीचडमां इसायेल झव माटे
भगवाननी प्राप्ति ए ज संसारना आवागमनने नष्ट करे
छे. आ ज तत्पने केटलाक विद्वानो भ्रष्टरूपे, तो केटलाक
निर्वाणसुखरूपे जाणे छे. तेथी हे भित्रो! तमे पोतपोताना
हृदयमां हृदयेश्वर भगवाननुं भजन करो. (३७) हे
असुरपुत्रो! पोताना हृदयमां ज आकाशनी जेम नित्य

१. मा. पा. – सर्वलाभार्प० । २. मा. पा. – व्यासुभात्मनः ।

સ્વસ્યાત્મનः સખ્યુરશેષદેહિનાં
સામાન્યતઃ કિં વિષયોપપાદનૈ: ॥ ૩૮ ॥

રાય: કલત્રં પશવ: સુતાદયો
ગૃહા મહી કુજરકોશભૂતય: ।
સર્વેદર્થકામાઃ ક્ષણાભકુરાયુધ:
કુર્વન્તિ મર્ત્યસ્ય કિયત્રિયં ચલાઃ ॥ ૩૯ ॥

એવं હિ લોકાઃ કતુભિ: કૃતા અમી
ક્ષયિષ્ઠાવ: સાતિશયા ન નિર્મલાઃ ।
તસ્માદ્દેષ્ટશ્રુતદૂષણાં પરં
ભક્ત્યૈક્યેશં ભજતાત્મલબ્ધયે ॥ ૪૦ ॥

યદ્ધયર્થેહ^૧ કર્માણિ વિદ્વન્માન્યસકૃતરઃ ।
કરોત્યતો વિપર્યાસમમોધં વિન્દતે ફલમ् ॥ ૪૧ ॥

સુખાય દુઃખમોક્ષાય સર્જલ્ય ઈહ કર્માણિઃ ।
સદાડઽખોતીહયાદુઃખમનીહયા:સુખાવૃત: ॥ ૪૨ ॥

કામાનું કામયતે કાભૈર્યર્થમિહ પૂરુષઃ ।
સવૈદેહસ્તુ પારક્યો ભકુરો યાત્યુપૈતિચ ॥ ૪૩ ॥

કિમુ વ્યવહિતાપત્યદારાગારધનાદય: ।
રાજ્યં કોશગજામાત્યભૂત્યામા^૨ મમતાસ્પદાઃ ॥ ૪૪ ॥

કિમેતૈરાત્મનસ્તુચ્છૈ: સહ દેહેન નશ્ચરૈ: ।
અનર્થેર્થસક્ષાશેનિત્યાનન્દમહોદ્ધે:^૩ ॥ ૪૫ ॥

નિરુપ્તામિહ સ્વાર્થ:કિયાનુદેહભૂતોડસુરા: ।
નિષેકાદિષ્વવસ્થાસુ કિલશ્યમાનસ્ય કર્મભિ: ॥ ૪૬ ॥

કર્માણ્યારભતે દેહી દેહેનાત્માનુવર્તિના ।
કર્મભિસ્તનુતે દેહમુભયં ત્વવિવેકતઃ ॥ ૪૭ ॥

વીરાજમાન ભગવાનનું ભજન કરવામાં ક્યો વિશેષ પરિશ્રમ છે? તેઓ સમાનરૂપે સમસ્ત પ્રાણીઓના અત્યંત પ્રેમી મિત્ર છે; બીજું તો શું, આપણો આત્મા જ છે. તેમને ત્યજને ભોગસામગ્રીનો સંચય કરવા ભટકવું એ કેટલી મોટી મૂર્ખતા છે? (૩૮) અરે ભાઈ! સંપત્તિ, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પણ, મહેલ, પૃથ્વી, હાથી, ખજના અને જાતજાતની વિભૂતિઓ – બીજું તો શું, સંસારનો સમસ્ત વૈભવ તથા ભોગસામગ્રીઓ આ કણાબંગુર મનુષ્યને શું સુખ આપી શકે છે? તેઓ પોતે જ તો કણાબંગુર છે. (૩૯) જેમ આ લોકની સંપત્તિ દેખીતી રીતે જ નાશવંત છે તેવી જ રીતે પણોથી પ્રાપ્ત થતા સ્વર્ગ વગેરે લોક પણ નાશવંત છે અને તુલનાત્મક રીતે જોતાં તે એકબીજાથી ચઢિયાતા કે નિકૃષ્ટ લાગે છે; તેથી તેઓ પણ દોપરછિત નથી. દોપરછિત તો છે એકમાત્ર પરમાત્મા. કોઈએ એમનામાં નથી તો દોપ જોયો કે નથી તો સાંભળ્યો. તેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે અનન્ય-ભક્તિપૂર્વક તે પરમેશ્વરની જ ભક્તિ કરવી જોઈએ. (૪૦)

આ સિવાય, પોતાને મહાન વિદ્વાન માનનારો મનુષ્ય આ લોકમાં જે ઉદ્દેશ્યથી વારંવાર ઘણાંબધાં કર્મ કરે છે તે ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ થવાનું તો દૂર રહ્યું, બલકે તેનાથી વિપરીત જ ફળ અવશ્ય મળે છે. (૪૧) કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાનાં બે જ ઉદ્દેશ્ય હોય છે – સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખમાંથી મુક્તિ. પરંતુ જ્યાં સુધી કામના ન હોય ત્યાં સુધી મનુષ્ય સુખમાં ફૂલેલો રહે છે પરંતુ કામનાને કારણે તે હરહંમેશ ચિત્તામાં ફૂલેલો રહે છે. (૪૨) મનુષ્ય આ લોકમાં સકામ કર્મ વડે જે શરીર માટે ભોગ મેળવવા હશે છે તે શરીર જ પારકું અર્થાત્ પ્રકૃતિનું છે અને નાશવંત છે. ક્યારેક તે મળી જાય છે તો ક્યારેક વિભૂતં પડી જાય છે. (૪૩) જ્યારે શરીરની જ આ દશા હોય ત્યારે એનાથી અલગ રહેનાર પુત્રો, પત્ની, મહેલ, ધન-સંપત્તિ, રાજ્ય, ખજના, હાથી-ઘોડા, મંત્રીઓ, નોકરચાકરો, વડીલો અને બીજાં પોતાના કહેવાતાં લોકો કે પદાર્થોની તો વાત જ શી કરવી? (૪૪) સંસારના તુચ્છ વિષયો શરીરની સાથે જ નાશ પામે છે. એ જ્યાંથી તો પુરુષાર્થ જેવા, પરંતુ વાસ્તવમાં છે અનર્થરૂપ જ. આત્મા પોતે જ અનંત આનંદનો મહાસાગાર છે, તેને માટે આ બધી વસ્તુઓની શી જરૂર છે? (૪૫) ભાઈઓ! જરા વિચારો તો ખરા કે જે જીવ ગર્ભાધાનથી માંનીને મૃત્યુ સુધીની બધી જ અવસ્થાઓમાં પોતાનાં કર્માને આધીન થઈને કલેશ જ કલેશ ભોગવે છે તેનો આ સંસારમાં સ્વાર્થ જ શો છે? (૪૬) આ જીવ સૂક્ષ્મ શરીરને જ પોતાનો આત્મા માનીને તેના દ્વારા અનેક પ્રકારનાં કર્મ કરે છે

૧. પ્રા. પા. – યદ્ધય ઈહ । ૨. પ્રા. પા. – કોશગજામાં । ૩. પ્રા. પા. – વર્સોદ્ધે: ।

तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः ।
भज्तानीहयाऽऽत्मानमनीहं हरिभीश्वरम् ॥ ४८ ॥

सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः ।
भूतैर्महेन्द्रियः स्वकृतैः कृतानां ज्ञवसञ्ज्ञितः ॥ ४९ ॥

देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गन्धर्व एव च ।
भज्नूमुकुन्दयरणां स्वस्तिमान् स्यादथा वयम् ॥ ५० ॥

नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वाऽसुरात्मजाः ।
प्रीषानाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता ॥ ५१ ॥

न दानं न तपो नेज्या न शौचं न ग्रतानि च ।
प्रीयतेऽमलया भक्त्याहरिन्यद्विडभ्यनम् ॥ ५२ ॥

ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानवाः ।
आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ॥ ५३ ॥

हेतेया यक्षरक्षांसि लियः शूद्रा ग्रजौक्सः ।
भगामृगाः पापञ्चवाः सञ्जित्यच्युतां गताः ॥ ५४ ॥

ऐतावानेव लोकेऽस्मिन्पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः ।
ऐकान्तभक्तिर्गाविन्दे यत् सर्वत्र तदीक्षणम् ॥ ५५ ॥

अने ते कर्माने कारणे ज फरी पाणे शरीर धारणा करे छे. आ प्रमाणे कर्माथी शरीर अने शरीरथी कर्मानी परंपरा चालती रहे छे; अने आवुं थाय छे अविवेकने कारणे. (४७) तेथी निष्कामबावे निष्क्रिय आत्मस्वरूप भगवान श्रीहरिनी भक्ति करवी जोઈअ. अर्थ, धर्म अने काम - ए (पुरुषार्थ) ते श्रीहरिना ज आश्रित छे, तेमनी ईच्छा विना मणी शक्ता नथी. (४८) भगवान श्रीहरि समस्त प्राणीओना ईश्वर, आत्मा अने परम प्रियतम छे. तेओ पोतानां ज बनावेलां पंचभूतो, सूक्ष्मभूतो वगेरे वडे बनेलां शरीरोमां ज्ञवना नामे वर्ज्ञवाय छे. (४९) देव, देत्य, मनुष्य, यक्ष अथवा गन्धर्व - कोई पश्च होय, जे भगवाननां चरणकमणोनुं सेवन करे छे ते आपकी जेम ज कल्याणनो अधिकारी थई जाय छे. (५०)

हे देत्यपुत्रो! भगवानने प्रसन्न करवा माटे भ्रात्राण, देवता के ऋषि होवुं, सदाचार अने विविध विद्याओथी संपन्न होवुं तथा दान, तप, यज्ञ, शारीरिक-मानसिक शौचशुद्धि अने मोटां-मोटां प्रतोनुं अनुष्ठान जड़री नथी, भगवान तो केवण निष्काम प्रेम अने भक्तिथी ज प्रसन्न थाय छे; अन्य सर्व (साधनो) तो मात्र विडंबना ज छे. (५१-५२) तेथी हे दानवबंधुओ! सधानां ग्राणीओने पोताना जेवां ज (आत्मवत्) समज्ञने सर्वत्र विराजमान, सर्वात्मा, सर्वशक्तिमान भगवाननी भक्ति करो. (५३) भगवाननी भक्तिना प्रभावशी देत्यो, यक्षो, राक्षसो, ऋग्नो, शूद्रो, गोवाणो, भरवाडो, पक्षीओ, ग्राणीओ अने घडाबधा पापी ज्ञव पश्च भगवद्भावने पाम्या छे. (५४) आ संसारमां अथवा मनुष्यशरीरमां ज्ञवनो सौधी मोटो स्वार्थ एटले के एकमात्र परमार्थ एटलो ज छे के ते भगवान श्रीकृष्णनी अनन्य भक्ति प्राप्त करी ले. ते भक्तिनुं स्वरूप छे - सर्वदा, सर्वत्र, सर्व वस्तुओमां भगवाननुं दर्शन. (५५)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहेस्यां संहितायां सममस्कन्धे प्रक्षादानुचरिते^१ देत्यपुत्रानुशासनं नाम सममोडध्यायः ॥ ७ ॥

सातमा संक्ष-अंतर्गत प्रख्लादानुचरितमांनो देत्यपुत्रानुशासन नामनो सातमो अध्याय समाप्त.

=★=

१. मा. पा. - देत्यानुशासनं नाम ।

આઠમો અદ્યાચ

નરસિંહ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ, હિરણ્યકશિપુનો વધ તેમ જ બ્રહ્મા વગેરે દેવોએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ

નારદ ઉવાચ

અથ દૈત્યસુતાઃ સર્વે શ્રુત્વા તદનુવર્ણિતમ् ।
જગૃહુનિરવદ્યત્વાતૈવ ગુર્વનુશિક્ષિતમ् ॥ ૧ ॥

અથાચાર્યસુતસ્તેષાં બુદ્ધિમેકાન્તસંસ્થિતામ् ।
આલક્ષ્ય ભીતસ્ત્વરિતો રાજ્ઞ આવેદ્યદ્વારાયથા ॥ ૨ ॥

શ્રુત્વા તદપ્રિયં દૈત્યો દુઃસહં તનયાનયમ् ।
કોપાવેશચલદ્ગાત્રઃ પુત્રં હન્તું મનો દધે ॥ ૩ ॥

ક્ષિપ્ત્વા પરુષ્યા વાચા પ્રકાદમતદર્હણમ् ।
આહેક્ષમાણઃ પાપેન તિરશ્ચીનેન ચક્ષુધા ॥ ૪ ॥

પ્રશ્રયાડવનતં દાન્તં બદ્વાઽજલિમવસ્થિતમ् ।
સર્પઃ પદાહત ઈવ શ્વસન્ પ્રકૃતિદારુણઃ ॥ ૫ ॥

હે દુર્વિનીત મન્દાત્મન્ કુલમેદકરાધમ ।
સત્યં મચ્છાસનોદ્ભૂતં નેષ્ટેત્વાડદ્યયમક્ષયમ् ॥ ૬ ॥

કુદ્રસ્ય યસ્ય કર્મન્તે ત્રયો લોકાઃ સહેશ્વરાઃ ।
તસ્ય મેડભીતવન્મૂઢ શાસનં કિમ્બલોડત્યગાઃ ॥ ૭ ॥

મહાદ ઉવાચ

ન કેવલં મે ભવતશ્ રાજન્
સ વૈ બલં બળિનાં ચાપરેષામ् ।
પરેડવરેડમી સ્થિરજ્જમા યે
બ્રહ્માદ્યો યેન વશં પ્રષ્ણીતાઃ ॥ ૮ ॥

નારદજી કહે છે - (હે પુધિછિર!) પ્રહ્લાદજીનું વક્તવ્ય સાંભળીને દૈત્ય બાળકોએ પોતે નિર્દોષ હોવાને કારણે તેમની વાત તે જ સમયે ગ્રહણ કરી લીધી; ગુરુજીનો ઉપદેશ દોષયુક્ત હોવાથી તેમણે ગ્રહણ કર્યો નહીં. (૧) જ્યારે ગુરુજીએ જોયું કે તે બધા જ શિષ્યોની બુદ્ધિ એકમાત્ર ભગવાનમાં જ સ્થિત થઈ ગઈ છે ત્યારે તેઓ ગભરાયા અને તરત જ હિરણ્યકશિપુ પાસે જઈને જાગ્ર કરી. (૨) પોતાના પુત્ર પ્રહ્લાદની આ અસત્ય અનીતિ સાંભળીને કોધને લીધે તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. આખરે તેણે નિર્ણય કર્યો કે પ્રહ્લાદને હવે પોતાના જ હાથે મારી નાખવો જોઈએ. (૩)

મન અને ઈન્દ્રિયોને વશ રાખનારા પ્રહ્લાદજી અત્યંત નપ્રતાપૂર્વક હાથ જોડીને હિરણ્યકશિપુ સામે ચુપચાપ ઊભા હતા અને તેઓ તિરસ્કારને પાત્ર ન હતા. પરંતુ હિરણ્યકશિપુ સ્વભાવથી જ કૂર હતો. તે પગનો પ્રહાર ખાદેલા સાપની જેમ હુંકાડા મારવા લાગ્યો. તેણે પ્રહ્લાદજી તરફ પાપભરી ત્રાંસી નજરે જોયું અને કઠોર વાણીથી ધમકાવતાં કહ્યું - (૪-૫) “મૂર્ખ! તું ઘણો ઉંડ થઈ ગયો છે. પોતે તો નીચ છે જ, હવે અમારા કુળના બીજા બાળકોમાં પણ કૂટ પડાવે છે. તો ઘણી હઠપૂર્વક મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. હું આજે જ તને પમરાજના ધરે પહોંચાડી દઉં છું. (૬) હું જરા જેટલો કોષ કરું છું તો ત્રણે લોક અને તેમના લોકપાલો કંપી ઊઠે છે; તો પછી અરે મૂર્ખ! તો કઈ તાકાતથી નિર્ભયની જેમ મારી આજ્ઞા વિરુદ્ધનું વર્તન કર્યું છે?” (૭)

પ્રહ્લાદજીએ કહ્યું - હે દૈત્યરાજ! બ્રહ્માજીથી માંડીને (તુચ્છ) તણખલા સુધીના સૌ નાના-મોટા ચર-અચર જીવોને ભગવાને પોતાને વશ કરી રાખેલા છે. મારું અને તમારું જ નહીં બલકે સંસારના સમસ્ત બળવાનોનું પણ બળ માત્ર તેઓ જ છે. (૮)

૧. પ્રા. પા. - વ્યતિદ્વા.

स ईश्वरः काल उरुकमोडसा-
वोऽःसहःसत्पवलेन्द्रियात्मा ।
स एव विश्वं परमः स्वशक्तिभिः
सृजत्यवत्यति गुणत्रयेशः ॥९॥

जग्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनः
समं मनो धत्स्व न सन्ति विद्विषः ।
ऋतेऽजितादात्मन उत्पथस्थिता-
तद्वि व्यनन्तस्य महत् समर्हषाम् ॥१०॥

दस्यून् पुरा धण्डा विजित्य लुभ्यते
मन्यन्त ऐके स्वजिता दिशो दश ।
जितात्मनो शस्य समस्य देहिनां
साधोः स्वमोहप्रभवाः कुतः^१ परे ॥११॥

हिरण्यकशिपुरवाच

व्यक्तं त्वं मर्तुकामोडसि योडतिमात्रं विक्त्यसे ।
मुमूर्खाणां हि मन्दात्मन् ननु^२ स्युर्विष्ववा गिरः ॥१२॥

पस्तवया मन्द्वभाग्योक्तो मदन्यो जगदीश्वरः ।
क्वासौ यदि स सर्वत्र कस्मात् स्तम्भे न दृश्यते ॥१३॥

सोऽहं विक्त्यमानस्य शिरः कायाद्वराभि ते ।
गोपायेत हरिस्त्वाद्य पस्ते शरणभीष्मितम् ॥१४॥

एवं दुरुक्तैर्मुहुर्दृढयन् रुधा
सुतं महाभागवतं महासुरः ।
भद्रं प्रगृह्योत्पतितो वरासनात्
स्तम्भं तताऽतिभलः^३ स्वमुष्टिना ॥१५॥

तदैव तस्मिन्निनदोडतिभीषणो
भभूव येनाङ्गुकटाहमस्कुटत् ।

तेऽमो ज महापराकमी, सर्वशक्तिमान काण भगवान् ज
छे तथा समस्त प्राणीओनुं ईन्द्रियबल, मनोबल,
शरीरबल, धैर्य तेम ज ईन्द्रियो पश्च तेऽमो ज छे.
ते ज परमेश्वर पोतानी शक्तिओ थकी आ विश्वनी
रचना, रक्षण अने संहार करे छे. तेऽमो ज (सत्प
वगेरे) त्रिशे गुणोना स्वामी छे. (८) (पिताज्ञ!) तमे
पोतानो आ आसुरी भाव त्यज्ञ दो अने पोताना
मनने सौ प्रत्ये सम बनावो. आ संसारमां पोताना
वशमां नहीं रहेनारा अने कुमार्गे जनारा मन सिवाय
बीजुं कोई शत्रु नथी. मनमां सौना प्रत्ये समतानो
भाव केणववो ए ज भगवाननी सौधी भोटी पूजा
छे. (१०) जे लोको पोताना सर्वस्वने लूटी लेनारा
आ छ (पांच ईन्द्रियो अने मन) ईन्द्रियोऽपी लुटाराओ
पर पहेलां विजय मेणवी लेता नथी अने ऐवुं मानवा
लागे छे के अमे दशे दिशाओने छती लीधी छे, तेऽमो
मूर्ख छे. पश्च, जे ज्ञानी अने जितेन्द्रिय महात्माए
समस्त प्राणीओ प्रत्ये समतानो भाव प्राप्त करी लीधो
तेना, अज्ञानने लीधे पेदा थनारा काम-कोष वगेरे
शत्रुओ पश्च नाश पामे छे, तो पछी बहारना शत्रुओ
तो भयवा ज केम पामे? (११)

हिरण्यकशिपुओ कहुं – अरे मंदबुद्धि! हवे तो ते
बोलवानी पश्च हृषि वटावी दीधी छे. ए वात स्पष्ट छे
के हवे तुं मरवा मागे छे; कारण के जेओ मरवा मागे
छे तेऽमो ज आवी धडमाथा विनानी वातो करता होय
छे. (१२) अरे अभागिया! ते मारा सिवाय अन्य कोईने
जगतनो स्वामी बताव्यो छे, तो जोउं तो खरो के तारो
ते जगदीश्वर क्यां छे? वारु, शुं कहुं? ते सर्वत्र छे? तो
पछी आ थांबलामां केम नथी देखातो? (१३) अच्छा,
तने आ थांबलामां पश्च देखाय छे? अरे, तुं हज्ज आवी
गप मारी रहो छे? हुं हमणां ज तारुं माथुं पृष्ठ परथी
उतारी लउं छुं. जोउं तो खरो के तारो ते सर्वस्व हरि,
के जेना पर तने आटलो भरोसो छे ते तारुं केवी रीते
रक्षण करे छे. (१४) आ प्रमाणो ते अत्यंत बणवान महादृत्य
भगवानना परमप्रेमी प्रक्षादने वारंवार धमकावतो अने
सतावतो रहो. ते पोताना कोधने रोकी न शक्यो अने
ते हाथमां भद्रं लઈने सिंहासन परथी उछल्यो अने
तेषो धण्डा जोरथी ते थांबलाने मुक्को मार्यो. (१५) ते
समये ते थांबलामां एक महाभयंकर ध्वनि थयो. ऐवुं

१. मा. पा. – कुतोऽपरे । २. मा. पा. – नाना । ३. मा. पा. – बलञ्जाति ।

यं वै स्वधिष्ठयोपगतं त्वज्ञादयः
श्रुत्वा स्वधामाप्ययमज्ज मेनिरे ॥ १६ ॥

स^१ विकमन् पुत्रवधेष्युरोज्जसा
निशम्य निर्वादमपूर्वमनुतम् ।
अन्तःसभायां न ददर्श तत्पदं
वित्रसुर्येन^२ सुरारियूथपाः ॥ १७ ॥

सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितं
व्यामिं च भूतेष्यभिलेषु चात्मनः ।
अदेश्यतात्यनुतरुपमुद्भृत्
स्तम्भे सभायां न मृगं न मानुषम् ॥ १८ ॥

स सत्यमेनं परितोडपि पश्यन्
स्तम्भस्य मध्याद्यु निर्जिहानम् ।
नायं मृगो नापि नरो विचित्र-
मणो किमेतमृगोन्द्रुपम् ॥ १९ ॥

मीमांसमानस्य समुत्थितोडग्रतो
नृसिंहरुपस्तदलं भयानकम् ।
प्रतमयामीकरयेऽलोचनं
स्फुरत्सटाकेसरजूमिताननम् ॥ २० ॥

करालदंध्रं करवालयम्यल-
क्षुरान्तजिह्वं भुक्टीमुखोल्बणाम् ।
स्तम्भोर्ध्वकणं गिरिकन्दरानुत-
व्यातास्यनासं हनुमेदभीषणाम् ॥ २१ ॥

दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवर-
श्रीवोरुवक्षःस्थलमत्यमध्यमम् ।
चन्द्रांशुगौरैश्छुरितं तनूरुहै-
र्विष्वग्भुजानीकशतं नभायुधम् ॥ २२ ॥

दुरासदं सर्वनिजेतरायुध-
प्रवेकविद्रावितहैत्यदानवम् ।

लाग्युं के जाणे ब्रह्मांड शाटी पड़युं! ते धनि ज्यारे लोकपालोना लोकमां पहोंच्यो त्यारे ते सांबणीने ब्रह्मांड वगेरेने एवुं लाग्युं के जाणे तेमना लोकोनो प्रबलय थहि रह्यो छे. (१६) हिरण्यकशिपु प्रह्लादने मारी नाखवा माटे धक्षा ज्ञेरथी धस्यो छतो, परंतु हैत्यसेनापतिओने पशु बयथी कंपावी देतो ते अद्भुत अने अपूर्व धनि सांबणीने ते गम्भरायेला जेवो देखावा लाग्यो. (तेने ३२ लाग्यो के) आ भीपशु धनि करनार कोङ्श छे? परंतु तेने ते सभामां कशुं पशु देखायुं नहीं. (१७)

आ ज समये पोताना सेवक प्रह्लादनी, ब्रह्मानी तथा सनकादि ऋषिओनी वाङ्मीने सत्य ठेरववा माटे अने समस्त पदार्थोमां पोतानी व्यापकता बताववा माटे ते सभामां ते ज थांबलामां अत्यंत विचित्र इप धारण करीने भगवान प्रगट थया. (बोलो श्री नरसिंह भगवाननी जय!) ते इप नहोतुं तो पूरेपूरुं सिंहनुं के नहोतुं मनुष्यनुं. (१८) जे समये हिरण्यकशिपु भयंकर धनि करनारानी शोध करी रह्यो छतो ते ज समये तेहो थांबलानी अंदरथी नीकणता ते अद्भुत ग्राहीने ज्ञेयुं; अने ते विचारवा लाग्यो – ‘अहो! आ नथी तो मनुष्य अने नथी तो पशु. तो, आ नर-सिंहना इपमां क्यो अलौटिक ज्ञव छे?’ (१९) जे समये हिरण्यकशिपु आवो तर्क करी रह्यो छतो ते ज समये तेनी सामे ज नरसिंह भगवान उपस्थित थहि गया. तेमनुं ते इप धाणुं ज भयानक हतुं. तपावेला सोना जेवी पीणी-पीणी भयानक आंखो छती. आणस मरडवाने लीधे गरदनना वाण आमतेम लहेराई रह्या हता. (२०) धाढो धाढी विकराण हती. तलवारनी जेम चक्रकती, छरानी धार जेवी तीक्ष्णा ज्ञब हती. त्रांसां भवांने लीधे तेमनुं मोहुं विशेष डरामणुं बनी रह्युं हतुं. डान निश्चल अने उपर तरफ उठेला हता. फूलेलुं नाक अने झूलेलुं मोहुं पर्वतनी गुफा जेवां अद्भुत लागतां हतां. फाटेलां (पहोलां थयेलां) जडबांओने लीधे तेमनी भयंकरता धाढी वधी गयेली हती. (२१) विशाण शरीर स्वर्गने स्पर्शी रह्युं हतुं. गरदन थोड़ी दूँडी अने जाडी हती. छाती पहोली अने कमर धाढी पातणी हती. चंद्रमानां डिरणो जेवां सङ्केद रुवाटां आज्ञा शरीर पर चमडी रह्यां हतां. चारे तरफ सङ्केद भुजाओ फेलायेली हती, के जेमना मोटा-मोटा नभ आयुधनुं डाम आपता हता. (२२) तेमनुं स्वरूप ऐटलुं भयंकर हतुं के तेमनी पासे कोईनी फरकवानी पशु छिमत थती न हती. नरसिंह भगवाने तेमना अनेक लाथोमां धारण करेला चक वगेरे

१. प्रा. पा. – सोडतिकमन्। २. प्रा. पा. – व्युत्सत्र।

प्रायेषा मेऽयं हरिणोरुभायिना
वधः स्मृतोऽनेन समुद्घतेन किम् ॥ २३ ॥

ऐवं भूवंस्त्वभ्यपतद्^१ गदायुधो
नद्नृसिंहं प्रति हैत्यकुञ्जरः ।
अलक्षितोऽग्नौ पतितः पतजमो
यथा नृसिंहैजसि सोऽसुरस्तदा ॥ २४ ॥

न तद्विचित्रं खलु सत्त्वधामनि
स्वतेजसा यो नु पुराऽपिबत् तमः ।
ततोऽभिपद्याभ्यहन्महासुरो
रुधा नृसिंहं गदयोरुवेगया ॥ २५ ॥

तं विक्रमां सगदं गदाधरो
महोरगं तार्क्ष्यसुतो यथाऽग्रहीत् ।
स तस्य हस्तोत्क्लितस्तदाऽसुरो
विकीडतो यद्वद्विर्गुरुत्मतः ॥ २६ ॥

असाध्यमन्यन्त वृत्तौक्सोऽमरा
घनच्छदा भारत सर्वधिष्ठयपाः ।
तं मन्यमानो निजवीर्यशक्तिं
यद्वस्तमुक्तो नृहरिं महासुरः^२ ।
पुनस्तमासज्जत खड्गयमणी
प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो भृषे ॥ २७ ॥

तं श्येनवेगं शतयन्द्रवर्त्मभि-
श्वरन्तमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः ।
कृत्वाऽदृष्टासं खरमुत्स्वनोल्बणां^३
निमीलिताक्षं जगुहे महाजवः ॥ २८ ॥

विष्वकू स्कुरन्तं ग्रहणातुरं हरि-
व्यालो यथाऽङ्गुलिशाक्षतत्वयम् ।
द्वार्यूरै^४ आपात्य ददार लीलया
नपैर्यथाऽहिं गरुडो महाविषम् ॥ २९ ॥

निज-आयुधो अने वज्र जेवा अन्य श्रेष्ठ आयुधो वडे बधा
हैत्यो-दानवोने भगाडी मूक्या. हिरण्यकशिपु विचारवा
लाग्यो - “होय न होय, महामायावी विष्णुअे ज मने
हशवा माटे आ रुप धारणा कर्यु छे; परंतु आनाथी ते मारु
शु भगाडी शक्वानो छे?” (२३)

आ प्रभाषो बोलतो अने सिंहगर्जना करतो हैत्यराज
हिरण्यकशिपु छाथमां गदा लઈने नरसिंह भगवान पर
त्राटक्यो. परंतु जेम पतंगियु आगमां पडीने अदृश्य थई
जाय छे तेवी ज रीते ते हैत्य भगवानना तेजमां समाईने
गूम थई गयो. (२४) समस्त शक्ति अने तेजना
आश्रयभूत भगवान माटे आम करवुं ऐ कोई आश्रय
नथी, कारण के सुष्टिना प्रारंभमां तेमणो पोताना तेजथी
प्रलयना निमित्तभूत तमोगुणाङ्गी धोर अंधकारने पक्षा पी
लीधो हतो. त्यारबाट ते हैत्य अति-कोष्ठपूर्वक धस्यो अने
पोतानी गदा धण्डा जोरथी धुमावीने तेषो नरसिंह भगवान
पर प्रहार कर्यो. (२५) प्रहार करती वधते ज, जेम गरुड
सापने पकडी ले छे तेवी ज रीते भगवाने गदा सहित
ते हैत्यने पकडी लीधो. अने तेओ तेनी साथे रमत करवा
लाग्या त्यारे ते हैत्य तेमना छाथमांथी ऐवी ज रीते छटकी
गयो के जेम कीडा करता गरुडनी पकडमांथी साप छूटी
जाय छे. (२६) हे पुष्पिष्ठि! ते समये बधा ज लोकपालो
वादणोमां छुपाईने ते पुष्प जोई रख्या हता. तेमनुं स्वर्ग
तो हिरण्यकशिपुअे पहेलांथी ज छीनवी लीधुं हतुं. तेमणो
ज्यारे जोयुं के भगवानना छाथमांथी ते छूटी गयो छे
त्यारे तेओ विशेष इरी गया. हिरण्यकशिपु पक्षा एवुं
समज्यो के नरसिंहे मारा शौर्य-वीर्यथी इरी जहाने ज
मने पोताना छाथमांथी छोडी दीधो छे. आवा विचारथी
ते वधारे उत्साहथी इरी पुष्प करवा ढाल-तलवार लઈने
तेमनी तरफ धसी गयो. (२७) ते समये ते बाजनी जेम
भारे वेगाथी उपर-नीचे उछिणतो-कूदतो ऐवी रीते ढाल-
तलवारना दावपेच बदलवा लाग्यो के जेने लीधे तेना
पर आक्रमण करवानी तक ज मणे नहीं. त्यारे भगवाने
धण्डा भोटा अवाञ्छे प्रयंड अने भयंकर अहृष्टास्य कर्यु,
जेनाथी हिरण्यकशिपुनी आंभो भीचाई गई. पक्षी भारे
वेगाथी धसीने भगवाने तेने ऐवी रीते पकडी लीधो के
जेम साप उंदरने पकडी ले छे. जे हिरण्यकशिपुनी चामडी
पर वज्रना प्रहारथी पक्षा लसरको सरभो पक्षा पक्ष्यो न
हतो ते अत्यारे भगवानना पंजामांथी छटक्वा माटे जोरथी

१. प्रा. पा. - भूवंश्वाभ्यः । २. प्रा. पा. - महामनाः । ३. प्रा. पा. - खरकेसरोल्बणां । ४. प्रा. पा. - उरः स आ० ।

संरभमहुष्टेक्ष्यकराललोयनो
व्याताननान्तं विलिहन् स्वजित्या ।
असुग्लवाकतारुण्येसराननो
यथाऽन्नमाली द्विपदत्यया हरिः ॥ ३० ॥

नभाऽकुरोत्पाटितहत्सरोरुहं
विसृज्य तस्यानुचरानुदायुधान् ।
अहन् समन्तान्नभशक्षपार्षिभि-
दोद्दण्डयूथोऽनुपथान् सहस्रशः ॥ ३१ ॥

सटावधूता जलदाः परापतन्
ग्रहाश्च तद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः ।
अभ्योधयः श्वासहता विचुक्षुभु-
र्निर्वादभीता दिग्बिभा विचुक्षुः^१ ॥ ३२ ॥

धौस्तस्तोत्किमविमानसङ्कुला
प्रोत्सर्पत क्षमा य पदाऽतिपीडिता ।
शैलाः समुत्पेतुरमुष्य रंहसा
ततोऽसा अं कुभो न रेञ्जिरे ॥ ३३ ॥

ततः सभायामुपविष्टमुत्तमे
नृपासने सम्भृततेजसं विभुम् ।
अलक्षितद्वैरथमत्यमर्घणां
प्रयष्टवक्त्रं न भभाज कश्चन ॥ ३४ ॥

निशम्य^२ लोकत्रयमस्तकज्वरं
तमादिदैत्यं हरिणा हतं मृषे ।
प्रहर्षवेगोत्क्लितानना मुहुः
प्रसूनवर्षवृष्टुः सुरखियः ॥ ३५ ॥

तदा^३ विमानावलिभिर्नभस्तवं
दिदक्षतां सङ्कुलमास नाकिनाम् ।
सुरानका दुन्दुभयोऽथ जग्निरे
गन्धर्वमुष्या ननुतुर्जगुः खियः ॥ ३६ ॥

तरक्षियां मारतो हतो भगवाने सभा(गृह)ना दरवाजा पर लहू जहने तेने पोतानी जांघो पर पाड़ी दीधो अने लीलापूर्वक पोताना नभोथी तेने ऐवी रीते चीरी नाख्यो के जेम गरुड भयंकर विषवाणा सापने चीरी नाखे छे. (२८-२९) ते समये तेमनी कोष्ठपूर्ण विकराण आंखो तरक्ष जोई शकातुं न हतुं. तेमो पोतानी लपकारा मारती छबथी पोताना पहेला थयेला मोढाना बने झूँझा चाटी रह्या हता. लोहीना छांटाओथी तेमनुं मों अने गरदनना वाण लाल थही रह्या हता. हाथीने मारीने गणामां अंतरडानी माणा पहेरेला सिंहना जेवा तेमो शोभता हता. (३०) तेमणे पोताना तीक्ष्णा नभोथी हिरण्यकशिपुनुं काणजुँ फाडी लहने जमीन पर पटक्युं. ते समये हजारो दैत्यो-दानवो हाथमां शख लहने भगवान पर ग्रहार करवा आव्या, पश्च भगवाने पोतानी भुजारुपी सेनाथी, लातोथी अने नभउपी शस्त्रोथी तेमने चारे तरक्ष तगोडी मूडीने हळी नाख्या. (३१)

^१ (हे युष्मिष्टि!) ते समये भगवान नरसिंहना गरदनना वाणनी जापटथी वादणां वेरखाछेरण थही गयां; तेमनां नेत्रोनी ज्वाणाथी सूर्य वगेरे ग्रहोनुं तेज जांखु पडी गयुं; तेमना श्वासना उडसेलाथी समुद्र खण्डणी उठ्यो; तेमनी सिंहगर्जनाथी भयभीत थयेला दिग्गजो भराडवा लाग्या; (३२) तेमना गरदनना वाणथी टकरायेलां देवताओनां विमान अस्तव्यस्त थही गयां; स्वर्ग उगमगी गयुं; तेमना पगना धमकाराथी धरती प्रूँछ उठी. तेमना वेगथी पर्वतो उडवा लाग्या अने तेमना तेजना जगहणाटथी आकाश तथा दिशाओं जोई शकाती न हती. (३३) ते समये भगवान नरसिंहनो प्रतिकार करनारुं कोई देखातुं न हतुं; तोपश्च तेमनो कोष्ठ हळ्ये वधतो ज जतो हतो. तेमो हिरण्यकशिपुनी राजसभामां जहने उच्चा सिंहासन पर बेसी गया. ते समये तेमनो अत्यंत तेजपूर्ण अने कोष्ठभयो भयंकर थहेरो जोतां कोईनी पश्च हिमत नहीं चाली के ते तेमनी पासे जहने तेमनी सेवा करे. (३४)

ज्यारे स्वर्गनी देवीओने आ शुभ समाचार मण्या के त्रिशे लोकोनी शिरोवेदनानुं मूर्तिमंत स्वरूप हिरण्यकशिपु युद्धमां भगवानना हाथे हळी नंभायो छे त्यारे आनंद-उल्लासथी तेमना थहेरा भीली उठ्या. तेमो भगवान पर वारंवार पुष्पवृष्टि करवा लागी. (३५) विमानो मारक्षते आवेला, भगवानना दर्शनार्थी देवताओनी

१. ग्रा. पा. - जहुर्दित्यः । २. ग्रा. पा. - निशम्य । ३. ग्राचीन मतमां 'तदा विमानावलिभिः...' थी मांडीने 'ननुतुर्जगुः खियः' सुपीनो आओ एक श्लोक नथी.

तत्रोपत्रज्य॑ विषुधा ब्रह्मेन्द्रगिरिशादयः ।
ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः ॥ ३७ ॥

मनवः प्रज्ञानां पतयो गन्धर्वाभ्यरथारणाः ।
पक्षाः किम्पुरुषास्तात वेतालाः सिद्धकिन्त्राः ॥ ३८ ॥

ते॒ विष्णुपार्षदाः सर्वे सुनन्दकुमुदादयः ।
भूर्जिं बद्धाङ्गलिपुटा आसीनं तीत्रेऽसम् ।
ईडिरे नरशादूलं नातिदूरयराः पृथक् ॥ ३९ ॥

ब्रह्मवाच

नतोऽस्म्यनन्ताय दुरन्तशक्तये
विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणो ।
विश्वस्य सर्गस्थितिसंयमान् गुणैः
स्वलीलया सन्दधतेऽव्ययात्मने ॥ ४० ॥

श्रीराम उवाच

कोपकालो युगान्तसे हतोऽयमसुरोऽव्यक्तः ।
तत्सुतं पाहुपसुतं उभक्तं ते भक्तवत्सल ॥ ४१ ॥

ईन्द्र उवाच

प्रत्यानीताः परमभवता त्रायतानः स्वभागा
हैत्याकान्तं हृदयकमलं त्वदगृहं प्रत्यबोधि ।
कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते
मुक्तिसेषां नहि बहुमता नारसिंहापरैः किम् ॥ ४२ ॥

ऋष्य उच्च:

तं नस्तपः परममात्य यदात्मतेजो
येनेऽमादिपुरुषात्मगतं ससर्जै ।

आकाशमां भीड जामी गर्छ. देवताओनां ढोल-नगारां
वागवा लाग्यां. गंधर्वराज गावा लाग्या, अप्सराओ नृत्य
करवा लागी. (३६) हे तात! ए ज समये ब्रह्मा, ईन्द्र,
शंकर वगेरे देवो, ऋषिओ, पितृओ, सिद्धो, विद्याधरो,
महानागो, मनुओ, प्रजापतिओ, गंधर्वा, अप्सराओ,
चारणो, यक्षो, किम्पुरुषो, वेतालो, सिद्ध-किन्नरो अने
भगवानना सुनंद-कुमुद वगेरे पार्षदो तेमनी पासे आव्या.
ते बधांभे माथा पर हाथ जोडीने, सिंहासन पर
विराजमान अत्यंत तेजस्वी नरसिंह भगवाननी थोडे
दूरधी अलग-अलग स्तुति करी. (३७-३८)

ब्रह्माज्ञाने (स्तुति करतां) कहुं – हे प्रभु! आप
अनंत छो. आपनी शक्तिनो कोई पार पामी शक्तुं नथी.
आपनुं पराक्रम अद्भुत अने कर्म पवित्र छे. जोके गुणो
वडे आप लीलापूर्वक ज समस्त विश्वनी उत्पत्ति, पालन
अने प्रलय यथायोग्य रीते करो छो, तोपक्ष आप तेनी
साथे कोई संबंध राखता नथी अने स्वयं निर्विकार रहो
छो. हुं आपने नमस्कार करुं हुं. (४०)

श्रीरामे स्तुति करतां कहुं – हे प्रभु! आपनो आवो
को॒प तो प्रलयकाणमां हो॒प छे. आ सामान्य हैत्य तो
हवे मराई चूक्यो छे. तेथी हे भक्तवत्सल प्रभु! आप
शांत थाओ अने आपने शरणो आवेला आपना प्रिय
भक्त प्रखूलाद्यनुं रक्षणा करो. (४१)

ईन्द्रे (स्तुति करतां) कहुं – हे पुरुषोत्तम! आपे
अमादुं रक्षणा कहुं छे. आपे अमारा जे पश्चभाग पाछा
आप्या छे ते वास्तवमां आपना जे छे. हैत्योना आतंकथी
हुःभी थयेला अमारा हृदयकमणे आपे प्रहृलित करी
दीधुं छे, जे आपनुं ज निवासस्थान छे. आ स्वर्ग वगेरेन्दुं
जे राज्य अमने करीथी ग्राप थयुं छे ए बधुं तो
काणनो कोणियो छे. जेओ आपना सेवको छे तेमने माटे
स्वर्ग कठ मोटी वस्तु छे? हे स्वामी! जेमने आपनी
सेवानी कामना छे तेओ तो मुक्तिनो पक्ष आदर करता
नथी, तो पछी अन्य लोगोनी तो तेमने जड़े ज शी
छे? (४२)

ऋषिओभे (स्तुति करतां) कहुं – हे पुरुषोत्तम!
आपे तपस्या वडे ज, पोतानामां लीन थई गयेला जगतनी
करीथी रचना करी हती अने ते ज आत्मतेज-स्वरूप श्रेष्ठ
तपस्यानो उपदेश आपे कृपा करीने अमारे माटे पक्ष कर्या
हतो. आ हैत्ये अमारी तपस्यानो उच्छेद करी दीधो हतो.

१. प्रा. पा. – ते उपत्रज्य विं। २. प्रा. पा. – विष्णुपारिषदः सर्व। ३. प्रा. पा. – व्यन्तं। ४. प्रा. पा. – समर्थम्।

તદ્વિપ્રલુમમમુનાડં શરણ્યપાલ
રક્ષાગૃહીતવપુષા પુનરન્વમંસ્થા: ॥ ૪૩ ॥

પિતર જીયુઃ

શ્રાદ્ધાનિ નોડદિબુભુજે પ્રસભં તનૂજૈ-
દ્તાનિ તીર્થસમયેડઘપિબત્તિલાભુ^૧ ।
તસ્યોદરાત્રખવિદીર્ણવપાદ્ય આચ્છ્રત્ત
તસ્મૈ નમો નૃહરયેડભિલધર્મગોળ્યે ॥ ૪૪ ॥

સિદ્ધા જીયુઃ

યો નો ગતિં યોગસિદ્ધામસાધુ-
રહારષીદુ યોગતપોબલેન ।
નાનાદર્પં તં નખેન્રિદ્દાર
તસ્મૈ તુભ્યં પ્રણાતા: સ્મો નૃસિંહ ॥ ૪૫ ॥

વિદ્યાધરા જીયુઃ

વિદ્યાં પૃથગ્ધારણયાડનુરાદ્ધાં^૨
ન્યષેધદશો બલવીર્યદમ: ।
સ^૩ યેન સહ્યે પશુવદ્ધતસં
માયાનૃસિંહં પ્રણાતા: સ્મ નિત્યમ् ॥ ૪૬ ॥

નાગા જીયુઃ

યેન પાપેન રત્નાનિ સ્ત્રીરત્નાનિ હતાનિ ન: ।
તદ્વક્ષાપાટનેનાસાં દાનાનં નમોડસ્તુ તે ॥ ૪૭ ॥

મનવ જીયુઃ

મનવો વયં તવ નિદેશકારિણો
દિતિજેન દેવ પરિભૂતસેતવ: ।

હે શરણાગતવત્સલ! તે તપસ્યાના રક્ષા માટે અવતાર
ગ્રહણ કરીને આપે તે જ તપ કરવા માટે ફરીથી અમને
તક પૂરી પાડી છે. (૪૩)

પિતૃઓએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે પ્રભુ! અમારા
પુત્રો અમારા માટે પિંડદાન કરતા હતા, તેમને આ (દેત્ય)
બળપૂર્વક છીનવીને ખાઈ જતો હતો. તેઓ જ્યારે પવિત્ર
તીર્થમાં કે સંકાંતિ વગેરે ટાણો નેમિન્નિક તર્પણ કરતા હતા
અથવા તિલાંજલિ આપતા હતા ત્યારે તે પણ આ દેત્ય
પડાવી લેતો હતો. આજે આપે પોતાના નખથી તેનું પેટ
ચીરીને તે બધું જ પાછું મેળવીને જાણો કે અમને આપી
દીધું છે. આપ સમસ્ત ધર્માના એકમાત્ર રક્ષક છો. હે
નરસિંહદેવ! અમે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૪૪)

સિદ્ધોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે નરસિંહદેવ!
આ દુષ્ટે પોતાના યોગ અને તપના બળથી અમારી
યોગસિદ્ધ ગતિ છીનવી લીધી હતી. આપે પોતાના નખથી
એ ધર્મડીને ચીરી નાખ્યો છે. અમે આપનાં ચરણોમાં
વિનીતભાવે નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૪૫)

વિદ્યાધરોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – (હે પ્રભુ!) આ
મૂર્ખ હિરણ્યકશિપુ પોતાના બળ અને વીરતાના ધર્મંડમાં
મદમસ્ત હતો; ત્યાં સુધી કે અમે લોકોએ વિવિધ
ધારણાઓથી જે વિદ્યા મ્રાપ્ત કરી હતી તેને આ દેત્યે વ્યર્થ
કરી દીધી હતી. આપે યુદ્ધમાં પજબલિના પશુની જેમ આને
નાટ કરી દીધો. પોતાની લીલાથી નરસિંહ બનેલા આપને
અમે નિત્ય-નિરંતર પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. (૪૬)

નાગોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – આ પાપીએ અમારા
મસ્તક પરના મણિઓને તથા અમારી શ્રેષ્ઠ અને સુંદર
પત્નીઓને પણ છીનવી લીધી હતી. આજે તેની છાતી
ચીરીને આપે અમારી પત્નીઓને અત્યંત આનંદિત કરી
છે. હે પ્રભુ! અમે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૪૭)

મનુઓએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે દેવાધિદેવ!
અમે આપના આજાંકિત મનુઓ છીએ. આ દેત્યે
ધર્મમર્યાદાનો ભંગ કરી દીધો હતો. આપે આ દુષ્ટને હજીને

૧. પ્રા. પા. – ડાયિ તિલાભુમિશ્રમ. ૨. પ્રા. પા. – ડનુરુદ્ધાં. ૩. પ્રા. પા. – શયીત સ.૦.

ભવતા ખલઃ સ ઉપસંહતઃ પ્રભો
કરવામ તે કિમનુશાધિ કિદ્ધરાન् ॥ ૪૮ ॥

પ્રજાપતય જીયુઃ

પ્રજેશા વયં તે પરેશાભિસુષ્ટા
ન યેન પ્રજા વૈ સૃજામો નિષિદ્ધાઃ ।
સ એષ ત્વયા ભિત્રવક્ષા નુ શેતે
જગન્મહાલં સત્ત્વમૂર્તેડવતારઃ ॥ ૪૯ ॥

ગન્ધર્વા જીયુઃ

વયં વિભો તે નટનાટ્યગાયકા
યેનાત્મસાદીર્ઘબલૌજસા કૃતાઃ ।
સ એષ^૧ નીતો ભવતા દશામિમાં
કિમુત્પથસ્થઃ કુશલાય કલ્યતે ॥ ૫૦ ॥

ચારણા જીયુઃ

હરે તવાંદ્રિપદ્ધજં ભવાપવર્ગમાશ્રિતાઃ ।
યદેષ સાધુહચ્છયસ્ત્વયાડસુરઃ સમાપિતઃ ॥ ૫૧ ॥

પત્રા જીયુઃ

વયમનુચરમુઘ્યાઃ કર્મભિસ્તે મનોઝૈ-
સ^૨ ઈહ દિતિસુતેનપ્રાપિતાવાહકત્વમ् ।
સ તુ જનપરિતાપં તત્કૃતં જાનતા તે
નરહર ઉપનીતઃ પર્યતાં પર્યવિંશ ॥ ૫૨ ॥

કિમ્પુરુષા જીયુઃ

વયં કિમ્પુરુષાસ્ત્વં તુ મહાપુરુષ ઈશ્વરઃ ।
અયં કુપુરુષો નષ્ટો ધિકૃતઃ સાધુભિર્યદા^૩ ॥ ૫૩ ॥

વૈતાલિકા જીયુઃ

સભાસુ સત્રેષુ તવામલં યશો
ગીત્વા સપર્યા મહતી લભામહે ।

મહાન ઉપકાર કર્યા છે. હે પ્રભુ! અમે આપના સેવકો છીએ. આજ્ઞા આપો, અમે આપની શી સેવા કરોએ? (૪૮)

પ્રજાપતિઓએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે પરમેશ્વર!
આપે અમને પ્રજાપતિ બનાવ્યા હતા; પરંતુ આના
અટકાવવાથી અમે પ્રજાની સુષ્ઠિ કરી શકતા ન હતા. આપે
આની છાતી ચીરી નાખી અને તે ચિર નિદ્રામાં સૂઈ ગયો.
સત્ત્વમય મૂર્તિ ધારણ કરનારા હે પ્રભુ! આપનો આ
અવતાર સંસારના કલ્યાણ માટે જ છે. (૪૯)

ગંધર્વાએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે પ્રભુ! અમે
આપના સેવકો છીએ. આપે અમને નૃત્ય કરવા અને સંગીત
સંભળાવવા માટે નિયુક્ત કર્યા છે. આ હેત્યે પોતાનાં બળ
અને પરાક્રમથી અમને પોતાના દાસ બનાવી દીધા હતા.
તેને આપે કાળને હવાલે કર્યા છે. સાચું છે કે કુમાર્ગ
ચાલનારાનું શું ક્યારેય કલ્યાણ થઈ શકે ખરં? (૫૦)

ચારણોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે પ્રભુ!
સજ્જનોના હદ્યને પીડા પહોંચાડનારા આ દુષ્ટને આપે
સમાઝ કરી દીધો. તેથી અમે આપનાં તે ચરણકમળોના
શરણમાં છીએ, કે જેમની પ્રાપ્તિ થતાં જ જન્મ-મરણરૂપી
સંસારચક્રમાંથી છુટકારો મળી જાય છે. (૫૧)

પત્રોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે ભગવન्! પોતાનાં
શ્રેષ્ઠ કર્માને કારણે અમે લોકો આપના સેવકોમાં પ્રધાન
ગણાતા હતા. પરંતુ હિરણ્યકશિપુએ અમને પોતાની
પાલભી ઉચ્ચકનારા કહાર બનાવી લીધા. પ્રકૃતિના નિયામક
હે પરમાત્મા! આને કારણે થનારાં પોતાનાં આપ્તજનોનાં
કષ જાણીને જ આપે આને હણી નાખ્યો છે. (૫૨)

કિમ્પુરુષોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – અમે લોકો
અત્યંત તુચ્છ કિમ્પુરુષો છીએ, જ્યારે આપ સર્વશક્તિમાન
મહાપુરુષ છો. જ્યારે સત્પુરુષોએ આનો તિરસ્કાર કર્યા
– આને ધિક્કાર્યો તેથી જ આપે આજે આ અધમ અસુરને
નાટ કરી દીધો. (૫૩)

વૈતાલિકોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – હે ભગવન्!
મોટી-મોટી સભાઓમાં અને જ્ઞાનપજ્ઞોમાં આપના નિર્મણ
યશનું ગાન કરીને અમે મોટી પ્રતિજ્ઞા-પૂજા પ્રાપ્ત કરતા

૧. પ્રા. પા. – અનેવ। ૨. પ્રા. પા. – વરિષ્ઠ ચ દિતિં। ૩. પ્રા. પા. – વિલઃ સદ।

યસ્તાં વ્યનૈધીદુઃ ભૃશમેષ દુર્જનો
દિષ્ટયાહતસ્તેભગવન્યથાડકમય: ॥ ૫૪ ॥

ઉત્તરા જીચુ:

વયમીશ કિત્તરગણાસ્તવાનુગા
દિતિજેન વિષ્ટિમમુનાડનુ કારિતા: ।
ભવતા હરે સ વૃજિનોડવસાદિતો
નરસિંહ નાથ વિભવાય નો ભવ ॥ ૫૫ ॥

વિષ્ણુપાર્વતા જીચુ:^૧

અધૈતદરિનરૂપમહુતં તે
દૃષ્ટં ન: શરણાદ સર્વલોકશર્મ ।
સોડયં તે વિધિકર ઈશ વિપ્રશમ-
સત્સ્યેદં નિધનમનુગ્રહાય વિજા: ॥ ૫૬ ॥

હતા. આ દુષ્ટે અમારી તે આજાવિકા જ નાન કરી દીધો
હતી. મહાન સૌભાગ્યની વાત છે કે મહારોગ-તુલ્ય આ
દુષ્ટને આપે જડમૂળથી ઉખાડી દીધો છે. (૫૪)

કિન્નરોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું - અમે કિન્નરો
આપના સેવક છીએ. આ દેત્ય અમારી પાસે વેઠમાં જ
કામ કરાવતો હતો. હે ભગવન્! આપે કૃપા કરીને આજે
આ પાપીને નાન કરી દીધો છે. હે પ્રભુ! આ જ પ્રમાણે
આપ અમારો અભ્યુદ્ય કરતા રહો. (૫૫)

ભગવાનના પાર્થદોએ (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું - હે
શરણાગતવત્સલ! સમસ્ત લોકોને શાન્તિનું પ્રદાન કરનારું
આપનું આ અલૌકિક નરસિંહ-રૂપ અમે આજે જ જોયું
છે. હે ભગવન્! આ દેત્ય આપનો એ જ આજાંકિત સેવક
(પાર્થદ) હતો, કે જેને સનકાદિ ઋષિઓએ શાપ આપી
દીધો હતો. અમે સમજ્ઞાએ છીએ, આપે કૃપા કરીને આનો
ઉદ્ધાર કરવા માટે જ આનો વધ કર્યો છે. (૫૬)

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દ્યે પ્રકાદાનુચરિતે^૨ દેત્યરાજવધે નૃસિંહસત્ત્વો
નામાષ્મોડધ્યાય: ॥ ૮ ॥

સાતમા સંક્ષિપ્ત-અંતર્ગત પ્રહ્લાદ-અનુચરિતમાંનો દેત્યરાજ-વધમાંનો નરસિંહસ્તુતિ નામનો આઠમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

નાવમો અધ્યાય

૮

પ્રહ્લાદજીએ કરેલી નરસિંહ ભગવાનની સ્તુતિ

નારદ ઉવાચ

એવં સુરાદ્ય: સર્વે બ્રહ્મરૂપપુરઃસરા: ।
નોપૈતુમશકન્મન્યુસંરમ્ભમં સુદુરાસદમ् ॥ ૧ ॥

સાક્ષાચ્છ્રી: પ્રેષિતા દેવૈર્દ્ધ્વા તન્મહદહુતમ् ।
અદ્ધાશ્રુતપૂર્વત્વાત् સા નોપેયાય શક્કિતા ॥ ૨ ॥

પ્રકાદં પ્રેષયામાસ બ્રહ્માવસ્થિતમન્નિકે ।
તાત પ્રશમયોપેહિ સ્વપિત્રે કુપિતં પ્રભુમ् ॥ ૩ ॥

નારદજી કહે છે - આ પ્રમાણે (સ્તુતિ કરવા છતાં
પણ) બ્રહ્મા, શંકર વગેરે બધા જ દેવો નરસિંહ ભગવાનના
કોધાવેશને ન તો શાંત કરી શક્યા કે ન તો તેમની પાસે
જઈ શક્યા. કોઈને નૃસિંહ ભગવાનના આ ભયંકર રૂપને
કઈ રીતે શાંત કરવું તેની સમજ પડતી ન હતી. (૧) દેવોએ
ભગવાનને શાંત કરવા માટે સ્વયં લક્ષ્મીજીને મોકલ્યાં.
તેમણે જઈને જ્યારે નરસિંહ ભગવાનનું તે મહા-અદ્ભુત
રૂપ જોયું ત્યારે ભયને લીધે તેઓ તેમની નજીક પણ જઈ
શક્યાં નહીં. તેમણે આવું અદ્ભુત રૂપ ન તો જ્યારેય જોયું
હતું કે ન તો સાંભળ્યું પણ હતું. (૨) પછી બ્રહ્માજીએ
પોતાની પાસે જ ઊભેલા પ્રહ્લાદજીને એમ કહીને મોકલ્યા
કે, ‘બેટા! તારા જ પિતા પર તો ભગવાન કુદ્ધ થયા હતા,
તો હવે તું જ તેમની પાસે જઈને તેમને શાન્ત કર.’ (૩)

૧. પ્રા. પા. - પારિપદા । ૨. પ્રા. પા. - દિષ્ટયરિતેકાષ્મો ।

तथेति शनके राजन् महाभागवतोऽर्भकः ।
उपेत्य^१ भुवि कायेन ननाम विद्युताञ्जलिः ॥ ४ ॥

स्वपादमूले पतितं तमर्भकं
विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः ।
उत्थाप्य तच्छीष्टर्थदधात्कराम्बुजं
कालाहिवित्रस्तथियां^२ कृताभयम् ॥ ५ ॥

स तत्करस्पर्शधुताभिलाशुभः
सपघ्निव्यक्तपरात्मदर्शनः ।
तत्पादपद्मं हृषि निर्वृतो दधौ
हृष्यतानुः क्लिन्हहृदशुलोचनः ॥ ६ ॥

अस्तौष्ठीद्विमेकाग्रमनसा सुसमाहितः ।
प्रेमगद्गदया वाचा तन्यस्तहृदयेक्षणः ॥ ७ ॥

महाद उवाच

ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः
सत्त्वैकतानमतयो वयसां प्रवाहैः ।
नाराधितुं पुरुगुणैरधुनापि पिप्रुः
किं तोष्ठुमर्हति स मे हरिलग्रजाते ॥ ८ ॥

मन्ये धनालिङ्गनरूपतपःश्रुतौऽ-
स्तेजःप्रभावब्लपौरुपबुद्धियोगाः^३ ।
नाराधनाय हि भवन्ति परस्य पुंसो
भक्त्या तुतोष भगवान् गज्यूथपाय ॥ ९ ॥

विप्राद् द्विष्टगुणायुतादरविन्दनाभ-
पादारविन्दविमुखाच्छ्रवपयं वरिष्ठम् ।
मन्ये तदर्पितमनोवयनेहितार्थ-
प्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः ॥ १० ॥

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूष्णो
मानं जनादविद्युषः करुणो वृष्णीते ।
यद् यज्जनो भगवते विदधीत मानं
तच्यात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ११ ॥

भगवानना परम ग्रेमी प्रद्वलाद्यज्ञे 'जेवी आशा' कहीने तथा धीरेथी भगवान पासे जहिने, हाथ जोड़ीने पूछ्यी पर साधांग प्रश्नाम कर्या. (४) नरसिंह भगवाने जोयुं के नानो-सरभो बाणक मारां चरणो पासे पडेलो छे, तेमनुं हृदय ध्याथी भराई गयुं. तेमणे प्रद्वलाद्यज्ञने उभा कर्या अने तेमना माथा पर पोतानो करकमण पधराव्यो के जे कालसर्पथी भयभीत थयेला मनुष्योने अलयदान आपनारो छे. (५) भगवानना कर-कमणनो स्पर्श थतां ज तेमना तमाम अमंगण नष्ट थई गया; अने तत्काण तेमने परमात्मतावनो साक्षात्कार थई गयो. तेमणे घडा ग्रेम अने आनंदमां भग थहीने भगवाननां चरणकमणोने पोताना हृदयमां पारण करी लीधां. ते साथे तेमनुं सधानुं शरीर पुलडित थई गयुं, हृदयमां ग्रेमनी धारा वहेवा लागी अने नेत्रोमांथी आनंदनां अशु टपकवा लाग्यां. (६) प्रद्वलाद्य भावविभोर हृदय अने अनिमेष नेत्रोथी भगवानने नीरभी रव्या हता. भावसमाधिथी स्वयं एकाग्र थयेला मनथी तेमणे भगवानना गुणोनुं चिंतन करतां-करतां ग्रेमथी गद्गद थयेली वाखीथी स्तुति करी. (७)

प्रद्वलाद्यज्ञे (स्तुति करतां) कहुं – भ्रष्टा वगेरे देवो, ऋषिमुनिओ अने सिद्ध पुरुषोनी भुद्धि निरंतर सत्त्वगुणमां ज स्थित रहे छे, तोपछा तेओ अविरत स्तुतिथी अने पोताना विविध गुणोथी आपने हज्ज सुधी संतुष्ट करी शक्या नथी; तो पछी हुं तो घोर असुर जातिमां उत्पन्न थयेलो, हुं आपनी शु स्तुति करी शक्तु? (८) हुं समजुं हुं के धन, कुलीनता, रूप, तप, विद्या, ओऽ, तेजः, प्रभाव, बल, पौरुष, ज्ञान अने योग – आ बधा ज गुण परमपुरुष भगवानने संतुष्ट करवाने समर्थ नथी; परंतु भक्ति आपने अत्यंत प्रिय छे तेथी ज आप गजेन्द्र पर पश्च संतुष्ट थई गया हता. (९) मारी समज मुजब, उपरोक्त बार गुणोथी पुक्त ब्राह्मण छोवा हतां पश्च जो भगवान पश्चनाभनां चरणकमणनी भक्ति अनेनामां न होय तो तेना करतां ते चांडाल श्रेष्ठ छे के जेणे पोतानां मन, वयन, कर्म, धन अने प्राण भगवाननां चरणोमां समर्पित करी लीधां छे; कारण के ते चांडाल पोताना कुण सुधाने पवित्र करी हे छे अने श्रेष्ठतानुं अलिमान राखनारो ते ब्राह्मण तो पोताने पश्च पवित्र करी शक्तो नथी. (१०) सर्वशक्तिमान प्रभु आप्तकाम होवाने लीधे तेमने कोईनी सेवा-पूजानी जड़र नथी छतां पश्च तेओ करुणावश भोणा भक्तोना कल्याण माटे तेमना वडे करायेली पूजा स्वीकारी ले छे. जेम पोताना मुखनुं सौंदर्य दर्पणमां देखाता ग्रतिबिंबने पश्च सुंदर बनावी हे छे तेवी ज रीते भक्त भगवान ग्रत्ये जे सम्मान व्यक्त करे छे ते स्वयं

१. ग्रा. पा. – उत्पत्ति । २. ग्रा. पा. – वहिनीर्दृष्टि । ३. ग्रा. पा. – व्रताप० ।

તસ્માદહં વિગતવિકલવ ઈશ્વરસ્ય
સર્વાત્મના મહિ ગૃષામિ યथામનીધમ् ।
નીચોડજ્યા ગુણવિસર્ગમનુપ્રવિષ્ટ:
પૂયેત યેન હિ પુમાનનુવર્ણિતેન ॥ ૧૨ ॥

સર્વે હિમી વિધિકરાસ્તવ સત્ત્વધામનો
બ્રહ્માદ્યો વયમિવેશ ન ચોદ્વિજ્ઞતઃ ।
ક્ષેમાય ભૂતય ઉતાત્મસુખાય ચાસ્ય
વિકીર્ણિતં ભગવતો રૂચિરાવતારઃ ॥ ૧૩ ॥

તદ્ય યચ્છ મન્યુમસુરશ્ચ હતસત્ત્વયાઽધ
મોદેત સાધુરપિ વૃશ્ચિકસર્પહત્યા ।
લોકાશ્ચ નિર્વિતિમિતાઃ પ્રતિયન્તિ સર્વે
રૂપં નૃસિંહ વિભયાય જનાઃ સ્મરન્તિ ॥ ૧૪ ॥

નાહ બિભેભ્યજિત તેડતિભયાનકાસ્ય-
જિલ્લાકુનેત્રભૂકુટીરભસોગ્રંધ્યાત् ।
આન્તરલ્જઃ ક્ષતજ્કેસરશકુકૃણા-
શ્રીલાલભીતદિગિભાદરિભિન્નભાગ્રાત् ॥ ૧૫ ॥

ત્રસ્તોડસ્યહં^૧ કૃપણવત્સલ દુ:સહોગ-
સંસારચક્કદનાદ^૨ ગ્રસતાં પ્રષ્ણીતઃ ।
બદ્ધ: સ્વકર્મભિરુશત્તમ તેડહ્યાભૂલં
પ્રીતોડપવર્ગશરણં ક્ષયસે કદા નુ ॥ ૧૬ ॥

યસ્માત્ત્રિયાપ્રિયવિયોગસયોગજન્મ-
શોકાજિના સકલયોનિષુ દધ્યમાનઃ ।
દુ:ખૌપથં તદપિ દુ:ખમતદ્વિયાઽહં
ભૂમન્ભ્રમામિવદ મેતવ દાસ્યયોગમ् ॥ ૧૭ ॥

સોડહં પ્રિયસ્ય સુહદઃ પરહેવતાયા
લીલાકથાસ્તવ નૃસિંહ વિરિઝ્યગીતાઃ ।
અગ્જસ્તિતમ્યનુગૃષાન્ ગુણવિપ્રમુક્તો
દુર્ગાંણિ તે પદ્યુગાલયહંસસરઙ્ગઃ ॥ ૧૮ ॥

સમ્માનિત થાય છે. (૧૧) તેથી, હું સર્વથા અયોગ્ય અને અનધિકારી હોવા છતાં પણ નિઃશંકપણે, પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર સર્વ પ્રકારે ભગવાનના મહિમાનું વર્ણન કરી રહ્યો છું. આ મહિમાના ગાનનો જ એવો પ્રભાવ છે કે અવિદ્યાને લીધે સંસારના ચક્રવામાં પડેલો જીવ તત્કાળ પવિત્ર થઈ જાય છે. (૧૨)

હે ભગવન्! આપ સત્ત્વગુણના આશ્રય છો. આ બ્રહ્મા વગેરે તમામ દેવો આપના આજાંકિત ભક્તો છે. તેઓ અમારા - દૈત્યોની જેમ આપની સાથે દેખ કરતા નથી. હે પ્રભુ! આપ મોટા-મોટા સુંદર-સુંદર અવતાર ગ્રહણ કરીને આ જગતના કલ્યાણ અને અભ્યુદ્ય માટે તથા તેને આત્માનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે અનેક પ્રકારની લીલાઓ કરો છો. (૧૩) જે અસુરને મારવા માટે આપે કોષ કર્યો હતો તે મરાઈ ચૂક્યો છે. હવે આપ પોતાનો કોષ શાંત કરો. જેમ ઉપદ્રવ કરનારા વાછી અને સાપના મરવાથી સજજનો પણ સુખી (આનંદિત) જ થાય છે તેવી જ રીતે આ દૈત્યનો સંહાર થવાથી બધા જ લોકોને ઘણું સુખ મળ્યું છે. હવે બધા આપના શાંત સ્વરૂપને નીરખવા હશે છે. હે નરસિંહદેવ! બયમાંથી મુક્ત થવા માટે ભક્તજનો આપના આ રૂપનું સ્મરણ કરશે. (૧૪) હે પરમાત્મા! આપનું મુખ ઘણું ભયાનક છે; આપની જીબ લપકારા મારી રહી છે; આપની આંખો સૂર્ય જેવી છે; આપનાં ભવાં ચેલાં છે; દાઢો ઘણી તીક્ષ્ણ છે. આંતરદાંઓની માળા, લોહીથી તરબોળ ગરદનના વાળ, ભાલા જેવા ટણાર ઊભા કાન અને દિગ્ગજોને પણ ભયભીત કરી મૂક્તી સિંહગર્જના તેમ જ શત્રુઓને ફાડી નાખતા આપના આ નાખ જોઈને હું સહેજ પણ ભયભીત થયો નથી. (૧૫) પરંતુ હે દીનબંધુ! હું જો ભયભીત છું તો માત્ર આ ઉગ્ર અને અસહ્ય સંસાર-ચક્રમાં પિસાવાથી જ. હું પોતાનાં કર્માના બંધનથી બંધાઈને આ ભયંકર પ્રાણીઓ વચ્ચે પડેલો છું. હે મારા સ્વામી! આપ પ્રસન્ન થઈને મને ક્યારે પોતાનાં તે ચરણકમળોમાં બોલાવી લેશો? કેમકે આપના તે ચરણકમળ સમસ્ત જીવોનું એકમાત્ર શરાણ અને મોકા-સ્વરૂપ છે! (૧૬) હે અનંત! હું જે જે યોનિઓમાં ગયો તે બધી જ યોનિઓમાં પ્રિયના વિયોગથી અને અપ્રિયના સંયોગથી થતા શોકના અજિનમાં શેકાતો રહ્યો. તે દુ:ખોને દૂર કરનારું જે આંપથ છે તે પણ દુ:ખરૂપ જ છે. હું, ખબર નહીં, અનાત્મ વસ્તુઓને આત્મા સમજીને ક્યારથી આમ-તેમ બટકી રહ્યો છું! હવે આપ એવું સાધન બતાવો કે જેનાથી આપની સેવા-ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકું. (૧૭) હે પ્રભુ! આપ અમારા પ્રિય છો, નિર્હેતુક હિતેપી સુહદ છો. આપ જ વાસ્તવમાં સૌના પરમ

૧. પ્રા. પા. — જ્યોતિષ. ૨. પ્રા. પા. — નગાનાદ.

बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह
नार्तस्य चागदमुद्दन्वति मज्जतो नौः ।
तमस्य तत्प्रतिविधिर्य ईहाऽज्ज्ञसेष-
स्तावद्विभोत्तुभृतां त्वदुपेक्षितानाम् ॥ १८ ॥

यस्मिन्यतो यहि येन य यस्य यस्माद्
यस्मै यथा यद्युत यस्त्वपरः परो वा ।
भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः
सञ्चोहितस्तद्बिलं भवतः स्वरूपम् ॥ २० ॥

माया मनः सृजति कर्ममयं बलीयः
कालेन योहितगुणानुमतेन पुंसः ।
छन्दोमयं यद्याऽपितधोऽशारं
संसारचक्मज्ज कोऽतिरेत् त्वदन्यः ॥ २१ ॥

स तं हि नित्यविजितात्मगुणः स्वधाम्ना
कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः ।
यके विसृष्टमज्जयेश्वर धोऽशारे
निष्पीड्यमानमुपकर्ष विभो प्रपत्नम् ॥ २२ ॥

दद्या मया दिवि विभोऽबिलविष्ण्यपाना-
मायुः श्रियो विभव ईश्वति याऽज्जनोऽयम् ।
येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृमितभू-
विस्फूर्जितेन लुलिताः स तु ते निरस्तः ॥ २३ ॥

तस्माद्मूस्तनुभृतामहमाशिषो श
आयुः श्रियं विभवमैन्द्रियमाविरिङ्यात् ।
नेत्याभि ते विलुलितानुरुविकमेषा
कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपार्थम् ॥ २४ ॥

आराध्य छो. ब्रह्माज्ञाने गायेली आपनी लीला-कथाओनुं
गान करतो रहीने अने आपना भक्तोनो संग करीने हुं
अनायासे राग वर्गेरे माझूत गुणोथी छूटी जहिंश अने आ
संसारनी मुश्केलीओने पार करीने आपने माप्त थहि जहिंश.
(१८) हे भगवान् नरसिंह! संसारना ज्ञवोनां हुःअ दूर
करवाना अनेक उपायो छे परंतु आपना द्वारा उपेक्षित
ज्ञवोने ते उपाय सुझी करी शकता नथी; त्यां सुधी के माबाप
बाणकोनुं रक्षणा करी शकतां नथी, ओषध रोगने मटाडी शकतुं
नथी अने नाव समुद्रमां डूबताने बचावी शकती नथी. परंतु
आ बधा विघ्नो आपना भक्तानुं कांडी बगाडी शकतां नथी.
(१९) सत्त्वादि गुणोना कारणे भिन्न-भिन्न स्वभावना
जेटला पक्षा देव-मनुष्यो आहि अनेक प्रकारना ज्ञवोनी
उत्पत्ति आपना ज संकल्पथी थहि छे. आप आपना संकल्पथी
तेनुं निर्माण पक्षा करो छो अने तेने नष्ट पक्षा करो छो. आ
समग्र विश्व आपनुं ज स्वरूप छे. आ विश्वमां जेनाथी, ज्यारे
जे साधनथी अने जेनी सहायताथी जेनुं उपांतर थाय छे अने
जेना माटे थाय छे अने जे रीते थाय छे तेनुं उपादान अने
निभित कारणा पक्षा आप ज छो. अर्थात् आपना सिवाय
विश्वमां अन्य कोई पक्षा वस्तु-पदार्थ नथी. आ आभा
विश्वना प्रेरक पक्षा आप ज छो. (२०)

भगवानना संकल्पथी काण वडे गुणोमां क्षोभ थवाथी
माया, मनःप्रधान लिंगशरीरनुं निर्माण करे छे. आ लिंगशरीर
बणवान् कर्ममय तेम ज अनेक नाम-उपोमां आसक्त -
वेदोक्त कर्म करनारुं छे; अने आ ज (लिंगशरीर) अविद्या वडे
कल्पित मन, दश ईन्द्रियो अने पांच तन्मात्राओ - आ सोण
आराओवाणुं संसार-यक छे. हे अज्ञन्मा प्रभु! आपनाथी
भिन्न रहेनारो ऐवो क्यो मनुष्य छे के जे आ मनउपी
संसारचक्ने पार करी शके छे? (२१) हे सर्वशक्तिमान प्रभु!
माया मने आ सोण आरावाणा संसारचक्मां नाखीने शेरडीनी
जेम पीसी रही छे. आप पोतानी चैतन्यशक्तिथी बुद्धिना
समस्त गुणोने अने पोताना काण-उपथी समस्त साध्यो अने
साधनोने पोताने आधीन राखो छो. हुं आपना शरणमां
आव्यो हुं. आप मने आ बधाथी बचावी लो अने पोताना
सांनिध्यमां खेची लो. (२२) हे भगवन्! जेमना माटे संसारी
लोको तलसता रहे छे ते, स्वर्गमां मणतां समस्त लोकपालोनां
आयुष्य, लक्ष्मी अने ऐश्वर्यने में खूब जोई लीधां छे. जे समये
मारा पिता सहेज कोष करीने हसता हता अने ऐनाथी तेमनां
लवां थोडां त्रांसां थहि जतां हतां त्यारे स्वर्गनी ते बधी
संपत्तिओनुं क्यांय ठामठेकाणुं रहेवा पामतुं न हतुं, तेवा मारा
ते पिता पक्षा आपना हाथे मृत्यु पाम्या. (२३) तेथी ब्रह्मलोक
पर्यंतनां आयुष्य, लक्ष्मी, ऐश्वर्य अने ते ईन्द्रियभोगो के
जेमनी संसारी ज्ञवो चाहना करता रहे छे, तेमने हुं ईश्वतो

કુત્રાશિષઃ શ્રુતિસુખા મૃગતૃષ્ણિરૂપા:
કવેદં કલેવરમશેષરૂજાં વિરોહઃ^૧ ।
નિર્વિદ્યતે ન તુ જનો યદ્વીપિતિ વિદ્વાન्
કામાનલં મધુલવૈ: શમયન् દુરાપૈ: ॥ ૨૫॥

ક્વાહં ૨૪: પ્રભવ ઈશ તમોડવિકેડસ્મિનુ
જાતઃ સુરેતરકુલે કવ તવાનુક્રમ્યા ।
ન બ્રહ્મણો ન તુ ભવસ્ય ન વૈ રમાયા
યન્મેડપ્રિતઃ શિરસિ પદ્મકર: પ્રસાદ: ॥ ૨૬॥

નૈથા પરાવરમતિર્ભવતો નનુ સ્યા-
જ્જન્તોર્યથાડત્મસુહદો જગતસ્તથાપિ ।
સંસેવયા સુરતરોરિવ તે પ્રસાદ:
સેવાનુરૂપમુદ્યો ન પરાવરત્વમ् ॥ ૨૭॥

એવં જનં નિપતિં પ્રભવાહિકૃપે
કામાભિકામમનુ ય: પ્રપતન્ પ્રસક્તાત् ।
કૃત્વાડત્મસાત્ સુરર્થિણા ભગવન્ ગૃહીત:
સોડહં કથં નુ વિસૃજે તવ ભૂત્યસેવામ् ॥ ૨૮॥

મત્ત્રાણારક્ષણામનના પિતુર્વધશ
મન્યે સ્વભૂત્યઋષિવાક્યમૃતં વિધાતુમ् ।
ખદ્ગં પ્રગૃહ્ય યદ્વોચદસદ્વિધિત્સુ^૨-
સ્ત્વામીશરો મદપરોડવતુ કં હરામિ ॥ ૨૯॥

એકસ્ત્વમેવ જગદેતદમુદ્ય યાત્ય-
માદ્યાત્યો: પૃથગવસ્યસિ મધ્યતશ ।
સૃષ્ટા ગુણવ્યતિકરં નિજમાયયેદં
નાનેવ તૈરવસિતસ્તદનુપ્રવિષ્ટ: ॥ ૩૦॥

તં વા ઈં સદસદીશ ભવાંસ્તતોડન્યો
માયા યદાત્મપરબુદ્ધિરિયં હ્યપાર્થા ।
યદ્ય યસ્ય જન્મ નિધનં સ્થિતિરીક્ષણાં ચ
તદૈ તદેવ વસુકાલવદ્ધિતર્વો: ॥ ૩૧॥

નથી; કારણ કે હું જાણું છું કે અત્યંત શક્તિશાળી કાળનું રૂપ ધારણ કરીને આપે તેમને ગ્રહણ કરી રાખ્યાં છે. તેથી મને આપ પોતાના ભક્તોના સાંનિધ્યમાં સ્થાન આપો. (૨૪) વિષયભોગોની વાતો સાંભળવામાં તો સારી લાગે છે, પણ વાસ્તવમાં તેઓ મૃગજળ જેવી તદ્દન મિથ્યા છે અને આ શરીર, કે જેનાથી તે ભોગો ભોગવવામાં આવે છે તે પણ અગણિત રોગોનું ઉદ્ગમસ્થાન છે. ક્યાં તે મિથ્યા વિષયભોગો અને ક્યાં આ રોગયુક્ત શરીર? આ બંનેની ક્ષણાભંગુરતા અને સારદીનતા જાણવા છતાં પણ મનુષ્ય એમાંથી વિરક્ત થતો નથી. તે મહામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થતા ભોગોનાં નાનાં-નાનાં મધુબિંદુઓથી પોતાની કામનાઓનો અજિનિ બુગાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે! (૨૫) હે પ્રભુ! ક્યાં આ તમોગુણી અસુરકુળમાં રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો હું અને ક્યાં તમારી અનંતકૃપા? ધન્ય છે! આપે પોતાનો પરમપ્રસાદ-સ્વરૂપ અને સકળ સંતાપને હરનારો તે કરકમળ મારા મસ્તક ઉપર પથરાવ્યો છે, કે જે આપે બ્રહ્મા, શંકર અને લક્ષ્મીજીના માથે પણ મૂક્યો નથી. (૨૬) આપનામાં બીજા સંસારી જીવાની જેમ નાના-મોટાનો બેદભાવ નથી; કારણ કે આપ સૌના આત્મા અને અકારણ પ્રેમી છો, અને તેમ છતાં કલ્યાણ સમાન આપનો કૃપાપ્રસાદ પણ સેવા-ભક્તિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવો પર (તેમની) સેવા અનુસાર જ આપની કૃપાનો ઉદ્દ્ય થાય છે. આપનામાં ઊંચ-નીચનો બેદભાવ નથી. (૨૭) હે ભગવન્! આ સંસાર એક એવો અંધારિયો કૂવો છે કે જેમાં કાળરૂપી સર્પ ડસવા માટે હંમેશાં તૈયાર રહે છે. વિષયભોગોના કામી મનુષ્યો તેમાં પડેલા છે. હું પણ પ્રસંગવશ તેમાં પડવાનો જ હતો, પરંતુ હે ભગવન્! દેવર્થિ નારદે ઘણી કૃપા કરીને મને અપનાવી લીધો અને મારું કલ્યાણ કર્યું છે. તો પછી હું આપના ભક્તજનોની સેવા કેવી રીતે છોડી શકું? (૨૮) હે અનંત! જે સમયે મારા પિતાએ મને મારવા હાથથી ખદ્ગ ઉપાડીને કહ્યું કે ‘જો મારા સિવાય કોઈ બીજો ઈશર છે તો તે તને બચાવે, હું તારો શિરર્થેદ કરું છું’ તે સમયે આપે મારા પ્રાણોનું રક્ષણ કર્યું અને મારા પિતાનો વધ કર્યો. હું તો સમજું છું કે આપે પોતાના પ્રેમીભક્તો સનકાદિ ઋષિઓનું વચ્ચન સત્ય કરવા માટે જ એમ કર્યું છે. (૨૯)

હે ભગવન્! આ સંપૂર્ણ જગત એકમાત્ર આપનું જ સ્વરૂપ છે, કારણ કે એના આદિમાં આપ જ કારણભૂત હતા, અંતમાં આપ જ અવધિરૂપે હશો અને મધ્યમાં એની પ્રતીતિરૂપે પણ માત્ર આપ જ છો. તેમે પોતાની માયાથી ગુણોમાં કોથું ઉત્પન્ન કરીને જગતનું સર્જન કરો છો અને એમાં વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ પ્રવેશની લીલા કરો છો અને તે ગુણોથી યુક્ત થઈને અનેક જેવા જણાઓ છો. (૩૦) હે ભગવન્! કાર્ય-

૧. પ્રા. પા. - વિમોહઃ । ૨. પ્રા. પા. - દદ્સૂન્ બિલિત્સું ।

न्यस्येद्मात्मनि जगद्विलयाभ्युभ्ये
शेषेऽऽत्मना^१ निजसुखानुभवोनिरीहः।
योगेन भीलितदग्नात्मनिपीतनिद्र-
स्तुर्यं स्थितो न तु तमो न गुणांश्च पुड़के ॥ ३२॥

तस्यैव ते वपुरिदं^२ निजकालशक्त्या
सञ्चोटितप्रकृतिधर्मणा आत्मगूढम्।
अभ्यस्यनन्तशयनाद् विरमत्समाधे-
नाभेरभूत् स्वकण्ठिकावटवन्महाब्जम् ॥ ३३॥

तत्सम्भवः कविरतोऽन्यदपश्यमान-
स्त्वां बीजमात्मनिततं स्वबहिर्विचिन्य ।
नाविन्दद्भृशतमध्यु निमज्जमानो
ज्ञातेऽऽकुरे कथमु होपलभेत बीजम् ॥ ३४॥

सत्वात्मयोनिरतिविस्मित आस्थितोऽब्जं
कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः।
त्वामात्मनीश भुवि गन्धमिवातिसूक्ष्मं
भूतेन्द्रियाशयमये विततं ददर्श ॥ ३५॥

एवं सहस्रवदनाऽग्निशिरःकरोरु-
नासास्यकर्णानयनाभरणायुधाढ्यम् ।
मायामयं सदुपलक्षितसंनिवेशं^३
देष्ट्वा महापुरुषमाप मुदं विरिघ्यः ॥ ३६॥

तस्मै भवान् हयशिरस्तनुवं च बिभ्रद्
वेद्वुहावतिभलौ मधुकैटभाष्यौ ।
हत्वाऽऽनयच्छुतिगणांस्तु^४ रजस्तमश्च
सत्यं तव प्रियतमां तनुमामनन्ति ॥ ३७॥

कारणात्मे आ जे कंठि प्रतीत थई रह्यु छे ते बधु आप ज छो अने तेनाथी लिङ्ग पश्च आप ज छो. पोतानु-पारकु ऐवो बेदभाव तो अर्थहीन शब्दोनी माया छे; कारण के जे परमात्माथी आ विश्वनी उत्पत्ति, स्थिति, लय अने प्रकाश थाय छे ते तेनु ज स्वरूप होय छे – जेम के बीज अने वृक्ष कार्य अने कारणानी दृष्टिए अलग-अलग छे तोपश्च गंध-तन्मात्रानी दृष्टिए ते बने ऐक ज छे. (३१)

हे भगवन्! आ समस्तविश्वने आप पोते ज पोतानामां समावी लहने आत्मसुखनो अनुभव करता रहीने निष्ठिय थईने प्रलयकालीन जगमां शयन करो छो. ते समये पोताना स्वयंसिद्ध योग वडे बाह्य दृष्टिने बंध करीने आप पोताना स्वरूपना प्रकाशमां निनाने विलीन करी लो छो अने तुरीय ब्रह्मपदमां स्थित रहो छो. ते समये आप नथी तो तमोगुणाथी पुक्त होता के नथी तो विषयोने अपनावता. (३२) आप पोतानी काणशक्तिथी प्रकृतिना गुणोने प्रेरो छो, तेथी आ ब्रह्मांड आपनु ज शरीर छे. पहेलां ते आपनामां ज लीन हतु. ज्यारे प्रलयकालीन जगमां शेषशय्या पर सूतेला आपे योगनिद्रा-समाधिने त्यक्त दीधी त्यारे, बीजमांथी विशाल वटवृक्ष थाय तेम, आपनी नाभिमांथी ब्रह्मांड-कमण उत्पन्न थयु. (३३) तेना पर सूक्ष्मदर्शी ब्रह्मांड प्रगट थया. ज्यारे तेमने कमण सिवाय अन्य कशुं पश्च देखायुं नहीं त्यारे पोतानामां बीजात्मे व्याप्त पोताने तेओ ओणाभी शक्या नहीं अने पोताने पोतानाथी बहार समज्जने जगमां प्रवेशीने सो वर्षों सुधी ओणता रह्या. पश्च त्यां तेमने कशुं मध्युं नहीं. ऐ उचित ज छे, कारण के अंकुर-नीकणी आव्या पछी तेनामां व्याप्त बीजने कोई बहार अलग केवी रीते जोई शके? (३४) ब्रह्मांडने धर्षुं आश्चर्य थयुं, तेओ हारीने कमण पर बेसी गया. दीर्घकाल वीततां तीव्रतप करवाथी ज्यारे तेमनुं हृदय शुद्ध थई गयुं त्यारे तेमने भूतो, ईन्द्रियो अने अंतःकरणरूप पोताना शरीरमां ज तदूप रहेला पोताना सूक्ष्मरूपनो साक्षात्कार थयो, बराबर ऐवी ज रीते के जेम पृथ्वीने तेनी अतिसूक्ष्म गंध-तन्मात्रानो थाय छे. (३५)

ब्रह्मांडमे पोतानामां ज भगवानना ते विराटरूपने जोपुं. ते विराट पुरुष हजारो मुख, चरण, माथां, हाथ, जांघो, नासिका, कान, आंख, आभूषणो अने आयुधोथी पुक्त हतो. चौदे लोक तेनां विलिङ्ग अंगोरुपे शोभायमान हता. ते भगवाननी ऐक लीलामय मूर्ति हतो. तेने जोईने ब्रह्मांडने धर्षो आनंद थयो. (३६) रजोगुण अने तमोगुणरूप मधु अने केटेल नामना बे महाबलवान हैत्यो ज्यारे वेदो चोरी गया त्यारे आपे हयश्रीव-अवतार धारण कर्यो अने तेबनेने मारीने

१. प्रा. पा. – शेषासमो । २. प्रा. पा. – पुनरिदं । ३. प्रा. पा. – व्लक्षणसं० । ४. प्रा. पा. – हत्वा पुनः स्थितिगुणांश्च ।

ઈતં નૃતિર્ગૃષિદેવજ્ઞાવતારે^૧-
લોકાનુવિભાવયસિહંસિજગત્તીપાનુ ।
ધર્મ મહાપુરુષ પાસિ યુગાનુવૃત્તં
ઇતઃકલૌયદભવસ્ત્રિયુગોડથ^૨ સત્ત્વમ् ॥ ૩૮ ॥

નૈતન્મનસ્તવ કથાસુ વિકુણ્ઠનાથ
સમ્પ્રીયતે દુરિતદુષ્ટમસાધુ તીવ્રમ् ।
કામાતુરું હર્ષશોકભયૈષણાર્ત^૩
તસ્મિન્ કથં તવ ગતિં વિમૃશામિ દીનઃ ॥ ૩૯ ॥

જિદૈકતોડચ્યુત વિકર્ષતિ માડવિત્રમા
શિશનોડન્યતસ્તવગુદરં શ્રવણં કુતશ્ચિત् ।
ગ્રાણોડન્યતશ્વપલદ્દ્ર ક્ષવ ચ કર્મશક્તિ-
બંધ્વયઃ સપત્ન્ય ઈવ ગેહપતિં લુનાન્તિ ॥ ૪૦ ॥

એવં સ્વકર્મપતિં ભવવૈતરણ્યા-
મન્યોન્યજન્મમરણાશનભીતભીતમુ ।
પશ્યજ્જનં સ્વપરવિગ્રહવૈરમૈત્રં
હન્તેતિ પારચર પીપૃહિ મૂઢમધ્ય ॥ ૪૧ ॥

કો ન્યત તેડખિલગુરો ભગવન્ પ્રયાસ
ઉતારણોડસ્ય ભવસમ્મવલોપહેતો: ।
મૂઢેષુ વૈ મહદુનુગ્રહ આર્તબન્ધો
કિ તેન તે પ્રિયજનાનનુસેવતાં^૪ ન: ॥ ૪૨ ॥

નૈવોદ્વિજે પર દુરત્યયવૈતરણ્યા-
સ્તવદ્વીર્યગાયનમહામૃતમજ્ઞચિત: ।
શોયે તતો વિમુખચેતસ ઈન્દ્રિયાર્થ-
માયાસુખાય ભરમુદ્ધહતો વિમૂઢાન્ ॥ ૪૩ ॥

સત્ત્વગુણરૂપી શ્રુતિઓ બ્રહ્માજીને પાછી આપો. તે સત્ત્વગુણ જ
આપનું અતિમિય શરીર છે – મહાત્માજનો આ પ્રમાણે વર્ણવે
છે. (૩૭) હે પુરુષોત્તમ! આ પ્રમાણે આપ મનુષ્ય, પશુપક્ષી,
ઋષિ, દેવતા, મત્સ્ય વગેરે અવતારો લઈને લોકોનું પાલન કરો
છો. તથા વિશ્વદ્રોહીઓનો સંહાર કરો છો. આ અવતારો વડે
આપ પ્રત્યેક યુગમાં તેના ધર્માનું રક્ષણ કરો છો. કળિયુગમાં
આપ છુપાઈને ગુપ્તરૂપે જ રહો છો, તેથી આપનું એક નામ
'ત્રિયુગ' પણ છે. (૩૮)

હે વૈકુંઠપતિ! મારું મન ઘણું દુર્દ્શાગ્રસ્ત છે. તે પાપ-
વાસનાઓથી તો દૂષિત છે જ, બલકે સ્વયં પણ અત્યંત દુષ્ટ છે.
તે ઘણું કરીને કામનાઓને કારણો આતુર રહે છે અને હર્ષ-શોક,
ભયતેમ જ લોક-પરલોક, ધન, પત્ની, પુત્ર વગેરેની ચિંતાઓથી
વ્યાકુળ રહે છે. તેને આપની લીલા-કથાઓનો રસાનુભવ થતો
નથી. તેના લીધે હું દીન થઈ રહ્યો છું. આવા મનથી હું આપના
સ્વરૂપનું ચિંતન કેવી રીતે કરી શકું? (૩૯) હે અચ્યુત! આ
ક્ષારેય તૃપ્ત નહીં થતી જીબ મને સ્વાદિષ્ટ રસો તરફ ખેંચતી
રહે છે; જનનેન્દ્રિય સુંદર લીલાતરફ, ત્વચા સુકોમળ સ્પર્શ તરફ,
પેટ ભોજન તરફ, કાન મધુર સંગીત તરફ, નાસિકા ભીની-
મોહક સુગંધ તરફ અને આ ચ્યપળ નેત્રો સૌંદર્ય તરફ મને
ખેંચતાં રહે છે. આ ઉપરાંત, કર્મન્દ્રિયો પણ મને પોતપોતાના
વિપયો તરફ લઈ જવા પ્રયત્ન કરતી જ રહે છે. મારી તો એવી
દ્રશ્ય થઈ રહી છે કે જાણો કોઈ પુરુષની ઘણીબધી પત્નીઓ તેને
પોતપોતાના શયનખંડમાં લઈ જવા માટે ચારે બાજુથી ઘસડી
રહી હોય. (૪૦) આ પ્રમાણે આ જીવ પોતાનાં કર્માના બંધનમાં
પડીને આ સંસારરૂપી વૈતરણી નદીમાં પડેલો છે. જન્મમાંથી
મૃત્યુ પામતો, મૃત્યુમાંથી જન્મ લેતો અને એ બંને વડે કર્મભોગ
કરતો-કરતો આ જીવ ભયભીત થયેલો છે. 'આ પોતાનું છે, આ
પારકું છે' – એવા ભેદભાવથી યુક્ત થઈને એ કોઈની સાથે
મિત્રતા, તો કોઈની સાથે શરૂતા કરે છે. આપ આ મૂઢ જીવ-
જાતિની આ દુર્દ્શા જોઈને કરુણાથી દ્રવિત થાઓ. માયારૂપી
નદીથી પાર રહેનારા હે પ્રભુ! આ પ્રાણીઓને પણ હવે પાર
ઉતારો. (૪૧) હે જગદ્ગુરુ! આપ આ જગતની ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ અને પાલન કરનારા છો, ત્યારે આ જીવોને ભવ-નદીની
પાર ઉતારવામાં આપને શો પરિશ્રમ? દીનજનોના પરમહિતેથી
હે પ્રભુ! ભ્રાન્ત થયેલા મૂઢજનો જ મહાપુરુષોના વિશેષ
અનુગ્રહને પાત્ર હોય છે. અમને તેની કોઈ જરૂર નથી; કારણ
કે અમે આપના પ્રિયજનોની સેવામાં રત રહીએ છીએ, તેથી
પાર ઉતારવાની અમને ક્ષારેય ચિંતા હોતી નથી. (૪૨) હે
પરમાત્મા! આ ભવ-વૈતરણીમાંથી પાર ઉતારવું એ બીજાઓ
માટે અવશ્ય મુશ્કેલ જ છે, પરંતુ મને તો તેનો સહેજ પણ ભવ

૧. પ્રા. પા. – દૃકૃતાવં । ૨. પ્રા. પા. – પ્રભવસિદ્રિયુગોડથ । ૩. પ્રા. પા. – ત્વચેકણાર્ત । ૪. પ્રા. પા. – વ્યેવયા ।

प्रायेषा देव मुनयः स्वविमुक्तिकामा
मौनं चरन्ति विज्ञे न परार्थनिष्ठाः ।
नैतान् विष्णाय कृपणान् विमुमुक्ष एको
नान्यं त्वदस्य शरणां अभ्यतोऽनुपश्ये ॥ ४४ ॥

यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि तुच्छं
कष्टदूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् ।
तृप्तिं नेह कृपणा बहुदुःखमात्रः
कष्टदृतिवन्मनसिंजं विष्णेत धीरः ॥ ४५ ॥

मौनप्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्म-
व्याख्यारहोऽपसमाधय आपवर्ण्याः ।
प्रायः परं पुरुष ते त्वजितेन्द्रियाणां
वार्ता भवन्त्युतनवाऽन्तुदम्भिकानाम् ॥ ४६ ॥

इपे इमे सदसती तव वेदसुष्टे
बीजङ्कुराविव न चान्यदरुपकस्य ।
युक्ताः समक्षमुभयत्र विचिन्तते^१ त्वां
योगेन वल्लिभिव दारुषु नान्यतः स्यात् ॥ ४७ ॥

तं वायुरग्निरवनिर्विषयदम्भुमात्राः
प्राणेन्द्रियाणि हृदयं चिदनुग्रहेत् ।
सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च भूमन्
नान्यत् त्वदस्त्यपि मनोवयसानिरुक्तम् ॥ ४८ ॥

नथी; कारण के मारुं चित्त आ वैतरणीमां नहीं, आपनी ते लीलाओना गानमां भग्न रहे छे, के जे (लीलाओ) स्वर्गीय अमृतने पश्च तिरस्कृत करनारी, परम-अमृतस्वरूप छे. हुं ते भूढ़ प्राणीओ भाटे घेद अनुभवुं हुं के जेओ आपना गुणगानथी विमुख छे अने विषयोना मायामय मिथ्या सुखने पामवा पोताना माथे समग्र जगतना भारनुं वहन करे छे. (४३) मारा स्वामी! मोटा-मोटा ऋषिमुनिओ तो पोतानी मुक्ति भाटे धृष्टुं करीने निर्जन वनमां जहाने मौनप्रत धारण करी ले छे; तेओ बीजाओना कल्याण माटे कोई विशेष प्रयत्न करता नथी. परंतु मारी दशा तो जुदी ज छे, हुं ते आन्त असहाय दीनजनोने छोडीने एकलो मुक्त थवा ईश्वरो नथी; अने ते भटकता छवो भाटे आपना सिवाय अन्य कोई सहारो पश्च देखातो नथी. (४४)

प्र५ धरसंसारमां फसायेला लोकोने मैथुन वगेरेनुं जे सुख मणे छे ते अत्यंत तुच्छ तेम ज दुःखरूप ज छे; जेम के कोई बने हाथे खड़ी रखो छोय तो तेमां पहेलां क्षणिक सुख अनुभवाय छे, पश्च पछीथी दुःख ज छे. आ ज प्रमाणो अशानी मनुष्यो धृष्टुं दुःख भोगववा छतां पश्च तेनाथी धराता नथी. आनाथी उलटुं, धीर पुरुषो जेम खड़ा सही ले छे ते ज रीते काम वगेरे आवेगोने पश्च सही ले छे. सही लेवाथी ज ते आवेगोनो नाश थाय छे. (४५) हे पुरुषोत्तम! मोक्ष (प्राप्ति)नां दस साधन प्रसिद्ध छे – मौन, ब्रह्मर्थ, शाळक्षवण, तप, स्वाध्याय, स्वधर्मपालन, शाळोनी तर्कप्रमाणित व्याख्या, एकांतसेवन, जप अने समाधि. परंतु जेमनी ईन्द्रियो वशमां नथी तेमना भाटे आ बधां साधन – व्यापारमात्र बनी रहे छे; अने दंबीओ भाटे तो, ज्यां सुधी तेमनुं भिथ्यात्व जडातुं नथी त्यां सुधी बधां छवननिर्वाहनां साधन ज बनी रहे छे अने भिथ्यात्व झुल्लुं पडी गया पछी तो तेमनुं आ उपश्चिकानुं साधन पश्च नष्ट थई जाय छे. (४६) वेदोअे आपनां बीज अने अंकुर समान बे ढूप बताव्यां छे – कार्य अने कारण. वास्तवमां तो आप प्राकृत उपथी पर छो; परंतु आ कार्य अने कारण-उपो सिवाय, आपने जाणवा भाटेनुं कोई बीजुं साधन ज नथी. काष्ठ-घर्षणाथी जेम अग्नि प्रगट करवामां आवे छे तेवी ज रीते योगीजनो साधनाथी आपने कार्य अने कारण – बनेमां ज खोणी काढे छे; कारण के आ बने वास्तवमां आपनाथी तिन्न नथी, बल्के आपनुं ज स्वरूप छे. (४७) हे अनंत प्रभु! वायु, अग्नि, पृथ्वी, आकाश, जल, पांच तन्मात्राओ, प्राण, ईन्द्रियो, मन, चित्त, अहंकार, समस्त जगत तेम ज सगुण अने निर्जुण – सर्वं कांઈ एकमात्र आप ज छो. बीजुं तो शुं,

१. प्रा. पा. – विचक्षते । २. प्रा. पा. – मुनयो ।

નેતે ગુણા ન ગુણિનો મહદાદ્યો યે
સર્વ મનઃપ્રભૂતયઃ સહદેવમત્યાઃ ।
આધાનવલ્લ ઉરુગાય વિદન્નિ હિ ત્વા-
મેવં વિમૃશ્ય સુધિયો^૧ વિરમન્નિ શબ્દાત् ॥ ૪૮ ॥

તત્ત તેડહૃતમ નમઃસ્તુતિકર્મપૂજા:
કર્મ સ્મૃતિશ્રરણયો: શ્રવણં કથાયામ્ ।
સંસેવયા ત્વયિ વિનેતિ ઘડક્યા કિં
ભક્તિં જન: પરમહંસગતૌ લભેત ॥ ૫૦ ॥

નારદ ઉવાચ

એતાવદ્વર્ણિતગુણો ભક્ત્યા ભક્તેન નિર્ગુણઃ ।
પ્રક્રાદ પ્રષાંત પ્રીતો યતમન્યુરભાષત ॥ ૫૧ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

પ્રક્રાદ ભદ્ર ભદ્ર તે પ્રીતોડહં તેડસુરોતમ ।
વરં વૃણીષ્યાભિમતં કામપૂરોડસ્મ્યહં નૃણામ્ ॥ ૫૨ ॥

મામપ્રીણત આયુષ્મન્ દર્શનં દુર્લભં હિ મે ।
દૃષ્ટ્વા માં ન પુનર્જન્તુરાત્માનં^૨ તમુમહૃતિ ॥ ૫૩ ॥

પ્રીણન્તિ હ્યથ માં ધીરા: સર્વભાવેન સાધવઃ ।
શ્રેયસ્કામા મહાભાગાઃ સર્વાસામાશિષાં પતિમ્ ॥ ૫૪ ॥

એવં પ્રલોભ્યમાનોડપિ વરૈલોકપ્રલોભનૈ: ।
એકાન્તિત્વાદ્રગવતિ નૈચ્છત્ તાનસુરોતમઃ ॥ ૫૫ ॥

મન અને વાઙ્મી વડે જે કોઈ વર્ણવવામાં આવ્યું છે તે સર્વ આપનાથી લિન નથી. (૪૮) સમગ્ર કીર્તિના આશ્રય હે ભગવન! આ સત્ત્વ વગેરે ગુણો અને એ ગુણોનાં પરિણામભૂત મહત્ત્ત્વ વગેરે, દેવો, મનુષ્યો તેમ જ મન વગેરે કોઈ પણ તમારા સ્વરૂપને જાળવાને સમર્થ નથી; કારણ કે આ બધાં આદિ અને અંતવાળા છે; જ્યારે તમે અનાદિ અને અનંત છો. આવું વિચારીને જ્ઞાનીજનો શબ્દોની માયાથી ઉપરત થઈ જાય છે. (૪૯) હે પરમપૂજય! આપની સેવાનાં છ અંગ છે – નમસ્કાર, સ્તુતિ, સમસ્ત કર્માનું સમર્પણ, સેવાપૂજા, ચરણકર્મણોનું ચિંતન અને લીલાકથાઓનું શ્રવણ. આ છ અંગોવાળી સેવા વિના આપનાં ચરણકર્મણોની ભક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? અને ભક્તિ વિના આપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય? હે પ્રભુ! આપ તો પોતાના પરમાણુય ભક્તજનોનું – પરમહંસોનું સર્વસ્વ જ છો. (૫૦)

નારદજી કહે છે – (હે પુણિષ્ઠિર!) આ પ્રમાણે ભક્ત પ્રદ્લાદે ઘણા પ્રેમથી પ્રકૃતિ અને પ્રાકૃત ગુણોથી રહિત ભગવાનના સ્વરૂપભૂત ગુણોનું વર્ણન કર્યું. ત્યારબાદ તેઓ ભગવાનનાં ચરણોમાં માથું નમાવીને ચૂપ થઈ ગયા. નરસિંહ ભગવાનનો કોષ શાન્ત થઈ ગયો અને તેઓ અત્યંત પ્રેમ તથા પ્રસન્નતાપૂર્વક બોલ્યા. (૫૧)

શ્રીનરસિંહ ભગવાન બોલ્યા – હે પરમકલ્યાણ-સ્વરૂપ પ્રદ્લાદ! તારું કલ્યાણ થાઓ. હે દૈત્યશ્રેષ્ઠ! હું તારા પર અત્યંત પ્રસન્ન છું. તારી જે અભિલાષા હોય તે મારી પાસેથી માગી લે. હું જીવોની ઈચ્છાઓને પૂરી કરનારો છું. (૫૨) હે આયુષ્મમાન! જે મને પ્રસન્ન કરી લેતો નથી તેને મારાં દર્શન પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત મુશ્કેલ છે; પરંતુ જ્યારે મારાં દર્શન થઈ જાય છે ત્યાર પછી પ્રાણીના હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારનો તાપ રહેવા પામતો નથી. (૫૩) હું સમસ્ત મનોરથોને પૂરા કરનારો છું; તેથી બધા જ કલ્યાણકામી પરમભાગ્યવાન સાધુજનો જિતેન્દ્રિય થઈને પોતાની સધળી વૃત્તિઓથી મને જ પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. (૫૪)

(નારદજી કહે છે –) અસુરકુળ-ભૂષણ પ્રદ્લાદજી ભગવાનના અનન્યપ્રેમી હતા; તેથી મોટા-મોટા લોકોને પ્રલોભનમાં નાખનારાં વરદાનો વડે પ્રલોભિત કરવા છતાં પણ તેમણે તેમની (તે વરદાનોની) ઈચ્છા કરી નહીં. (૫૫)

—★—

ઇતિ શ્રીમન્નાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દે^૩ પ્રકાદચરિતે
ભગવત્તસ્તવો નામ નવમોદ્ધ્યાય: ॥ ૮ ॥

સાતમા સ્કુંધ-અંતર્ગત પ્રદ્લાદચરિત્રમાંનો ભગવાનનું સત્ત્વન નામનો નવમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. પ્રા. પા. – મુનયો । ૨. પ્રા. પા. – પુનર્જન્મ નાત્માનં । ૩. પ્રા. પા. – વ્સ્કન્દે નવં ।

✓ इसमो अध्याय

प्रखलादज्ञना राज्याभिषेकनी तथा त्रिपुर-दहननी कथा

नारद उवाच

भक्तियोगस्य तत् सर्वमन्तरायतयाऽर्भकः ।
मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह ॥ १ ॥

महाद उवाच

मा मां प्रलोभयोत्पत्त्याऽसक्तं कामेषु^१ तैर्वैः ।
तत्सज्जभीतो निर्विष्णुमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः ॥ २ ॥

भृत्यलक्षणाजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वयोदयत् ।
भवान् संसारभीजेषु हृदयग्रन्थिषु प्रभो ॥ ३ ॥

नान्यथा तेऽभिलगुरो धटेत^२ करुणात्मनः ।
पस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै विष्णु ॥ ४ ॥

आशासानो न वै भृत्यः स्वाभिन्याशिष आत्मनः ।
न स्वामी भृत्यतः स्वाभ्यभिष्ठन् यो राति चाशिषः ॥ ५ ॥

अहं त्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वं च स्वाभ्यनपाश्रयः ।
नान्यथेहावयोरर्थो राज्यसेवक्योरिव^३ ॥ ६ ॥

यदि रासीश^४ मे कामान् वरांस्त्वं वरदर्घम् ।
कामानां हृदसंरोहं भवतस्तु वृष्णे वरम् ॥ ७ ॥

ईन्द्रियाणि मनः प्राणा आत्मा धर्मो धृतिर्भितिः ।
क्षीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं पस्य नश्यन्ति जन्मना ॥ ८ ॥

विमुच्यति यदा कामान् मानवो मनसि स्थितान् ।
तर्ह्येव पुष्टिरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते^५ ॥ ९ ॥

श्रीनारदज्ञ कहे छे – प्रखलादज्ञ बाणक होवा छतां पश्च ऐम समज्या के वरदान मागवुं ए प्रेमभक्तिमां विज्ञ छे; तेथी सहेज स्मित करतां तेमणे भगवानने कहुं. (१)

प्रखलादज्ञे कहुं – हे प्रभु! हुं जन्मथी ज विषयभोगोमां आसक्त हुं, तो मने आ वरदानोनां प्रलोभनोथी आप ललचावो नहीं. हुं ते भोगोना संगथी डरीने, तेमना थडी थती तीव्र वेदनानो अनुभव पामीने, तेमांथी छूटवानी अभिलाखाथी ज आपना शरणमां आव्यो हुं. (२) हे भगवन्! मारामां भक्तनां लक्षणो छे के नहीं ए जाङ्गवा माटे आपे पोताना भक्त एवा मने वरदान मागवा प्रेयो छे. आ विषयभोगो (तो) हृदयग्रन्थिने अधिक दृढ़ करनारा तथा वारंवार जन्म-मरणना यकरावामां नाखनारा छे. (३) हे जगद्गुरु! आ (वरदान मागवा) कहेवानुं, कसोटी करवा सिवाय अन्य कोई कारण जडातुं नथी; कारण के आप परम हृपाणु छो. (पोताना भक्तोने भोगोमां इसावनारुं वरदान आपी ज केम शको?) जे सेवक आपनी पासे पोतानी कामना पूरी कराववा हुच्छे छे ते (वास्तवमां) सेवक नथी, ते तो लेणाढेण करनारो नर्यो विष्णु (वेपारी) छे. (४) ते सेवक नथी के जे स्वामी पासे पोतानी कामनाओ पूरी कराववा हुच्छे छे अने ते स्वामी नथी के जे सेवक पासे सेवा कराववा तथा तेनो स्वामी बनवा माटे तेनी कामनाओ पूरी करे छे. (५) हुं आपनो निष्ठाम सेवक हुं अने आप मारा निरपेक्ष स्वामी छो. राजा अने तेना सेवकोनो प्रयोजनने लीधे जेवो सेवक-स्वामीनो संबंध होय छे, मारो अने आपनो संबंध तो तेवो नथी ज. (६) हे वरदश्रेष्ठ स्वामी! आप जो मने भो-माग्युं वरदान आपवा ज हुच्छो छो तो ऐवुं वरदान आपो के मारा हृदयमां क्यारेय कोई कामनानो अंकुर हूटे ज नहीं. (७) हृदयमां कोई पश्च कामनानो उदय थतां ज ईन्द्रियो, मन, प्राण, शरीर, धर्म, धैर्य, बुद्धि, लज्जा, श्री, तेज, स्मृति अने सत्य – आ बधां ज न ए थई जाय छे. (८) हे कमलनयन! मनुष्य पोताना मनमां रहेती कामनाओनो जे समये परित्याग करी हे

१. प्रा. पा. – नेतेषु । २. प्रा. पा. – धटते । ३. प्रा. पा. – वरिष्ठ । ४. प्रा. पा. – धास्यसि । ५. प्राचीन ग्रन्थमां ‘कल्पते ॥ ८ ॥’ – ए पछी ‘नारदेनोपदिष्टं मे तव मन्त्रमहं स्मरे’ – अटलो पाठ वधु छे.

નમો^૧ ભગવતે તુભ્યં પુરુષાય મહાત્મને ।
હરયેડજુતસિંહાય બ્રહ્મણે પરમાત્મને ॥ ૧૦ ॥

નૃસિંહ ઉવાચ

નૈકાન્તિનો મેરુ મધ્ય જાત્યિહાશિષ
આશાસતેડમુત્ર ચ યેરે ભવદ્વિધા: ।
અથાપિ મન્વન્તરમેતદત્ત
દૈત્યેશ્વરાણામનુભુક્ષ્વ ભોગાન् ॥ ૧૧ ॥

કથા મદીયા જુખમાણા: પ્રિયાસ્તવ-
માવેશ્ય મામાત્મનિ સન્તમેકમ્ ।
સર્વેપુ ભૂતેષ્વધિયજનીશાં
યજસ્વ યોગેન ચ કર્મ હિન્દ્વન्^૫ ॥ ૧૨ ॥

ભોગેન પુષ્ટં કુશલેન પાપં
કલેવરં કાલજવેન હિત્વા ।
કીર્તિ વિશુદ્ધાં સુરલોકગીતાં
વિતાય મામેષ્યસિ મુક્તબન્ધ: ॥ ૧૩ ॥

ય એતત્ કીર્તયે-મહં ત્વયા ગીતમિં નરઃ ।
ત્વાં ચ માં ચ ઈસ્મરન્ કાલે કર્મબન્ધાત્પ્રમુચ્યતે ॥ ૧૪ ॥

પ્રલાદ ઉવાચ

વરં^૬ વરય એતતો વરદેશાન્મહેશ્વર ।
યદનિન્દત્પિતા મે ત્વામવિદ્વાંસ્તેજ ઐશ્વરમ્ ॥ ૧૫ ॥

વિદ્વામર્ઘાશય: સાક્ષાત્ સર્વલોકગુરું પ્રમુસ્ ।
ભાતૃહેતિ મૃપાદિષ્ટસ્તવલક્તે મધ્યિ ચાધવાન્ ॥ ૧૬ ॥

તસ્માત્પિતા મે પૂયેત દુરાત્તાદ્ દુસ્તરાદ્ધાત્ ।
પૂતસ્તેડપાજ્ઞસન્દેષ્ટદા^૭ કૃપણવત્સલ ॥ ૧૭ ॥

છે તે જ સમયે તે ભગવાનના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૮) હે ભગવન્! આપને નમસ્કાર છે. આપ સૌના હૃદયમાં વિરાજમાન, ઉદારોમાં શ્રેષ્ઠ સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છો. અદ્ભુત નરસિંહરૂપધારી શ્રીહરિનાં ચરણોમાં હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. (૧૦)

શ્રીનરસિંહ ભગવાને કહું – (હે પ્રદ્લાદ!) તારા જેવા મારા એકાંતપ્રેમી ભક્તો આ લોકની અથવા પરલોકની કોઈ પણ વસ્તુની ક્યારેય કોઈ કામના કરતા નથી; વધુ નહીં તો માત્ર એક મન્વન્તર સુધી મારી પ્રસન્નતા ખાતર તું આ લોકમાં દૈત્ય-રાજાઓના સમસ્ત ભોગોનો સ્વીકાર કરી લે. (૧૧) સમસ્ત પ્રાણીઓના હૃદયમાં યજોના ભોક્તા ઈશ્વરરૂપે હું જ વિરાજમાન છું. તું પોતાના હૃદયમાં મને નીરખતો રહેજે અને તને જે અતિપ્રિય છે તે મારી લીલા-કથાઓ સાંભળતો રહેજે. સમસ્ત કર્મો વડે મારી જ આરાધના કરજે અને આ પ્રમાણે પોતાના પ્રારબ્ધ-કર્મોનો કથ્ય કરી દેજે. (૧૨) ભોગો ભોગવીને પુષ્યકર્મોના ફળનો અને નિષ્કામ પુષ્યકર્મો કરીને પાપનો કથ્ય કરતો રહીને તું યથાસમય દેહત્યાગ કરીને, સમસ્ત બંધનોમાંથી છૂટી જઈને મારી પાસે આવી જઈશ. દેવલોકમાં પણ લોકો તારી વિશુદ્ધ કીર્તિનું ગાન કરશે. (૧૩) તે કરેલી મારી આ સ્તુતિનું જે મનુષ્ય કીર્તન કરશે અને સાથે મારું અને તારું સ્મરણ પણ કરશે તે યથાસમય કર્મોના બંધનોમાંથી છૂટી જશે. (૧૪)

પ્રદ્લાદજીએ કહું – હે મહેશ્વર! આપ વરદાન આપનારાઓના સ્વામી છો. આપની પાસેથી હું એક વધુ વરદાન માગું છું. મારા પિતાએ આપના ઈશ્વરીય તેજને તથા સર્વશક્તિમાન, જડ-ચેતન સર્વના ગુરુ એવા સ્વયં આપને નહીં જાણવાને કારણે આપની ભારે નિંદા કરી છે. ‘આ વિષ્ણુએ મારા ભાઈને મારી નાખ્યા છે’ – એવી મિથ્યા દાષ્ટ પરાવવાને કારણે તેઓ કોધના આવેગને સહન કરવાને અસમર્થ થઈ ગયા હતા, તેથી જ તેમણે, આપનો ભક્ત હોવાને કારણે મારી સાથે પણ દ્રોહ કર્યો. (૧૫-૧૬) હે દીનબંધુ! જોકે આપની દાષ્ટ પડતાં જ તેઓ પવિત્ર થઈ ગયા છે, તોપણ હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે જલદી નાચ નહીં થનારા દુસ્તર દોષ (અજ્ઞાનજન્ય કોધાવેગ)માંથી મારા પિતાજી શુદ્ધ થઈ જાય. (૧૭)

૧. મા. પા. – ઊં નમો । ૨. મા. પા. – ભગવાનુવાચ । ૩. મા. પા. – યે । ૪. મા. પા. – તે । ૫. મા. પા. – હિત્વા । ૬. મા. પા. – સ્મરેત્ । ૭. મા. પા. – વરાન્ । ૮. મા. પા. – પૂતસ્તે શાન્તયા દાષ્ટા: હૃપ્યો ।

श्रीभगवानुवाच

५५

त्रिःसम्भिः पिता पूतः पितृभिः सह तेऽनध ।
यत् साधोऽस्य गृहे जातो भवान्वै कुलपावनः ॥ १८ ॥

यत्र यत्र य मद्भक्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः ।
साधवः समुदाचारास्ते १पूयन्त्यपि कीकटाः ॥ १९ ॥

सर्वात्मना न हिंसन्ति भूतग्रामेषु किञ्चन ।
उच्यावयेषु दैत्येन्न मद्भावेन२ गतस्पृष्टाः ॥ २० ॥

भवन्ति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुव्रताः ।
भवान् मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपधृक् ॥ २१ ॥

कुरु तं प्रेतकार्याणि पितुः पूतस्य सर्वशः ।
मद्भजस्पर्शनेनाक्षं लोकान् यास्यति सुप्रक्षः ॥ २२ ॥

पित्र्यं य स्थानमातिष्ठ पथोक्तं ब्रह्मवाहिभिः ।
मध्यावेश्य मनस्तात् कुरु कर्माणि मत्परः ॥ २३ ॥

नारद उवाच^३

प्रक्षादोऽपि तथा यक्षे पितुर्यत्साम्परायिकम् ।
पथाऽऽह भगवान् राजश्वभिषिक्तो द्विजोत्तमैः४ ॥ २४ ॥

प्रसादसुमुखं देष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिम् ।
स्तुत्वा वाजिभः पवित्राभिः प्राह देवादिभिर्वृतः ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच^५

देवदेवाभिलाध्यक्ष भूतभावन पूर्वज ।
दिष्ट्याते निहतः पापो लोकसन्तापनोऽसुरः ॥ २६ ॥

(श्रीनरसिंह भगवाने कहुं - हे निष्पाप ग्रहलाद! तारा पिता स्वयं पवित्र थઈने तरी गया ऐमां शी नवाई? जो तेमनी अेकवीस पेढीओना पितृओ होत तो ते सौनी साथे पक्षा तेओ तरी जात; कारण के तारा जेवो कुणने पवित्र करनारो पुत्र तेमने मध्यो छ. (१८) शान्त, समदर्शी अने सुभपूर्वक सदाचारानुं पालन करनारा, मारा ऐमी भक्तो ज्यां ज्यां वसे छे ते स्थान भलेने कीकट (ऐ नामनो प्रदेश) पक्षा केम न होय, ते पवित्र थई जाय छ. (१९) हे दैत्यराज! मारा प्रत्येना भक्तिभावथी जेमनी कामनाओ नष्ट थई गई छे तेओ पोतानो सर्वत्र आत्मभाव थई जवाने कारणे नाना-मोटा कोई पक्षा प्राणीने कोई पक्षा मकारे कष्ट पहोंचाडता नथी. (२०) संसारमां जे लोको तारा अनुयायी थशे तेओ पक्षा मारा भक्तो थई जशे. बेटा! तु मारा बधा ज भक्तोनो आदर्श छ. (२१) जोके मारां अंगोनो स्पर्श थवाथी तारा पिता संपूर्णपक्षे पवित्र थई गया छे, तोपक्षा तु तेमनी अंत्येष्टिकिया कर. तारा जेवा संतानने कारणे तेमने उत्तम लोकोनी ग्राप्ति थशे. (२२) हे वत्स! तु पोताना पिताना पद पर स्थान लहि ले अने वेदवादी मुनिओनी आशा अनुसार मारामां पोतानुं मन जोडीने तथा मारा शरणमां रहीने मारी सेवा माटे ज तमाम कर्मो कर. (२३)

६ (नारदज्ञ कहे छे - (हे पुष्पिष्ठ!) भगवाननी आशा अनुसार ग्रहलादज्ञाए पोताना पितानी अंत्येष्टिकिया करी. ए पछी श्रेष्ठ ब्राह्मणो तेमनो राज्याभिषेक कर्या. (२४) आ समये देवो, ऋषिओ वगेरे सहित ब्रह्माज्ञाए श्रीनरसिंह भगवानने प्रसन्नवदन जोईने पवित्र वचनो वडे तेमनी सुति करी अने तेमने आ प्रमाणो कहुं. (२५)

ब्रह्माज्ञाए कहुं - देवोना हे आराध्यदेव! आप सर्वान्तर्यामी, ज्वोना ज्वनदाता अने मारा पक्षा पिता छो. आ पापी दैत्य लोकोने धक्षो ज सतावी रक्षो हतो. ए मोटा सौभाग्यनी वात छे के आपे आने मारी नाख्यो. (२६)

१. प्रा. पा. - पूयन्तेऽपि । २. प्रा. पा. - मद्भक्ता विगतस्पृष्टाः । ३. प्रा. पा. - शुक उवाच । ४. प्रा. पा. - द्विजातिभिः ।
५. प्राचीन प्रतमां 'ब्रह्मोवाच' नथी.

योऽसौलभ्यवरो भतो नवध्यो भम सुष्ठिभिः ।
तपोयोगबलो त्रद्वः^१ समस्तनिगमानहन् ॥ २७ ॥

दिष्ट्याऽस्य^२ तनयः साधुर्महाभागवतोऽर्भकः ।
त्वयाविभोचितो मृत्योऽदिष्ट्या त्वां^३ समितोऽधुना ॥ २८ ॥

अेतद्वपुस्ते भगवन् ध्यायतः प्रयतात्मनः ।
सर्वतो गोप्तु सन्त्रासान्मृत्योरपि जिधांसतः ॥ २९ ॥

नृसिंह उवाच

मैवं वरोऽसुराणां ते प्रदेयः पद्मसम्भव ।
वरः कूरनिसर्गाणामहीनाममृतं यथा ॥ ३० ॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा भगवान् राज्ञस्तत्रैवान्तर्देहे हरिः ।
अदृश्यः सर्वभूतानां पूजितः परमेष्ठिना ॥ ३१ ॥

ततः सम्पूर्ज्य शिरसा ववन्ते परमेष्ठिनम् ।
भवं प्रज्ञापतीन् देवान् प्रक्षादो भगवत्कलाः ॥ ३२ ॥

ततः काव्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासनः ।
देत्यानां दानवानां च प्रक्षादमकरोत्पतिम् ॥ ३३ ॥

प्रतिनन्द्य ततो देवाः प्रयुज्य परमाशिषः ।
स्वधामानि ययू राजन्प्रबाधाः प्रतिपूजिताः ॥ ३४ ॥

ऐवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितौ दितेः ।
हृषि स्थितेन हरिष्णा वैरभावेन तौ हतौ ॥ ३५ ॥

पुनश्च विप्रशापेन^४ राक्षसौ तौ भभूवतुः ।
कुम्भकर्णादशश्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ॥ ३६ ॥

मैं तेने वरदान आप्युं हतुं के मारी सुष्ठिनुं कोई पश्चा तमारो वध करी शक्षे नहीं; तेथी आ मदोन्मत्त थहि गयो हतो. तप, योग अने बणने कारणो उच्छृंखल थहिने आणो वेदोक्त विषिओनो उच्छेद करी दीधो हतो. (२७) ए पश्चा भोटा सौभाग्यनी वात छे के आना पुत्र, परमभागवत, शुद्धकृद्य नाना-सरभा शिशु प्रदूलादने आपे मृत्युना मुखमांथी मुक्ता कर्या; तथा ए पश्चा घणा आनंद-मंगणनी वात छे के ते हवे आपना शरक्षमां छे. (२८) हे भगवन्! आपना आ नरसिंह-उपनुं जे कोई व्यक्ति ऐकाग्रचित्ते ध्यान धरशे तेने आ (३५) बधा प्रकारना भयोमांथी बचावी लेशे; त्वां सुधी के मारवानी ईच्छाथी आवेलुं मृत्यु पश्चा तेनुं कश्चु भगाडी शक्षे नहीं. (२९)

श्रीनरसिंह भगवान् बोल्या - ब्रह्माज्ञ! तमे देत्योने आवुं वरदान आप्या करशो नहीं. जेओ स्वभावथी जे कूर छे तेमने आपेलुं वरदान सापने हृषि पिवडाववा जेवुं छे. (३०)

नारदज्ञ कहे छे - (हे युषिष्ठिर!) श्रीनरसिंह आ प्रमाणे कहीने तथा ब्रह्माज्ञभे करेली पूजा स्वीकारीने त्वां जे अन्तर्धान थहि गया. (३१) त्यारपछी प्रदूलादज्ञभे भगवत्स्वरूप ब्रह्माज्ञ अने शंकरनी तथा प्रज्ञापतिओ अने देवताओनी पूजा करीने तेमने नतमस्तके प्रणाम कर्या; (३२) अने त्यारे शुक्राचार्य वगेरे मुनिओनी साथे राखीने ब्रह्माज्ञभे तेमने समस्त दानवो अने देत्योना अधिपति बनाव्या. (३३) पछी ब्रह्मा वगेरे देवताओभे प्रदूलादज्ञनुं अलिनंदन कर्यु अने तेमने शुभ आशीर्वाद आप्या. प्रदूलादज्ञभे पश्चा सौनो पथायोग्य सत्कार कर्या अने ए पछी बधा पोतपोताना लोकोमां सिधावी गया. (३४)

(हे युषिष्ठिर!) आ प्रमाणे भगवानना ते बने पार्षदो - ज्य अने विज्य - दितिना पुत्रो देत्यो थया हता, तेओ भगवान् साथे वेरभाव राखता हता. तेमना हृदयमां रहेला भगवाने तेमनो उद्धार करवा माटे तेमनो संहार कर्या. (३५) (परंतु) ऋषिओना शापने कारणे तेमनी मुक्ति थहि नहीं अने तेओ इरी कुंभकर्ण अने रावणना उपे राक्षसो थया; ते समये भगवान् श्रीरामना पराक्रमथी तेमनो अंत थयो. (३६)

१. मा. पा. - बलोन्मत्तः । २. मा. पा. - ते । ३. मा. पा. - तत्रियतेऽधुना । ४. मा. पा. - भगवानुवाच । ५. मा. पा. - पूर्वशापेन ।

शयानौ युधि निर्भिन्नहृष्टौ रामसायकैः।
तच्चित्तौ जहतुर्दहं यथा प्राक्तनजन्मनि ॥ ३७॥

ताविहाथ पुनर्जीतौ शिशुपालकृष्णजौ^१।
हरौ वैरानुभन्धेन पश्यतस्ते समीयतुः ॥ ३८॥

ऐनः पूर्वकृतं यतद् राजानः कृष्णवैरिणः।
जहुस्तवन्ते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ॥ ३९॥

यथा यथा भगवतो भक्त्या परमयाऽभिदा।
नृपाश्वैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तस्त्रियन्तया ययुः ॥ ४०॥

आप्यातं सर्वमेतत्ते यन्मां त्वं परिपृष्ठवान्।
दमघोषसुतादीनां हरेः सात्म्यमपि द्विषाम् ॥ ४१॥

ऐषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः।
अवतारकथा पुष्या वधो यत्रादित्ययोः ॥ ४२॥

प्रक्षादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च।
भक्तिर्जानं विरक्तिश्च यात्म्यं चास्य वै हरेः ॥ ४३॥

सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम्।
परावरेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् ॥ ४४॥

धर्मो भागवतानां च भगवान् येन गम्यते।
आप्यानेऽस्मिन्समानात्माध्यात्मिकमर्शेष्टः^२ ॥ ४५॥

य अतपुष्यमाप्यानं विष्णोर्वीर्योपबृहितम्।
कीर्तयेच्छ्रूष्या श्रुत्वा कर्मपाशैर्विमुच्यते ॥ ४६॥

अतद् य आदिपुरुषस्य मृगेन्द्रलीलां
दैत्येन्द्रयूथपवदं प्रयतः पठेत ।

पुद्मां भगवान् श्रीरामनां बाणोधी तेमनुं हृष्य भेदार्थ
गयुं अने त्यां ज पड्यां-पड्यां पूर्वजन्मनी जेम भगवाननुं
स्मरण करतां करतां तेमहो देहत्याग कर्या. (३७) तेओ
ज हवे आ युगमां शिशुपाल अने दंतवक्त्रना उपमां
उत्पन्न थया हता. भगवान् प्रत्ये वेरभावथी स्मरण
करता होवाने कारणे तमारी सामे ज तेओ भगवानमां
समार्थ गया. (३८) (ऐ युधिष्ठिर!) श्रीकृष्ण साथे वेर
राजनारा बधा ज राजाओ अंतकाणे श्रीकृष्णना स्मरणथी
(तेमनामां) तदूप थઈने पोतानां पूर्व करेलां पापोमांथी
हंमेश माटे मुक्त थई गया. जेम भमरीओ पक्केलो
कीडो भयने लीधे ज भमरीना स्वरूपने प्राप्त करी ले
छे तेवी ज रीते शिशुपाल वगेरे राजाओ पक्ष भगवानना
वेरभाव-जनित अनन्य चिंतन थडी भगवानना सारुप्यने
पामी गया. (४०)

(ऐ युधिष्ठिर!) तमे मने पूछ्युं हतुं के भगवान्
साथे द्वेष करनारा शिशुपाल वगेरेने तेमना सारुप्यनी
माप्ति डेवी रीते थई, तेनो उत्तर में तमने आपी दीधो.
(४१) ब्रह्मण्यदेव परमात्मा श्रीकृष्णनुं आ परम पवित्र
अवतार-चरित्र छे. आमां हिरण्यकाश अने हिरण्यकशिपु
- ए बंने देत्योना वधनुं वर्णन छे. (४२) आ प्रसंगमां
भगवानना परम भक्त प्रखलादना चरित्रनुं, तेमनां
भक्ति, शान अने वैराग्यनुं तेम ज संसारनी उत्पत्ति,
स्थिति, अने प्रलयना स्वामी श्रीहरिना यथार्थ स्वरूपनुं
तथा तेमना दिव्य गुणो अने तेमनी लीलाओनुं वर्णन
छे. आ आप्यानमां देवो अने दानवोनां पदोमां काणकमे
जे महान् परिवर्तन थयुं छे तेनुं पक्ष निरुपण छे. (४३-
४४) जेना थडी भगवाननी माप्ति थाय छे ते भागवत-
धर्मनुं पक्ष वर्णन छे; अने अध्यात्म-संबंधी बधी ज
जाणवा-योग्य वातो पक्ष आमां छे. (४५) भगवानना
पराकमथी भरेला आ पवित्र आप्याननुं जे कोई मनुष्य
श्रद्धापूर्वक कीर्तन अने श्रवण करे छे ते कर्मोना बंधनमांथी
मुक्त थई जाय छे. (४६) जे मनुष्य परम पुरुष
परमात्मानी आ नरसिंह-लीलाने, सेनापतिओ सहित

१. प्रा. पा. - उक्तपक्षो । २. प्रा. पा. - समाप्यात्म ।

દેત્યાત્મજસ્ય ચ સતાં પ્રવરસ્ય પુષ્યં
શ્રુત્વાડનુભાવમકુતોભયમેતિલોકમ्^૧ ॥ ૪૭॥

યૂષં નૃલોકે બત ભૂરિભાગા
લોકું પુનાના મુનયોડલિયન્તિ^૨ ।
યેષાં ગૃહાનાવસતીતિ સાક્ષાદ्
ગૂઢં પરં બ્રહ્મ મનુષ્યલિકમ् ॥ ૪૮॥

સ^૩ વા અયં બ્રહ્મ મહદ્વિમૃગ્ય-
કૈવલ્યનિર્વાણસુખાનુભૂતિ:
પ્રિય: સુહદ્દ વ: ખલુ માતુલેય
આત્માદહૃષીયો વિધિકૃદ્ધ ગુરુશ ॥ ૪૯॥

ન યસ્ય સાક્ષાત્કર્વપદજાહિભી
રૂપં ધિયા વસ્તુતયોપવર્ણિતમ્ભ્ર^૪ ।
મૌનેન ભક્ત્યોપશમેન પૂજિત:
પ્રસીદ્તામેષ સ સાત્વતાં પતિ: ॥ ૫૦॥

સ એષ ભગવાન् રાજન् વ્યતનોદ્ધિહતં યશઃ ।
પુરા રૂપસ્ય દેવસ્ય મયેનાનત્તમાયિના ॥ ૫૧॥

ચાજેવાચ

કસ્મિન્કર્મણિ દેવસ્ય મયોડહરજગદીશિતુ: ।
યથા^૫ ચોપચિતા કીર્તિ: કૃષ્ણોનાનેન કથ્યતામ્ભ ॥ ૫૨॥

નારદ ઉવાચ

નિર્જિતા અસુરા દેવૈર્યુધ્યનેનોપબૃહિતે: ।
માયિનાં પરમાર્થાં મયં શરણમાયયુ:૬ ॥ ૫૩॥

સ નિર્માય પુરસ્તિલોહેમીરૌઘાયસીર્વિભુ:૭ ।
દુર્લક્ષ્યાપાયસંયોગા દુર્વિતકર્પરિચ્છદા: ॥ ૫૪॥

હિરણ્યકશિપુના વધને અને સંતશ્રેષ્ઠ પ્રદ્લાદજીના પવિત્ર પ્રભાવને એકાગ્રચિતે વાંચે છે અને સાંલળે છે તે ભગવાનના અભય-પદ વૈકુંઠને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૪૭)

(હે યુધિષ્ઠિર!) આ મનુષ્યલોકમાં તમે બધા અત્યંત ભાગ્યશાળી છો, એ કેટલી ખુશીની વાત છે કે તમારા ધરમાં સાક્ષાત् પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરીને ગુપ્તપણે નિવાસ કરે છે. તેથી સમસ્ત સંસારને પવિત્ર કરી દેનારા ઋષિમુનિઓ વારંવાર તેમનું દર્શન કરવા માટે ચારે બાજુએથી તમારી પાસે આવતા રહે છે. (૪૮) જેમને મોટા-મોટા મહાપુરુષો નિરંતર ખોળતા રહે છે, જેમનામાં માયાનો લેશમાત્ર પણ નથી તેઓ જ તમારા પ્રિય, હિતેષી, મામાના પુત્ર ભાઈ, પૂજ્ય, આજ્ઞાકારી અને ગુરુ છે તથા સ્વયં આત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે. (૪૯) શંકર, બ્રહ્મ વગેરે પણ પોતાની તમામ બુદ્ધિ પ્રયોજનેય ‘તેઓ વાસ્તવમાં કયું તત્ત્વ છે’ – એ રૂપે તેમનું વર્ણન કરી શક્યા નથી; તો પછી અમે તો કરી જ શકીએ કેવી રીતે? અમે તો મૌન, ભક્તિ અને સંયમ વડે જ તેમની પૂજા કરીએ છીએ અને અંતમાં એ જ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ અમારી આ પૂજા સ્વીકારીને ભક્તવત્સલ ભગવાન અમારા પર પ્રસન્ન થાય. (૫૦) (હે યુધિષ્ઠિર!) એ જ એકમાત્ર આરાધ્ય દેવ છે. પ્રાચીન કાળમાં ઘણા મોટા મય નામના માયાવી અસુરે જ્યારે રૂદ્રદેવની સુંદર કીર્તિમાં કલંક લગાડવાનું હિંચ્યું ત્યારે આ જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ફરીથી તેમના પશનું રક્ષણ અને તેનો વિસ્તાર કર્યો હતો. (૫૧)

રાજા યુધિષ્ઠિરે કહું – (હે નારદજી!) મય દાનવ કયા કાર્યમાં જગદીશ્વર રૂદ્રદેવના પશનો નાશ કરવા માગતો હતો? અને તેમના પશનું રક્ષણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કેવી રીતે કર્યું? – એ તમે કૃપા કરીને બતાવો. (૫૨)

નારદજીએ કહું – એક વાર આ જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને દેવોએ યુદ્ધમાં અસુરોને છતી લીધા હતા. તે સમયે તમામે તમામ અસુરો માયાવીઓના પરમ ગુરુ, મય દાનવના શરણો ગયા. (૫૩) શક્તિશાળી મય દાનવે સોના, ચાંદી અને લોઢાનાં ત્રણ વિમાનો બનાવ્યાં. અરે, તે વિમાન શું, જાણો ત્રણ નગર જ હતાં! તેઓ એટલાં વિલક્ષણ હતાં કે તેમને કોઈ જોઈ શકતું ન હતું અને તેમાં કોઈ પ્રકારનો ખતરો ન હતો. તે વિમાનોમાં યુદ્ધની અપાર સામગ્રી ભરેલી હતી. તેમની

૧. પ્રા. પા. – લોકાનુ. ૨. પ્રા. પા. – વ્યાન્તિ. ૩. પ્રા. પા. – સર્વાશ્રયં બ્રહ્મ. ૪. પ્રા. પા. – વસ્તુ તદાનુવં. ૫. પ્રા. પા. – તથા. ૬. પ્રા. પા. – અભયયુ: ૭. પ્રા. પા. – વ્સી: પ્રભુ:

तात्पिस्तेऽसुरसेनान्यो लोकांखीन् सेश्वरान्तृप ।
स्मरन्तो नाशयाऽच्युः पूर्ववैरभलक्षिताः ॥ ५५ ॥

ततस्ते सेश्वरा लोका उपासादेश्वरं विभो^१ ।
त्राहि नस्तावकान् देव विनष्टांखिपुरालयैः ॥ ५६ ॥

अथानुगृह्य भगवान्मा भैरेति सुरान् विभुः ।
शरं धनुषि सन्धाय पुरेष्वस्त्रं^२ व्यमुच्यत ॥ ५७ ॥

ततोऽग्निवर्णा ईषव उत्पेतुः सूर्यमण्डलात् ।
यथा मयूरसन्दोहा नादश्यत्त पुरो यतः ॥ ५८ ॥

तेः स्पृष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म पुरौक्सः ।
तानानीय महायोगी मयः कूपरसेऽक्षिपत् ॥ ५९ ॥

सिद्धामृतरसस्पृष्टा वज्जसारा महौजसः ।
उत्स्थुर्मेघदलना वैधुता ईव वक्ष्यः ॥ ६० ॥

विलोक्य भग्नसङ्कल्पं विमनस्कं वृषध्यजम् ।
तदाऽयं भगवान् विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ॥ ६१ ॥

वत्स आसीत दा ब्रह्मा स्वयं विष्णुरयं हि गौः ।
प्रविश्य त्रिपुरं काले रसकूपामृतं पपौ ॥ ६२ ॥

तेऽसुराह्वपि पश्यन्तो नन्येष्वन्विभोहिताः ।
तद्विश्वाय^३ महायोगी रसपालानिदं जगौ ॥ ६३ ॥

स्वयं विशोकः शोकार्तान् स्मरन्तैवगतिं च ताम् ।
देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीह कश्चन ॥ ६४ ॥

आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्टं देवेनापोहितुं द्वयोः ।
अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शम्भोः प्राधनिकं व्यधात् ॥ ६५ ॥

गतिनो कोई अंदाज पामी शक्तुं नहतुं. (५४)

‘हे युधिष्ठिर! देत्यसेनापतिओना मनमां त्रष्णे लोक अने लोकपालो प्रत्ये वेरभाव तो हतो ज, हवे तेने याद करीने तेओ ते त्रष्ण विमानो वडे, तेमां छुपाईने नाश करवा लाग्या. (५५) त्यारे लोकपालोनी साथे बधां प्रजाजनो भगवान शंकरना शरणे गयां अने तेमने प्रार्थना करी के ‘हे प्रभु! त्रिपुरमां रहेता असुरो अमारो नाश करी रह्या छे. अमे आपना शरणे छीअे, तो हे देवाधिदेव! तमे अमारुं रक्षणा करो.’ (५६)

तेमनी प्रार्थना सांबणीने भगवान शंकरे कृपासभर शब्दोमां कह्युं – ‘गजराओ नहीं.’ पछी तेमणे पोताना धनुष्य पर बाण चढावीने त्रष्णे पुरो पर छोड्युं. (५७) तेमना ते बाणमांथी, सूर्यमंडलमांथी नीकणतां डिरणोनी जेम अन्य धणांबधां बाण नीकण्यां. तेमनामांथी जाणे आगनी ज्वाणाओ नीकणी रही हती, जेने कारणे ते पुरो देखातां बंध थहि गयां; (५८) तेमना स्पर्शथी बधा ज विमानवासीओ निष्ठाण थहिने नीचे पड्या. महामायावी मय धणांबधा उपाय जाणतो हतो. ते विमानमां बेढेला बधा देत्योने उपाडी लाय्यो अने पोते बनावेला अमृतना कूवामां नाप्या. (५९) ते सिद्ध अमृतरसनो स्पर्श थतां ज असुरोनां शरीर अतितेजस्वी अने वज्जतुल्य सुट्ठ थहि गयां; अने तेओ वादणांओने चीरी नाखती वीजणीनी आगनी जेम उभा थहि गया. (६०)

आ ज भगवान श्रीकृष्णो ज्यारे जोयुं के महादेवज्ञ तो पोतानो संकल्प पुरो नहीं थवाने कारणे जिन थहि गया छे त्यारे तेमणे ते असुरो पर विजय मेणववा माटे एक पुक्ति करी. (६१) आ ज भगवान श्रीविष्णु ते समये गाय बनी गया अने ब्रह्माण्ड वाघरडो बन्या. बने मध्याह्नकाणे त्रष्णे पुरोमां गया अने ते सिद्धरसना कूवानुं बधुं अमृत पी गया. (६२) जोके तेनुं रक्षणा करनारा देत्यो ते बनेने जोई रह्या हता तोपश्च भगवाननी मायाथी तेओ एटला मोहित थहि गया हता के तेमने अटकावी शक्या नहीं. ज्यारे पुक्तिओ जाणनाराओमां श्रेष्ठ मयासुरने आ वातनी खबर पडी त्यारे भगवाननी लीलाने याद करतां तेने कोई शोक थयो नहीं. तेषो शोक करता अमृतना रक्षणोने कह्युं – ‘बाई! देवो, असुरो, मनुष्यो के अन्य कोई पश्च प्राणीओ पोताने माटे, पारकाने माटे के बने माटे प्रारब्ध निर्धारिलुं होय तेने न ए करी शक्तां नथी. जे थवानुं हतुं ते थहि गयुं, हवे शोक करीने शुं?’ त्यारभाद भगवान श्रीकृष्णो पोतानी शक्तिओ वडे भगवान शंकरना पुढनी सामग्री तैयार करी. (६३-६५)

१. मा. पा. – ततः । २. मा. पा. – पूर्वमत्रं । ३. मा. पा. – तं विश्वाय ।

धર्मજ्ञानविरक्त्युद्घितपोविद्याकियादिभिः ।
રथं સूતं ધજं વાહાન् ધનુર्वર्म શરादि યત् ॥ ૬૬ ॥

સત્ત્વા રथમાસ્થાય શરં ધનુરૂપાદદે ।
શરં ધનુષિ સન્ધાય મુહૂર્તભિજિતીશ્વરઃ ॥ ૬૭ ॥

દદાહ^૧ તેન દુર્ભેદા હરોડથ ત્રિપુરો નૃપ ।
દિવિ દુન્હુભ્યો નેદુર્વિમાનશતસહુલાઃ ॥ ૬૮ ॥

દેવર્ષિપિતૃસિદ્ધેશા જ્યેતિ કુસુમોત્કરૈઃ ।
અવાકિરોજગુહેષા નનૃતુશાખાપ્સરોગણાઃ ॥ ૬૯ ॥

એવં દગ્ધા પુરસ્તિસો ભગવાન् પુરહા નૃપ ।
બ્રહ્માદિભિઃ સ્તૂપમાનઃ સ્વધામ પ્રત્યપદ્ધત ॥ ૭૦ ॥

એવંવિદ્યાન્યસ્ય હરે: સ્વમાયયા
વિડભ્યમાનસ્ય નૃલોકમાત્મનઃ ।
વીર્યાંશિઃ ગીતાન્યધિભિર્જગદ્ગુરો-
લોકાન् પુનાનાન્યપરં વદામિ કિમ् ॥ ૭૧ ॥

તેમણે ધર્મમાંથી રથ, જ્ઞાનમાંથી સારથિ, વૈરાગ્યમાંથી ધજા, ઐશ્વર્યમાંથી ધોડા, તપસ્યામાંથી ધનુર્ધ્ય, વિદ્યામાંથી કવચ, કિયામાંથી બાળ અને પોતાની અન્ય બીજી શક્તિઓમાંથી અન્ય બીજી વસ્તુઓનું સર્જન કર્યું. (૬૬) આ સાધનસરંજામથી પુક્ત થઈને ભગવાન શંકર રથ પર સવાર થયા અને ધનુર્ધ્ય-બાળ ધારણા કર્યાં. ભગવાન શંકરે અભિજિત મુહૂર્તમાં ધનુર્ધ્ય પર બાળ ચઢાવ્યું અને તે ત્રણે દુર્ભેદ વિમાનોને ભસ્મ કરી નાયાં. હે યુધિષ્ઠિર! તે સમયે સ્વર્ગમાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં અને સેકડો વિમાનોની ભીડ જામી ગઈ. (૬૭-૬૮) દેવો, ઋષિઓ, પિતૃઓ અને સિદ્ધેશરો હર્યોલ્લાસથી જ્યાજ્યકાર કરતા પુષ્પવૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. આપસરાઓ ગાવા અને નાચવા લાગ્યો. (૬૯) હે રાજન! આ પ્રમાણે તે ત્રણે પુરોને ભસ્મ કરીને ભગવાન શંકરે 'ત્રિપુરારિ'નું બિરુદ્ધ પ્રાપ્ત કર્યું અને બ્રહ્મા વગેરે (દેવો)ની સુતિ સાંભળતા-સાંભળતા તેઓ પોતાના ધામમાં પથારી ગયા. (૭૦) આત્મસ્વરૂપ જગદ્ગુરુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ પ્રમાણે પોતાની માયાથી મનુષ્યોના જેવી જે લીલાઓ કરે છે તે જ અનેક લોકપાવન લીલાઓનું ગાન ઋષિજનો કરતા રહે છે. કહો, હવે હું તમને બીજું શું કહી સંભળાવું? (૭૧)

=★=

ઈતિ શ્રીમત્નાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દે યુધિષ્ઠિરનારદસંવાદે ત્રિપુરવિજયો નામ^૨
દશમોઽધ્યાયः ॥ ૧૦ ॥

સતમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત યુધિષ્ઠિર-નારદસંવાદમાંનો ત્રિપુરવિજય નામનો દસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

✓ અગ્નિયારમો અદ્યાય

૬

માનવર્ધમ, વર્ણર્ધમ અને શ્રીર્ધમનું નિરૂપણ

શ્રીશુક ઉવાચ

શ્રુતેહિતં સાધુસભાસભાજિતં
મહતમાગ્રણ્ય ઉરુકમાત્મનઃ ।
યુધિષ્ઠિરો દૈત્યપતેર્મુદા યુત:
પ્રચ્છ ભૂયસ્તનયં સ્વયમ્ભુવ: ॥ ૧ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે - ભગવાનમાં તન્મય

પ્રદ્લાદજીના પવિત્ર ચરિત્રનું સાધુસમાજ બહુ સમ્માન કરે છે તે સાંભળીને સંતશેષ યુધિષ્ઠિરને ધણો આનંદ થયો. તેમણે નારદજીને બીજું પણ પૂછ્યું. (૧)

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં 'દદાહ...નૃપ' - એવા પૂર્વાંધની જગ્યાને આવો પાઠ છે - 'યથા પુરં તુ સંલગ્નં દદાહ ત્રિપુરં નૃપ ।' ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં 'નામ' પદ નથી.

पुष्टिष्ठिर उवाच

भगवन्नेतुमियामि नृषां धर्मं सनातनम् ।
वर्णाश्रमाचारयुतं यत्पुमान् विन्दते परम् ॥ २ ॥

भवान्प्रज्ञापते: साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः ।
सुतानां सम्भतो ब्रह्मस्तपोयोगसमाधिभिः^१ ॥ ३ ॥

नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विद्वः ।
करुषाः साधवः शान्तास्त्वद्विधा न तथाऽपरे ॥ ४ ॥

नारद उवाच

नत्वा भगवतेऽज्ञाय लोकानां धर्महेतवे ।
वक्ष्ये सनातनं धर्मं नारायणमुख्याच्छुतम् ॥ ५ ॥

योऽवतीर्यात्मनोऽशेन दाक्षायण्यां तु धर्मतः ।
लोकानां स्वस्त्रयेऽध्यास्ते तपो बद्धिकाश्रमे ॥ ६ ॥

धर्ममूलं हि भगवान् सर्ववेदभयो^२ हरिः ।
स्मृतं च तद्विदां राजन् येन चात्मा प्रसीदति ॥ ७ ॥

सत्यं दया तपः शौचं तितिक्षा शमो दमः ।
अहिंसा ब्रह्मर्यद्यत्यागः स्वाध्याय आर्जवम् ॥ ८ ॥

सन्तोषः समदृक् सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः ।
नृषां विपर्ययेहेक्षाउ^३ मौनमात्मविमर्शनम् ॥ ९ ॥

अन्नाधादेः संविभागो भूतेभ्यश्च यथार्हतः ।
तेष्यात्मदेवताबुद्धिः सुतरां नृषु पाषडव ॥ १० ॥

श्रवणं कीर्तनं चास्य स्मरणं महतां गतेः ।
सेवेज्याऽवनतिर्दास्यं^४ सप्त्यमात्मसमर्पणम् ॥ ११ ॥

नृषामयं परो धर्मः सर्वेषां समुदाहतः ।
त्रिशब्दलक्षणवान् राजन् सर्वात्मा^५ येन तु ध्यति ॥ १२ ॥

युधिष्ठिरे कर्त्तुं - हे भगवन् (नारदज्ञ) ! हवे हुं वर्णां अने आश्रमोना सदाचार सहित, मनुष्योना सनातन धर्म विशे सांबणवा ईर्युं हुं; कारण के (हुं जाणुं हुं के) धर्मथी ज मनुष्योने ज्ञान, भगवान् प्रत्ये प्रेम अने साक्षात् परम पुरुष भगवाननी प्राप्ति थाय छे. (२) तमे स्वयं प्रज्ञापति ब्रह्माज्ञना पुत्र छो अने हे नारदज्ञ ! तमारां तप, योग अने समाधिने कारणे तेओ पोताना बीज पुत्रो करतां तमारुं अधिक सम्भान पक्षा करे छे. (३) तमारा जेवा नारायण-परायण, दयाणु, सदाचारी अने शान्त ब्राह्मणो धर्मना गोपनीयमां पक्षा गोपनीय रहस्यने जेवुं यथार्थरूपे जाणे छे तेवुं बीज लोको जाणता नथी. (४)

नारदज्ञाए कर्त्तुं - (हे युधिष्ठिर !) अजन्मा भगवान् ज समस्त धर्मानुं मूण कारण छे. ते ज ग्रन्त चराचर जगतना कल्याणा माटे धर्म अने दक्षनी पुत्री मूर्ति थकी पोताना अंशथी अवतरीने बद्धिकाश्रममां तप करी रखा छे, ते भगवान् श्रीनारायणने नमस्कार करीने, तेमना ज मुखेथी सांबणेला सनातन-धर्मानुं हुं वर्णान करुं हुं (तमे सांबणो). (५-६) (हे युधिष्ठिर !) सर्ववेदस्वरूप भगवान् श्रीहरि, तेमना तत्वने जाणनारा महर्षिओनी सृतिओ अने जेनाथी अंतःकरण प्रसन्न थाय छे तेवुं कर्म ज धर्मानुं मूण छे. (७)

(हे युधिष्ठिर !) धर्मनां त्रीस लक्षणो शाखोमां कहां छे, ते छे - सत्य, दया, तप, शौच, तितिक्षा, योग्यायोग्यनो विवेक, मननो संयम, ईन्द्रियोनो संयम, अहिंसा, ब्रह्मर्यद्यत्याग, स्वाध्याय, सरणता, संतोष, समदर्शी महात्माओनी सेवा, सांसारिक भोगोनी येषाओमांथी उत्तरोत्तर निवृत्ति, मनुष्यना अभिमानपूर्वी प्रयत्नोनुं परिष्णाम विपरीत ज आवे छे तेवा विचारो, मौन, आत्मचिंतन, सदाक्रत वगेरेनुं यथायोग्य विभाजन, प्राणीओमां अने खास करीने मनुष्योमां आत्मभाव तथा भगवद्भाव, संतोना परम आश्रय भगवान् श्रीकृष्णानां नाम-गुण-लीला वगेरेनुं श्रवण, कीर्तन, स्मरण, सेवा, पूजा-वंदना, तेमना प्रत्ये दास्य, सर्व अने आत्मसमर्पण. आ त्रीस प्रकारनुं आचरण बधा ज मनुष्योनो परम धर्म छे. आ आचरण पाणवाथी सर्वात्मा भगवान् प्रसन्न थाय छे. (८-१२)

१. प्रा. पा. - ज्ञानम् । २. प्रा. पा. - सर्वभूतभयो । ३. प्रा. पा. - विषयग्रहेक्षा । ४. प्रा. पा. - ज्ञातिः सर्वं दास्यमात्मम् ।
५. प्रा. पा. - व्यान् साक्षात्सर्वात्मा ।

સંસ્કારા યદવિચ્છિન્નાઃ સ^૧ દ્વિજોડજો જગાદ્યમ् ।
ઈજ્યાધ્યયનદાનાનિ વિહિતાનિ દ્વિજન્મનામ् ।
જન્મકર્માવદાતાનાં કિયાશાશ્રમચોદિતાઃ ॥ ૧૩॥

વિપ્રસ્યાધ્યયનાદીનિ ષડન્યસ્યાપ્તિગ્રહઃ^૨ ।
રાજ્ઞો વૃત્તિ: પ્રજાગોમુરવિપ્રાદ્ય વા કરાદિભિ: ॥ ૧૪॥

વૈશ્યસ્તુ વાર્તાવૃત્તિશ્વ^૩ નિત્યં બ્રહ્મકુલાનુગઃ ।
શૂદ્રસ્ય દ્વિજશુશ્રૂષા વૃત્તિશ્વ સ્વામિનો ભવેત् ॥ ૧૫॥

વાર્તાવિચિત્રા શાલીનયાયાવરશિલોઽચનમ् ।
વિપ્રવૃત્તિશ્વતુદ્યેયં શ્રેયસી ચોતરોતરા ॥ ૧૬॥

જ્ઘન્યો નોતમાં વૃત્તિમનાપદિ ભજેત્રરઃ ।
ऋતે રાજન્યમાપત્સુ સર્વેષામપિ સર્વશઃ ॥ ૧૭॥

ऋતમૃતાભ્યાં જીવેત મૃતેન પ્રમૃતેન વા ।
સત્યાનૃતાભ્યાં જીવેત ન શ્વવૃત્તા કથંચન ॥ ૧૮॥

ऋતમુઽશિલં પ્રોક્તમમૃતં યદ્યાચિતમ् ।
મૃતં તુ નિત્યયાચા સ્યાત્મમૃતં કર્ષણાં સ્મૃતમ् ॥ ૧૯॥

સત્યાનૃતં તુ વાણિજ્યં શ્વવૃત્તિનીચસેવનમ् ।
વર્જયેતાં સદા વિપ્રો રાજન્યશ્વ જુગુપ્સિતામ् ।
સર્વવેદમયો વિપ્ર: સર્વદેવમયો નૃપ: ॥ ૨૦॥

શમો દમસ્તપ: શૌચં સંતોષ: ક્ષાન્તિરાર્જવમ् ।
શાનં દ્યાદચ્યુતાત્મત્વં સત્યં ચ બ્રહ્મલક્ષ્ણમ् ॥ ૨૧॥

(હે ધર્મરાજ!) જેમના વંશમાં અખંડપણે સંસ્કાર ઉત્તરી આવ્યા હોય છે તેમને બ્રાહ્મણ કહે છે એવું બ્રાહ્મણને કહું છે. જન્મથી અને કર્મથી શુદ્ધ બ્રાહ્મણો માટે યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો, અધ્યયન કરવું અને કરાવવું, દાન, બ્રહ્મચર્ય વગેરે આશ્રમોનાં વિશેષ કર્માનું વિધાન છે. (૧૩) અધ્યયન અને અધ્યાપન, દાન લેવું અને દાન આપવું તથા યજ્ઞ કરવો અને યજ્ઞ કરાવવો – આ છ કર્મ બ્રાહ્મણનાં છે. ક્ષત્રિયે દાન લેવું જોઈએ નહીં. પ્રજાનું રક્ષણ કરનારા ક્ષત્રિયનો જીવનનિર્વાહ બ્રાહ્મણો સિવાય અન્ય સર્વ પાસેથી કર અને દંડ વસૂલ કરવો વગેરે દ્વારા થાય છે. (૧૪) વૈશ્યે હંમેશાં બ્રાહ્મણવંશના અનુયાયી રહીને ગાયોનું રક્ષણ (ગો-પાલન), ખેતી અને વ્યાપાર દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ કરવો જોઈએ. શૂદ્રનો ધર્મ દ્વિજાતિઓની સેવા કરવાનો છે. તેનો જીવનનિર્વાહ તેનો માલિક કરે છે. (૧૫) બ્રાહ્મણના જીવનનિર્વાહનાં સાધનો ચાર પ્રકારનાં છે – વાર્તા*, શાલીન*, યાયાવર* અને શિલોઽચન*. આમાંની પહેલી કરતાં બીજી અને બીજીથી ત્રીજી એમ ઉત્તરોત્તર વૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે. (૧૬) નીચેલી વર્ણના મનુષ્યે આપત્તિ સિવાય ઉત્તમ વર્ણની વૃત્તિઓનું અવલંબન કરવું નહીં. ક્ષત્રિય દાન લેવા સિવાયની, બ્રાહ્મણની બાકીની પાંચ વૃત્તિઓનું અવલંબન કરી શકે છે. આપત્તિકાળમાં બધા જ બધી વૃત્તિઓ અપનાવી શકે છે. (૧૭) ઋત, અમૃત, મૃત, પ્રમૃત અને સત્યાનૃત – આમાંથી કોઈ પણ વૃત્તિનો આશ્રય લેવો, પરંતુ શાનવૃત્તિનું અવલંબન કરી પણ કરવું નહીં. (૧૮) બજારમાં વેરાયેલું અન્ન (ઉંઘ) તથા ખેતરોમાં ખરેલું અન્ન (શિલ) વીણાને ‘શિલોઽચ’ વૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરવો એ ‘ઋત’ છે; વણમાંથી જે મળી જાય, તે અયાચિત (શાલીન) વૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરવો એ ‘અમૃત’ છે; નિત્ય માગીને લાવવું અર્થાત્ ‘યાયાવર’ વૃત્તિથી જીવનગુજારો કરવો એ ‘મૃત’ છે; ખેતી વગેરે ‘વાર્તા’ વૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરવો એ ‘પ્રમૃત’ છે; (૧૯) વાણિજ્ય-વેપાર એ ‘સત્યાનૃત’ છે અને નિમ્ન વર્ણની સેવા કરવી એ ‘શાનવૃત્તિ’ છે. બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયે આ છેલ્લી નિંધ વૃત્તિનો આશ્રય ક્ષારેય લેવો જોઈએ નહીં, કારણ કે બ્રાહ્મણ સર્વવેદમય અને ક્ષત્રિય (રજા) સર્વદેવમય છે. (૨૦)

શમ, દમ, તપ, શૌચ, સંતોષ, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, દ્યા, ભગવત્પરાયણતા અને સત્ય – આ બ્રાહ્મણનાં લક્ષણો છે.

૧. પ્રા. પા. – સિદ્ધિદા વૈદિકાધ્ય: ૨. પ્રા. પા. – તથા શિષ્ટપરિગ્રહ: ૩. પ્રા. પા. – વૃત્તિ: સ્યાન્તિત્ય: ૪. પ્રા. પા. – શાલીના યાવજ્ઞાવે શિલોઽચનમ્.

* યજ્ઞ, અધ્યયન વગેરે કરાવીને ધન લેવું. * વણમાંથી જે કંઈ મળી જાય તેનાથી નિર્વાહ કરવો. • દરરોજ અનાજ વગેરે માગી લાવવું. ઝ ખેતીના મોલ (પાક)ની કાપણી કરીને ખેડૂતના અનાજ ધરે લઈ ગયા પણી ત્યાં પરતી પર જે કણી પડેલા રહી જાય છે તેમને ‘શિલ’ કહે છે અને બજારમાં પડેલા અનાજના દાઢાનોને ‘ઉંઘ’ કહે છે. તે શિલ અને ઉંઘને વીણી લાવીને પોતાનો નિર્વાહ કરવો એ ‘શિલોઽચન’ વૃત્તિ છે.

शौर्यं वीर्यं धृतिस्तेजस्त्याग आत्मजयः क्षमा ।
भ्रह्मण्यता प्रसादश्च रक्षा च क्षत्रलक्षणम् ॥ २२ ॥

देवगुरुर्च्युते^१ भक्तिश्चिवर्गपरिपोषणम्^२ ।
आस्तिक्यमुद्घमो नित्यं नैपुणं वैश्यलक्षणम् ॥ २३ ॥

शूद्रस्य सन्नतिः शौचं सेवा स्वाभिन्यमायया ।
अमन्त्रयशो ह्यस्तेयं सत्यं गोविप्रक्षणम् ॥ २४ ॥

खीणां च पतिदेवानां तच्छुश्रूषाऽनुकूलता ।
तद्बन्धुष्यनुवृत्तिश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥ २५ ॥

सम्मार्जनोपलेपाभ्यां गृहमष्टुलवर्तनैः ।
स्वयं च मणिता नित्यं परिमृष्टपरिच्छिदा ॥ २६ ॥

कामैरुच्यावचैः साध्वी प्रश्रयेण दमेन च ।
वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेमणाऽ काले काले भजेत्पतिम् ॥ २७ ॥

सन्तुष्टाऽलोकुपा दक्षा धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् ।
अप्रभता शुचिः स्निग्धा पतिं त्वपतितं भजेत् ॥ २८ ॥

या पतिं हरिभावेन भजेच्छीरिव तत्परा ।
हर्यात्मना हरेलोके पत्या श्रीरिव मोदते ॥ २९ ॥

वृत्तिः सङ्करज्ञातीनां तात्कुलकृता भवेत् ।
अयौराणामपापानामन्त्यज्ञानेवसायिनाम् ॥ ३० ॥

प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे ।
वेदद्विभिः^४ स्मृतो राजन्प्रेत्य चेह च शर्मकृत्^५ ॥ ३१ ॥

वृत्त्या स्वभावकृत्या वर्तमानः स्वकर्मकृत् ।
हित्या स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणात्मियात् ॥ ३२ ॥

(२१) युद्ध माटे उत्साह, वीरता, धीरता, तेजस्विता, त्याग, आत्मसंयम, क्षमा, ब्राह्मणाभक्ति, अनुग्रह अने प्रजानुं रक्षण - आ क्षत्रियनां लक्षणो छे. (२२) देव, गुरु अने भगवान प्रत्ये भक्तिभाव, अर्थ-धर्म-काम ए त्रयो पुरुषार्थानुं रक्षण, आस्तिकता, उद्धम अने नित्य व्यवहारनिपुणता - आ वैश्यनां लक्षणो छे. (२३) उच्च वर्षा प्रत्ये विनाशता, पवित्रता, स्वामीनी निष्कृपटसेवा, वेदमंत्रोविनानुं पृथग (पश करवो), अस्तेय (चोरी न करवी), सत्य तथा गायो-ब्राह्मणोनुं रक्षण - आ शूद्रनां लक्षणो छे. (२४)

पतिनी सेवा करवी, तेने अनुकूल रहेवुं, तेना संबंधीओने प्रसन्न राखवा अने हुमेशां पतिना प्रतनियमोने ज्ञानववा - आ पतिने ज ईश्वर माननारी पतिप्रता ओझोना धर्म छे. (२५) साध्वी खीमे क्यरोपूँजो वाणवो, लीपवुं तथा चोक पूरवो वगेरेथी धरने अने मनोहर वखो-आभूषणोथी पोताना शरीरने शशगारायेलां राखवां जोईअे तथा धरवभरीने साक्ष-स्वक्षु राखवी जोईअे; (२६) पोताना पतिनी नानी-मोठी ईच्छाओने समय-संज्ञेग अनुसार पूरी करवी जोईअे; विनय, ईन्द्रियसंयम, सत्य अने प्रिय वाणी वगेरेथी पतिनी प्रेमपूर्वक सेवा करवी जोईअे; (२७) जे कुटी मणे तेमां ज संतुष्ट रहेवुं अने कोई पण वस्तु माटे न ललचावुं, तेणो बधां ज कार्याभां चतुर अने धर्मज्ञ थवुं जोईअे, सत्य अने प्रिय बोलवुं जोईअे, पोताना कर्तव्यमां सावधान रहेवुं; पवित्रता अने प्रेमथी परिपूर्ण रहीने, पति जो पतित न होय तो तेनो सहवास करवो. (२८) जे खी लक्ष्मीज्ञनी जेम पतिपरायण रहीने पोताना पतिने साक्षात् भगवाननुं स्वरूप समज्ञने तेनी सेवा करे छे तेनो पति वैकुंठलोकमां भगवानना सारूप्यने प्राप्त करे छे अने ते पोते लक्ष्मीज्ञनी जेम तेनी साथे आनंदनो अनुभव करे छे. (२९)

(हे युधिष्ठिर!) जेओ चोरी तथा अन्य बीजां पाप-कर्म करता नथी ते अंत्यज, चांडाल वगेरे निम्नवर्णीनी वर्णसंकर जातिओनी वृत्तिओ ए ज छे के जे कुणपरंपराथी तेमने त्यां चाली आवेली छे. (३०) वेददर्शी ऋषिमुनिओ ए पुगे-युगे धर्मानुसारी भगवान अनुसार धर्मनी व्यवस्था करेली छे, ते ज धर्म तेमना माटे आ लोकमां अने परलोकमां पश कल्याणकारी छे. (३१) जे मनुष्य स्वाभाविक वृत्तिनो आश्रय लहीने पोताना स्व-धर्मनुं पालन करे छे ते धीरे-धीरे ते स्वाभाविक कर्मो करीने पश उन्नत थह जाय छे अने (अंते) गुणातीत थह जाय छे. (३२)

१. प्रा. पा. - देवगुरुर्नुगा भक्तिं । २. प्रा. पा. - वृपरितोपषणम् । ३. प्रा. पा. - सदा । ४. प्रा. पा. - यथा । ५. प्रा. पा. - देवद्विभिः । ६. प्रा. पा. - कर्मकृत् ।

ઉષ્માનં મુહુ: ક્ષેત્રં સ્વયં નિર્વિર્યતામિયાત् ।
ન કલ્પતે પુનઃ સૂત્યૈ ઉમં બીજં ચ નશ્યતિ ॥ ૩૩ ॥

એવं કામાશયં ચિત્તં કામાનામતિસેવયા ।
વિરજયેત યથા રાજનાભિનવત્કામબિન્દુભિ: ॥ ૩૪ ॥

યસ્ય યત્સ્વાણં પ્રોક્તં પુંસો વર્ણાભિવ્યગ્જકમ् ।
યદન્યત્રાપિ દશ્યેત તત્તેનૈવ વિનિર્દિશેત् ॥ ૩૫ ॥

(હે મહારાજ!) જેમ વારંવાર પાક લેવાથી ખેતર પોતે શક્તિહીન થઈ જાય છે અને તેમાં (ધાન્યના) અંકુર ફૂટવાનું બંધ થઈ જાય છે, ત્યાં સુધી કે તેમાં વાવેલું બીજ પણ નાથ થઈ જાય છે; તેવી જ રીતે આ ચિત્ત, કે જે વાસનાઓનો ભંડાર છે તે વિષયોના અતિસેવનથી પોતે જ વિરક્ત થઈ જાય છે, જોકે સ્વલ્પ ભોગોથી એવું થતું નથી - જેમ કે એક-એક ટીપું ધી નાખવાથી આગ હોલવાતી નથી, પણ એકસામદું વધુ ધી પડી જાય તો તે હોલવાઈ જાય છે. (૩૩-૩૪) જે મનુષ્યના વર્ણને બતાવતું જે લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે તે જો બોજા વર્ણવાળા મનુષ્યમાં જોવા મળે તો તેને પણ તે જ વર્ણનો સમજવો જોઈએ. (૩૫)

=★=

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દ્યે^૧ યુધિષ્ઠિરનારદસંવાદે સદાચારનિર્ણયો
નામૈકાદશોડધ્યાય: ॥ ૧૧ ॥

સાતમા સ્કુલ-અંતર્ગત યુધિષ્ઠિર-નારદસંવાદમાંનો સદાચારનિર્ણય નામનો અગિયારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

૪

બારમો અધ્યાય

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમના નિયમો

નારદ ઉવાચ

બ્રહ્મચારી ગુરુકુલે વસન્ દાન્તો ગુરોહિતમ् ।
આચરન્ દાસવન્તીચો ગુરૌ સુદૃઢસૌહંદ: ॥ ૧ ॥

સાયં પ્રાતરૂપાસીત ગુર્વંન્યકુસુરોત્તમાન્ ।
ઉભે^૨ સન્ધ્યે ચ યતવાગ્ જપન્બ્રહ્મ સમાહિત: ॥ ૨ ॥

ઇન્દાંસ્યધીયીત ગુરોરાહૂતશેત્તું સુયન્ત્રિત: ।
ઉપક્રમેડવસાને ચ ચરણૌ શિરસા નમેત્ત ॥ ૩ ॥

મેખલાડજિનવાસાંસિ જટાદણકમણલૂન્ ।
બિભૂયાદુપવીતં ચ દર્ભપાણિર્યથોદિતમ્ ॥ ૪ ॥

સાયં પ્રાતશ્રેષ્ઠેકં ગુરવે તત્ત્વેદયેત્ ।
ભુગ્ણત યધનુશાતો^૪ નો ચેદુપવસેત્કવચિત્ ॥ ૫ ॥

સુશીલો ભિતભુગ્ દક્ષ: શ્રદ્ધાનો જિતેન્દ્રિય: ।
યાવદર્થ વ્યવહરેત્ સ્વીષુ સ્વીનિર્જિતેષુ ચ ॥ ૬ ॥

નારદજી કહે છે - (હે યુધિષ્ઠિર!) ગુરુકુળમાં નિવાસ કરતા બ્રહ્મચારીએ પોતાની ઠન્દ્રિયોને વશમાં રાખીને સેવકની જેમ વિનીત બની રહેવું, ગુરુનાં ચરણોમાં સુદૃઢ અનુરાગ રાખવો અને તેમના હિતમાં કાર્યો કરતા રહેવું; (૧) સાંજે અને સવારે ગુરુ, અજિન, સૂર્ય અને શ્રેષ્ઠ દેવોની ઉપાસના કરવી તથા મૌન ધારણ કરીને એકાગ્રતાપૂર્વક ગાયત્રીમંત્રનો જપ કરતા રહીને બંને સમયની સંધ્યાપૂજા કરવી. (૨) ગુરુ જ્યારે બોલાવે ત્યારે જ સંપૂર્ણપણે અનુશાસન (શિસ્ત)માં રહીને તેમની પાસે વેદોનો અલ્યાસ કરવો; પાઠના આરંભે અને અંતે ગુરુનાં ચરણોમાં માથું ટેકવીને પ્રણામ કરવા. (૩) શાલની આજા અનુસાર મેખલા, મૃગચર્મ, વલ્લ, જટા, દંડ, કમંડળ, પણોપવીત તથા છાથમાં દર્ભ ધારણ કરવાં. (૪) સાંજે અને સવારે ભિક્ષા માગી લાવવી અને તે ગુરુને સમર્પિત કરી દેવી; તેઓ આજા આપે ત્યારે ભોજન કરવું અને ક્ષારેક આજા ન આપે તો ઉપવાસ કરવો; (૫) પોતાના શીલનું રક્ષણ કરવું; ઓછું જમવું; પોતાનાં કાર્યો નિપુણતા સાથે કરવાં; શ્રદ્ધા રાખવી અને ઠન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી; સ્વીઓ અને સ્વીઓને વશ રહેનારાઓ સાથે જેટલી જરૂર

૧. પ્રા. પા. - લક્ષણે સદાચારવિનિર્ણય એકાં । ૨. પ્રા. પા. - સન્ધ્યે ઉભે । ૩. પ્રા. પા. - લશેષ ચન્તિત: । ૪. પ્રા. પા. - તદનું ।

વર્જયેત્પ્રમદાગાથામગૃહસ્થો બૃહદ્ગ્રતઃ ।
ઈન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરન્ત્યપિ યતેર્મનઃ ॥ ૭ ॥

કેશપ્રસાધનોન્મર્દ્દસનપનાભ્યજ્ઞનાદિક્રમુ ।
ગુરુલ્લીભિર્યુવતિભિ: કાર્યેત્તાત્મનો યુવા ॥ ૮ ॥

નન્વજિનઃ પ્રમદા નામ^૧ ધૃતકુમ્ભસમ: પુમાન् ।
સુતામપિ રહો જહ્યાદન્યદા યાવદર્થકૃતુ ॥ ૯ ॥

કલ્યાણિત્વાડક્તમના યાવદાભાસમિદમીશ્વર: ।
દૈતં તાવત્ત વિરમેતતો હ્યસ્ય વિપર્યય: ॥ ૧૦ ॥

એતત્ સર્વ ગૃહસ્થસ્ય સમાનાતં દાતેરપિ ।
ગુરુવૃત્તિર્વિકલ્પેન ગૃહસ્થસ્યર્તુગામિનઃ^૨ ॥ ૧૧ ॥

અજ્ઞનાભ્યજ્ઞનોન્મર્દ્દસ્ત્ર્યવલેખામિધં^૩ મધુ ।
લગ્ગાન્ધલેપાલક્ષારાંસ્ત્યજેયુયે ધૃતપ્રતા: ॥ ૧૨ ॥

ઉષિત્વૈવં ગુરુકુલે દ્વિજોડધીત્યાવબુધ્ય ચ ।
ત્રયીં સાર્જોપનિષદ્ધં યાવદર્થ યથાબલમુ ॥ ૧૩ ॥

દાતા વરમનુશાતો ગુરો: કામં યદીશ્વર: ।
ગૃહં વનં વા પ્રવિશેત્પ્રજેતું તત્ત્વ વા વસેતુ ॥ ૧૪ ॥

અજ્ઞનૌ ગુરાવાત્મનિ ચ સર્વભૂતેષ્ઠધોક્ષજ્મુ ।
ભૂતૈ: સ્વધામભિ: પશ્યેદપ્રવિષ્ટં પ્રવિષ્ટવતુ ॥ ૧૫ ॥

એવંવિધો બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થો યતિર્ગૃહી ।
ચરન્ વિદ્ધિતવિજ્ઞાન: પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ॥ ૧૬ ॥

હોય તેટલો જ વ્યવહાર કરવો. (૬) જે ગૃહસ્થ ન હોય અને પોતે બ્રહ્મચર્યનું પ્રત લીધું હોય તેણે ઋવિષયક ચર્ચાથી તો અજગા જ રહેવું જોઈએ. (કારણ કે) ઈન્દ્રિયો ઘણી બળવાન છે, એ પ્રયત્નપૂર્વક સાધન કરનારાઓના મનને પણ કુષ્ય કરીને આકર્ષણ લે છે. (૭) યુવાન બ્રહ્મચારીએ યુવાવયની ગુરુપત્નીઓ પાસે વાળ ઓળાવવા, શરીર ચોળાવવું, સ્નાન કરાવવું, સુગંધિત દ્રવ્યો લગાડાવવાં વગેરે કાર્યો કરાવવાં જોઈએ નહીં; (૮) (કારણ કે) ઋવો આગ જેવી છે અને પુરુષો ઘીના ઘડા જેવા છે. એકાન્તમાં તો પોતાની પુત્રી સાથે પણ રહેવું જોઈએ નહીં; જ્યારે તે એકાંતમાં ન હોય ત્યારે પણ તેની પાસે આવશ્યકતા અનુસાર જ રહેવું જોઈએ. (૯) જ્યાં સુધી આ જીવ આત્મ-સાક્ષાત્કાર દ્વારા ‘આ દેહ અને ઈન્દ્રિયો તો આભાસમાત્ર છે’ એવો નિશ્ચય કરી લઈને સ્વતંત્ર થઈ જતો નથી ત્યાં સુધી ‘હું પુરુષ છું અને આ લી છે’ એવો દેતભાવ દૂર થતો નથી અને ત્યાં સુધી એ પણ ચોક્કસ છે કે આવા પુરુષો જો ઋવોના સંસર્ગમાં રહે તો એમનામાં એમની ભોગબુદ્ધિ થઈ જ જશે. (૧૦)

આ શીલ-રક્ષણ વગેરે ગુણોનું ગૃહસ્થ અને સંન્યાસી માટે પણ વિધાન છે. ગૃહસ્થ માટે ગુરુકુળમાં નિવાસ કરીને ગુરુની સેવાશુશ્રૂપા કરવાનું વૈકલ્યિત વિધાન છે, કારણ કે ઋતુ-ગમનને કારણો તેણો ત્યાંથી ઘરે પણ જવું પડે છે. (૧૧) જેઓ બ્રહ્મચર્યનું પ્રત ધારણ કરતા હોય તેમણે (આંખોમાં) કાજળ અને (કેશમાં) તેલ લગાડવાં નહીં; (શરીરે) સુગંધિત દ્રવ્યો ચોળવાં નહીં; ઋવોનાં ચિત્રો બનાવવાં નહીં. તેમણે માંસ અને મહિરા સાથે કોઈ સંબંધ રાખવો નહીં તથા કૂલહાર, અતાર-કુલેલ, ચંદન અને આભૂષણોનો ત્યાગ કરી દેવો. (૧૨) આ પ્રમાણે ગુરુકુળમાં નિવાસ કરતા રહીને દ્વિજાતિએ પોતાની શક્તિ અને આવશ્યકતા પ્રમાણે વેદ, તેમનાં શિક્ષા, કલ્ય વગેરે અંગો અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન કરીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. (૧૩) પછી, જો સામર્થ્ય હોય તો ગુરુને મોં-માગી દક્ષિણા આપવી જોઈએ. ત્યારબાદ તેમની આજાથી ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ કે સંન્યાસ-આશ્રમમાં પ્રવેશ કરવો અથવા આજીવન બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા રહીને તે જ આશ્રમમાં રહેવું. (૧૪) જોકે ભગવાન સ્વરૂપથી સર્વત્ર એકરસ રહેલા છે તેથી તેમનું ક્યાંય પ્રવેશ કરવાનું કે બહાર નીકળવાનું બનતું નથી, તો પણ તેઓ અભિન, ગુરુ, આત્મા અને સમસ્ત પ્રાજીઓમાં પોતાના આશ્રિત જીવોની સાથે વિશેષજ્ઞપે વિરાજમાન છે; તેથી તેમના પર હંમેશાં નજર જમાવેલી રહેવી જોઈએ. (૧૫) આ પ્રમાણે આચરણ કરનારો બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસી અથવા ગૃહસ્થ વિજ્ઞાન-સંપન્ન થઈને પરમ-બ્રહ્મતત્ત્વનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૧૬)

૧. પ્રા. પા. - ધૃતકુમ્ભ: પુમાનતઃ । ૨. પ્રા. પા. - ઙકામિનઃ । ૩. પ્રા. પા. - બ્લોકામિધં ।

वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिसमतान्^१ ।
यानातिष्ठन्^२ मुनिर्गच्छेदधिलोकमिहाङ्गसा^३ ॥ १७॥

न कृष्टप्रयमश्नीयाद्कृष्टं चाप्यकालतः ।
अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमुताहरेत् ॥ १८॥

वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्^४ कालयोहितान् ।
लघ्वे नवे नवेऽन्नाद्ये पुराणां तु परित्यजेत् ॥ १९॥

अग्न्यर्थमेव शरणमुटज्जं वाऽद्विकन्दराम्^५ ।
श्रेयेत हिमवाय्विनवर्षार्कातपषाट्^६ स्वयम् ॥ २०॥

केशरोमनभश्मश्रुमलानि जटिलो दधत् ।
कमङ्गल्वज्ञिने दण्डवल्कलानिपरिच्छदान् ॥ २१॥

यरेद् वने द्वादशाष्टानष्टौ वा चतुरो मुनिः ।
द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत् कृच्छ्रतः ॥ २२॥

यदाऽकल्पः स्वकियायां व्याधिभिर्जरथाऽथवा^७ ।
आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् ॥ २३॥

आत्मन्यग्नीन् समारोप्य संन्यस्याहं मात्मताम् ।
कारणेषु^८ न्यसेत् सम्यक् सञ्चातं तु यथाहृतः ॥ २४॥

जे खानि वायौ निःश्वासां स्तेजस्यूष्माणमात्मवान् ।
अप्स्वसुक्षलेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्वयम् ॥ २५॥

वायमग्नौ सवक्तव्यामिन्द्रे शिल्पं करावपि ।
पदानि गत्या वयसि रत्योपस्थं प्रज्ञापतौ ॥ २६॥

(हे युधिष्ठिर!) हवे हुं ऋषिओना मत अनुसार वानप्रस्थ आश्रमना नियमो बतावुं छुं. अमनुं आचरण करवाथी वानप्रस्थ-आश्रमीने अनायास औ ऋषिओना लोक महलोकनी प्राप्ति थई जाय छे. (१७) वानप्रस्थ-आश्रमीओ ऐडेली जमीनमांथी उत्पन्न थतां चोखा, घुं वगेरे धान्य खावां जोईओ नहीं. ऐड्या विना पेदा थयेलुं अनां पश्च जो कसमये पाक्यु छोप तो ते पश्च खावुं जोईओ नहीं. तेषो अग्निथी रांधेलुं के काचुं अनां पश्च खावुं नहीं. मात्र सूर्यनी गरभीथी पाकेलां कंद, मूण, कण, वगेरेनुं औ सेवन करवुं. (१८) ऊंगलोमां आपोआप औ पेदा थयेलां धान्योथी नित्य-नैमित्तिक यरुनो (अर्थात् यज्ञनिभिते रांधेला अन्ननो) अने पुरोडाशनो (अर्थात् यज्ञ माटे बनावेल चोखाना लोटना भोजननो) हवन करवो. ज्यारे नवां अन्न, कण, कूल वगेरे मणवा लागे त्यारे अगाउ एकठा करेला अन्ननो परित्याग करी देवो. (१९) अग्निहोत्रना अग्निनी ज्ञानवधु भाटे औ धर, पर्णकुटि के पहाडनी गुफानो आश्रय लेवो. पोते हंडी, पवन, अग्नि, वरसाद अने गरभी सहन करवां. (२०) माथा पर जटा धारण करवी अने वाण, तुवाण, नभ तेम औ धाढीमूळ कपाववां नहीं तथा शरीर परथी मेल पश्च अणगो करवो नहीं. कमंडण, मृगचर्म, हंड, वल्कल-वल्क अने अग्निहोत्रनी सामग्री पोतानी पासे राखवां. (२१) विचारवान मनुष्ये बार, आठ, चार, बे के एक वर्ष सुधी वानप्रस्थ-आश्रमना नियमोनुं पालन करवुं जोईओ. ए अन्नमां राखवुं के क्यांक वधु तप करवानो क्लेश सहन करवाने लीधे बुद्धि शिथिल बनी न जाय. (२२)

वानप्रस्थी मनुष्य ज्यारे बीमारी के घडपश्चाने कारणे पोतानां कर्मा पूरां न करी शके अने वेदान्त-विचार करवानी पश्च पोतानी शक्ति न रहे त्यारे तेषो उपवास वगेरे प्रत करवां जोईओ. (२३) उपवास करता पहेलां औ तेषो पोताना आहवनीय वगेरे अग्निओने पोताना आत्मामां लीन करी लेवा. ‘हुं’पश्चानो अने ‘मारुं’पश्चानो त्याग करीने शरीरने तेनां कारणभूत तत्त्वोमां यथायोग्य रीते सम्पूर्णे लीन करी लेवुं. (२४) जितेन्द्रिय पुरुषे पोताना शरीरना छिद्र-अवकाशोने आकाशमां, प्राणोने वायुमां, उभ्याने अग्निमां, लोही-कङ्क-परु वगेरे जग्युक्त तत्त्वोने जग्नमां अने अस्थि वगेरे शेष वस्तुओने पृथ्वीमां लीन करी लेवां. (२५) आ औ प्रमाणे वाणीने अने तेना कर्म उच्चारण-भापाने तेना अधिष्ठाता हेवता अग्निमां, हाथोने अने तेमना वडे थता कला-कौशल्यने इन्द्रमां, चरणोने अने तेमनी गतिने काणस्वरूप विष्णुमां, रति अने उपस्थने प्रज्ञापतिमां तेम औ पायु अने

१. प्रा. पा. - वस्त्रतान्। २. प्रा. पा. - तथाति०। ३. प्रा. पा. - वहाङ्गसा। ४. प्रा. पा. - उपेन्त्यनोदितान्।
५. प्रा. पा. - ऊन्दरम्। ६. प्रा. पा. - लतप्रमाश्रयम्। ७. प्रा. पा. - व्योत वा। ८. प्रा. पा. - कारणे विन्यसेत्।

मृत्यौ पायुं विसर्गं च यथास्थानं विनिर्दिशेत् ।
दिक्षु श्रोत्रं सनादेन स्पर्शमध्यात्मनि^१ त्वयम् ॥ २७ ॥

उपाणि चक्षुषा राजन् ज्योतिष्यभिनिवेशयेत्^२ ।
असु प्रयेतसा जिक्षां द्वैयैर्द्वाषां क्षितौ न्यसेत् ॥ २८ ॥

मनो मनोरथैश्चन्द्रे^३ बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे ।
कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहंममताकिया ।
सत्येन चित्तं क्षेत्रज्ञे गुणैर्वकारिं परे ॥ २९ ॥

असु क्षितिमपो ज्योतिष्यदो वायौ न अस्यमुम् ।
कूटस्थे तत्य महति तदव्यक्तेऽक्षरे च^४ तत् ॥ ३० ॥

इत्यक्षरतयाऽऽत्मानं चिन्मात्रमवशेषितम् ।
शात्वाऽद्वयोऽथ विरमेद्वयोनिरिवानलः ॥ ३१ ॥

मणोत्सर्गने तेमना आश्रय अनुसार मृत्युमां लीन करी लेवां। श्रोत्र (कान)ने अने तेना द्वारा सांबणवामां आवता शब्दने दिशाओमां, स्पर्श अने त्वयाने वायुमां, नेत्र-सहित उपने ज्योतिमां, भधुर वगेरे रसो सहित^५ रसना-ईन्द्रिय (ज्ञान)ने ज्ञानमां अने हे राजन्! ग्राहा-ईन्द्रिय (नाक)ने अने तेना वडे सूँघवामां आवती गंधने पृथ्वीमां लीन करी लेवां। (२६-२८) मनोरथोसहित भनने चंद्रमामां, समज्ञमां आवता पदार्थो सहित बुद्धिने ब्रह्मामां तथा अहंता अने ममता-उप किया करता अहंकारने तेनां कार्यो सहित दुद्रमां लीन करी लेवां। आ ज प्रमाणे चेतना सहित चित्तने क्षेत्रज्ञ (ज्ञान)मां अने गुणोना कारणभूत विकारी-ज्ञेवा प्रतीत थता ज्ञवने परब्रह्ममां लीन करी लेवां। (२९) ऐसाथे ज पृथ्वीने ज्ञानमां, ज्ञाने अजिनमां, अजिनने वायुमां, वायुने आकाशमां, आकाशने अहंकारमां, अहंकारने महतात्ममां, महतात्मने अव्यक्तमां अने अव्यक्तने अविनाशी परमात्मामां लीन करी लेवां। (३०) आ प्रमाणे, अविनाशी परमात्माना उपमां अवशिष्ट (अंते बचवा पामती) जे चिद-वस्तु रहे ते आत्मा छे, ते हुं छुं - ऐवं ज्ञानीने अनन्य भावमां स्थित थई ज्ञवुं। जेम अजिन पोताना आश्रयभूत लाकुं वगेरे भस्म थई ज्ञवाथी पोते शान्त थઈने पोताना स्वरूपमां स्थित थई ज्ञय छे तेवी ज रीते तेषो (वानप्रस्थी पुरुषे) पणा उपरत थई ज्ञवुं। (३१)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां सममस्कन्धे^६ युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

सातमा संख-अंतर्गत युधिष्ठिर-नारदसंवादमांनो सदाचारनिर्णय नामनो बारमो अध्याय समाप्त.

=★=

तेरमो अद्याय

६ ९

यतिष्पर्मनुं निरुपण तथा अवधूत-प्रह्लादनो संवाद
नारद उवाच

कुल्पस्त्वेवं परिव्रज्य^७ देहमात्रावशेषितः ।
ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्महीम् ॥ १ ॥

नारदज्ञ कहे छे - (हे युधिष्ठिर!) वानप्रस्थीमां जो ब्रह्मविचारनुं सामर्थ्यं होय तो तेषो शरीर सिवाय सर्वं कांठिनो त्याग करीने संन्यास लई लेवो; तथा कोई पणा व्यक्ति, वस्तु, स्थान अने समयनी अपेक्षा राख्या विना एक गाममां इक्त एक ज रात्रि माटे रोकावानो नियम लઈने पृथ्वी पर विचरण करता रहेवुं। (१)

१. प्रा. पा. - स्पर्शनाध्यात्मचिन्तनम् । २. प्रा. पा. - ज्योतिष्य० । ३. प्रा. पा. - मनोरथे शुद्धे बुद्धे वाचं तथाप्येत् । ४. प्रा. पा. - तु । ५. प्रा. पा. - व्यक्तिं आश्रमवक्षयविधिर्द० । ६. प्रा. पा. - परिव्रज्य ।

"अहीं मूण प्रतमां 'प्रयेतसा' पद छे, जेनो अर्थ 'वरुण सहित' थाय छे, वरुण रसनेन्द्रियना अधिष्ठाता देव छे, श्रीपरस्वामीओ पणा आ ज मतनो स्वीकार कर्या छे, परंतु आ प्रसंगमां सर्वत्र ईन्द्रियोनो अने तेमना विषयोनो तेमना अधिष्ठाता देवोमां लय करवानुं बतावपामां आव्युं छे, वणी, मात्र रसनेन्द्रिय माटे ज नयो कम तर्क-संगत ज्ञानातो नथी; तेथी अहीं श्रीविष्णवाय चक्रवर्तीना मत मुञ्जब, 'प्रयेतसा' पदनो 'प्रकृष्टं चेतो यत्र स प्रयेतो भयुरादिरसस्तेन' (अर्थात् जेना प्रत्ये चित्त वपु आकृष्ट थाय ते भयुर वगेरे रस 'प्रयेतस्' छे - तेना सहित) - आ विश्रह अनुसार प्रस्तुत अर्थं करवामां आव्यो छे अने ए ज अर्थं तर्क-संगत ज्ञानाय छे।"

બિલૃયાદ્ય પદ્યસૌ વાસ: કૌપીનાચ્છાદનં પરમ् ।
ત્યક્તં ન દષ્ટલિક્ષાદેરન્યત્ ॥ કિઞ્ચિદનાપદિ ॥ ૨ ॥

એક એવ ચરેલ્દિકુરાત્મારામોડનપાશ્રય: ।
સર્વભૂતસુહચ્છાન્તો નારાયણપરાયણ: ॥ ૩ ॥

પશ્યેદાત્મન્યદો વિશ્વં પરે સદસતોડવ્યયે ।
આત્માનં ચ પરં બ્રહ્મ સર્વત્ર સદસન્મયે ॥ ૪ ॥

સુમગ્રબોધયો: સન્યાવાત્મનો ગતિમાત્મદંક્ ।
પશ્યન્ બન્ધં ચ મોક્ષં ચ માયામાત્રં ન વસ્તુત: ॥ ૫ ॥

નાભિનન્દેદ્ધ્યુવં મૃત્યુમધ્યુવં વાડસ્ય જીવિતમ् ।
કાલં પરં પ્રતીક્ષેત ॥ ભૂતાનાં પ્રભવાખ્યમ् ॥ ૬ ॥

નાસચ્છાસ્થેષુ સજ્જેત નોપજીવેત જીવિકામ् ।
વાદવાદાંસ્ત્યજેતકાન્ પક્ષં કું ૩ ચ ન સંશ્રયેત ॥ ૭ ॥

ન શિષ્યાનનુભજીત ગ્રન્થાત્મૈવાભ્યસેદ્ધભૂન् ।
ન વ્યાખ્યામુપ્યુજ્ઞત નારમ્ભાનારમ્ભેતક્વચિત ॥ ૮ ॥

ન યતેરાશ્રમ: પ્રાયો ધર્મહેતુર્મહાત્મન: ।
શાન્તસ્ય સમચિતસ્ય બિલૃયાદુત વા ત્યજેત ॥ ૯ ॥

અવ્યક્તલિક્ષો વ્યક્તાર્થો મનીધ્યુન્મતબાલવત् ।
કવિર્મૂક્વદાત્માનં સ દૃષ્ટ્યા દર્શયેનૃણામ् ॥ ૧૦ ॥

અત્રાધ્યુદાહરન્તીમભિતિહાસં ૪ પુરાતનમ् ।
પ્રત્યાદસ્ય ચ સંવાદું મુનેરાજગરસ્ય ચ ॥ ૧૧ ॥

તં શયાનં ધરોપસ્થે કાવેર્ણા સહ્યસાનુનિ ।
૨૪સ્વલૈસ્તનૂદેશૈર્નિગૂઢામલતેજસમ् ॥ ૧૨ ॥

તે જો વસ્તુ પહેરે તો માત્ર લંગોટી પહેરે, કે જેનાથી તેનું ગુપ્તાંગ ઢંકાયેલું રહે; અને જ્યાં સુધી કોઈ આજીત ઉભી ન થાય ત્યાં સુધી તેણે દંડ અને પોતાના આશ્રમનાં ચિન્હ સિવાયની, પોતે ત્યજી દીધેલી કોઈ પણ વસ્તુને ગ્રહણ કરવી નહીં. (૨) સંન્યાસીએ સમસ્ત પ્રાણીઓના ડિતેથી થવું, શાન્ત રહેવું, ભગવતપરાયણ રહેવું અને કોઈનો પણ આશ્રય ન લેતાં પોતે પોતાનામાં રમમાણ રહીને એકલા જ વિચરવું. (૩) આ સંપૂર્ણ વિશ્વને કાર્ય અને કાર્ય-કારણસ્વરૂપ આ વિશ્વમાં પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્માને પરિપૂર્ણ જોવો. (૪) આત્મદર્શી સંન્યાસીએ સુપુષ્ટિ અને જાગૃતિની સંધિમાં પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો તથા ‘બંધન અને મોક્ષ બંનેય કેવળ માયા છે, વાસ્તવમાં કશું નથી’ એમ સમજવું. (૫) તેણે ન તો શરીરના અવશ્ય થનારા મૃત્યુનું અભિનંદન કરવું કે ન તો અનિશ્ચિત જીવનનું; કેવળ સમસ્ત પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિના અને તેમના નાશના કારણભૂત કાળની પ્રતીક્ષા કરતા રહેવું. (૬) તેણે અસત્ય-અનાત્મ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરતાં શાશ્વોમાં પ્રેમ ન કરવો; પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે કોઈ વ્યવસાય ન કરવો, માત્ર વાદવિવાદ કરવા માટે જ કોઈ તર્ક ન કરવો અને સંસારમાં કોઈનો પક્ષ ન લેવો. (૭) શિષ્યોની મંડળી રચવી નહીં, ધર્માબધા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવો નહીં, પ્રવચન કરવાં નહીં અને મોટાં કામ આદરવાં નહીં. (૮) શાન્ત, સમદર્શી અને મહાત્મા સંન્યાસી માટે કોઈ આશ્રમનું બંધન એ ધર્મનો હેતુ નથી; તે ભલે પછી પોતાના આશ્રમનાં ચિદ્ધનો ધારણ કરે કે ત્યજી હે. (૯) તેની પાસે આશ્રમનું કોઈ ચિહ્ન ભલે ન હોય, પણ તેણે આત્માના અનુસંધાનમાં મગ્ન રહેવું. પોતે હોય અત્યંત વિચારશીલ, પણ તેણે દેખાવું પાગલ અને બાળકના જેવા. તે અત્યંત પ્રતિભાશાળી હોય તોપણ તેણે સાધારણ મનુષ્યોની દાચિમાં એવા દેખાવું કે જાણે તે કોઈ મુંગો હોય. (૧૦)

(હે પુષ્પિષિર!) આ બાબતમાં મહાત્માઓ એક પ્રાચીન ઠિતિહાસ વર્ણવે છે. તે છે - દાતાત્રેય મુનિ અને ભક્તરાજ પ્રથ્લાદનો સંવાદ. (૧૧) ભગવાનના પરમપ્રેમી પ્રથ્લાદજી એક વાર કેટલાક મંત્રીઓની સાથે લોકોના કૃદ્યની વાત જાણવાની ઈચ્છાથી લોકો વચ્ચે વિચરણ કરી રહ્યા હતા. ત્યારે તેમણે જોયું કે સહ્યાદ્રિની તળેટીમાં કાવેરી

૧. પ્રા. પા. - લિક્ષણાદે । ૨. પ્રા. પા. - પરીક્ષેત । ૩. પ્રા. પા. - કર્યાન નાશ્રયેત । ૪. પ્રા. પા. - વરન્યેતમિં ।

दृश्योऽन् विचरेत्त्वोऽक्तत्पविवित्सया ।
वृतोऽमात्यैः कुतिपूर्यैः प्रक्षादो भगवत्प्रियः ॥ १३ ॥

कर्मणाऽऽकृतिभिर्वाचा लिङ्गवर्णाश्रमादिभिः ।
न विदन्ति जना यं वै सोऽसाविति न वेति य ॥ १४ ॥

तं नत्याभ्यर्थं विधिवत्पादयोः शिरसा स्पृशन् ।
विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः ॥ १५ ॥

बिभृष्टिकायं पीवानं सोधमो भोगवान् यथा ।
वित्तं चैवोद्यमवतां भोगो वित्तवताभिः ।
भोगिनां खलु देहोऽयं पीवा भवति नान्यथा ॥ १६ ॥

न ते शयानस्य निरुद्यमस्य
भ्रह्मनु छार्थो यत एव भोगः ।
अभोगिनोऽयं तव विप्र देहः
पीवा यतस्तद्दृष्ट नः क्षमं चेत् ॥ १७ ॥

कविः कल्पो निपुणादक् चित्रप्रियकथः समः ।
लोकस्य कुर्वतः कर्म शेषे तदीक्षितापि वा ॥ १८ ॥

नारद उवाच

स ईत्यं हेत्यपतिना परिपृष्ठो महामुनिः ।
स्मयमानस्तमत्याह तद्वागमृतयन्त्रितः ॥ १९ ॥

ब्राह्मण उवाच

वेदेदमसुरश्रेष्ठ भवान् नन्यार्थसम्मतः ।
ईहोपरमयोर्नृषां पदान्यध्यात्मचक्षुषा ॥ २० ॥

यस्य नारायणो देवो भगवान् हृष्टगतः सदा ।
भक्त्याकेवलयाऽशानं धुनोति ध्यान्तमर्कवत् ॥ २१ ॥

अथापि श्रूमहे प्रश्नांस्तव राजन् यथाश्रुतम् ।
सम्भावनीयो हि भवानात्मनः शुद्धिभिर्यताम् ॥ २२ ॥

नदीना कांठे पृथ्वी पर ज एक मुनि पडेला छे, तेमना शरीरनी निर्भूति ज्योति तेनां अंगो धूषाथी भरडायेलां होवाने कारणो ढंकाई गयेली छती. (१३-१४) तेमनां कर्म, आकार, वाष्णी, वर्षा-आश्रम वगेरेनां चिक्को परथी लोको ए समज शकता न छता के तेओ ढोई सिद्ध पुरुष छे के नहीं. (१४) भगवानना परमप्रेमी भक्त प्रखलादज्ञाने पोताना माथाथी तेमनां चरणोने स्पशने प्रक्षाम कर्या अने विधिपूर्वक तेमनी पूजा कर्या पछी, आङ्गवानी ईच्छाथी आ प्रमाणो पूछ्यु - (१५) “हे भगवन्! तमारु शरीर उद्घोगी अने भोगी पुरुषोना जेवुं हृष्टपृष्ठ छे. संसारनो अवो नियम छे के उद्घोग करनाराओने धन मणे छे, धनवानोने ज भोग मणे छे अने भोगीजनोनुं ज शरीर हृष्टपृष्ठ होय छे. (अे भाटे) बीजुं कोई कारण तो ढोई शकतुं नदी. (१६) हे भगवन्! तमे कोई उद्घोग तो करता नदी; बस, आम ज पड्या रहो छो, तेथी तमारी पासे धन नदी; तो तमने भोग क्यांधी प्राप्त थवाना? ब्राह्मणादेवता! भोग वगर पष्ठा तमारु आ शरीर आट्टुं हृष्टपृष्ठ केम छे? जो ते अमारे सांभणवा योग्य होय तो अवश्य कही बतावो. (१७) तमे विद्वान, समर्थ अने चतुर छो. आवी अवस्थामां, समस्त संसारने कर्म करतो जोઈने पष्ठा तमे सम्भावपूर्वक पडी रख्या छो, अनुं कारण शुं छु?” (१८)

नारदज्ञ कहे छे - (हे युधिष्ठिर!) प्रखलादज्ञाने महामुनि दत्तात्रेयज्ञने ज्यारे आ प्रमाणो पूछ्यु त्यारे तेमणे पोतानी अमृतमयी वाष्णीथी छसतां-छसतां कह्यु. (१९)

दत्तात्रेयज्ञाने कह्यु - हे हेत्यराज! तमाम श्रेष्ठ पुरुषो तमारु सम्मान करे छे. मनुष्योने कर्मानी प्रवृत्तिनुं अने तेमनी निवृत्तिनुं शुं कण मणे छे ए तमे पोतानी ज्ञानदृष्टिथी जाणो ज छो. (२०) तमारी अनन्य भक्तिने कारणो देवाधिदेव भगवान नारायण उंमेशां तमारा हृष्टपृष्ठमां विराजमान रहे छे अने जेम सूर्य अंधकारनो नाश करी दे छे तेवी ज रीते तेओ तमारा अक्षाननो नाश करता रहे छे; (२१) तेम छतां हे प्रखलादज्ञ! मैं जे कुर्दी जाण्यु छे ते अनुसार हुं तमारा प्रश्नोनो उत्तर आपुं हुं; कारण के आत्मानी शुद्धिनी अभिलाषा करनाराओअे तमारु सम्मान अवश्य करवुं जोઈअे. (२२)

१. प्रा. पा. - बुद्धिस्या । २. प्रा. पा. - तम । ३. प्रा. पा. - पतन् ।

તૃષ્ણાયા ભવવાહિન્યા યોગદૈ: કામેરપૂરયા ।
કર્માણિ કાર્યમાણોડહં નાનાયોનિષુ યોજિત: ॥ ૨૩ ॥

યદેચ્છયા લોકમિમં પ્રાપિત: કર્મભિર્ભમન્ ।
સ્વર્ગાપવર્ગયોર્દ્વારં તિરશ્ચાં પુનરસ્ય ચ ॥ ૨૪ ॥

અત્રાપિ દમ્પતીનાં ચ સુખાયાન્યાપનુતયે ।
કર્માણિ કુર્વતાં દૃષ્ટ્વા નિવૃતોડસ્મિ વિપર્યયમ् ॥ ૨૫ ॥

સુખમસ્યાત્મનો રૂપં સર્વોહોપરતિસનુ: ।
મનઃસંસ્પર્શજ્ઞન્ દૃષ્ટ્વા ભોગાન્સ્વર્પસ્યામિ સંવિશન્ ॥ ૨૬ ॥

ઈત્યેતદાત્મનઃ^૧ સ્વાર્થ સન્તં વિસ્મૃત્ય વૈ પુમાન् ।
વિચિત્રામસતિ દ્વૈતે ઘોરામાખોતિ સંસુતિમ् ॥ ૨૭ ॥

જલં તદુલ્બવૈશિશ્ચ હિત્વાડજો જલકાભ્યયા ।
મૃગતૃષ્ણામુપાધાવેદ્^૨ યથાડન્યત્રાર્થદ્ક્ષ્વત: ॥ ૨૮ ॥

દેહાદિભિર્વતન્ત્રેરાત્મનઃ સુખમીહત: ।
દુઃખાત્યયં ચાનીશસ્ય કિયા મોધા: કૃતા: કૃતા: ॥ ૨૯ ॥

આધ્યાત્મિકાદિભિર્દુ: ખૈરવિમુક્તસ્ય કર્હિચિત् ।
મર્ત્યસ્ય કૃચ્છ્રોપનતૈર્થે: કામૈ: કિયેત કિમ् ॥ ૩૦ ॥

પશ્યામિ ધનિનાં કલેશં લુભ્યાના મજિતાત્મનામ् ।
ભયાદલભનિદ્રાણાં સર્વતોડભિવિશક્ષિનામ् ॥ ૩૧ ॥

રાજતશોરત: શત્રો: સ્વજનાત્પશુપક્ષિત: ।
અર્થિત્ય: કાલત: સ્વસ્માત્રિત્યં પ્રાણાર્થવલ્લયમ् ॥ ૩૨ ॥

(હે પ્રહ્લાદજી!) તૃષ્ણા એક એવી વસ્તુ છે, કે જે હિંચા અનુસાર ભોગો ભોગવ્યા પછી પણ પૂરી થતી નથી; અને એ જ કારણે જન્મ-મરણના ચક્રવામાં ભટકવું પડે છે. તૃષ્ણાએ મારી પાસે કોણ જાણો કેટલાં કર્મા કરવાં છે અને તેને કારણે કોણ જાણો મને કેટલી યોનિઓમાં નાખ્યો છે! (૨૩) કર્માને કારણે અનેક યોનિઓમાં ભટકતાં-ભટકતાં દૈવયોગ મને આ મનુષ્યયોનિ મળી છે, કે જે સ્વર્ગ, મોક્ષ, તિર્યક્ષ-યોનિ અને આ મનુષ્યશરીરની પણ પ્રાપ્તિનું દ્વાર છે; અને આમાં પુણ્ય કરવામાં આવે તો સ્વર્ગની, પાપ કરવામાં આવે તો પશુ-પક્ષી વગેરે યોનિની, નિવૃત થઈ જવામાં આવે તો મોક્ષની અને બંને પ્રકાર (પુણ્ય-પાપ)નાં કર્મ કરવામાં આવે તો ફરીથી મનુષ્યયોનિની જ પ્રાપ્તિ થવા પામે છે. (૨૪) પરંતુ હું જોઉં છું કે સંસારનાં ઝી-પુરુષો કર્મ તો કરે છે સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખના નિવારણ માટે, પરંતુ તેનું ફળ તો ઊલદું જ મળે છે – તેઓ હોય તે કરતાં ય વધુ દુઃખમાં પડે છે. તેથી જ હું કર્મામાંથી ઉપરત થઈ ગયો છું. (૨૫)

સુખ જ આત્માનું સ્વરૂપ છે; સધણી કિયામાંથી નિવૃત્તિ એ જ આત્માને પ્રકાશિત થવાનું સ્થાન છે. તેથી સધણા ભોગોને માત્ર મનની કલ્પના જ સમજને હું પોતાના પ્રારબ્ધને ભોગવતો રહીને પડ્યો રહું છું. (૨૬) મનુષ્ય પોતાના સાચા સ્વાર્થને એટલે કે વાસ્તવિક સુખને – કે જે આત્માનું સ્વરૂપ જ છે તેને ભૂલી જઈને, આ મિથ્યા દ્વૈતને સત્ય માનતો રહીને અત્યંત ભયંકર અને વિચિત્ર જન્મો અને મૃત્યુઓમાં ભટકતો રહે છે. (૨૭) જેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય પાણીમાં પેદા થતાં ફીઝ અને લીલ (શેવાળ)થી ઢંકાયેલા પાણીને પાણી સમજતો નથી અને પાણી મેળવવા મૃગજળ તરફ દોડે છે તેવી જ રીતે પોતાના આત્માથી બિન્ન (અનાત્મ) વસ્તુમાં સુખ માનતો મનુષ્ય આનંદનો સાગર એવા આત્માને છોડીને સુખની પ્રાપ્તિ માટે વિષયો તરફ દોડે છે. (૨૮) (હે પ્રહ્લાદજી!) શરીર વગેરે તો પ્રારબ્ધને આધીન છે. તેના વડે જે માણસ પોતાને માટે સુખ મેળવવા અને દુઃખ દૂર કરવા હું છે, તે ક્યારેય પોતાના કામમાં સફળ થતો નથી; તેનાં વારંવાર કરેલાં સધણાં કર્મ વર્થ થઈ જાય છે. (૨૯) માણસ હંમેશાં શારીરિક, માનસિક વગેરે દુઃખોથી આકાન્ત (પરાભૂત) જ રહે છે. તે મરણશરીર તો છે જ; જો તેણે ભારે શ્રમ અને કષ્ટ કરીને થોડું ધન અને કેટલાક ભોગ મેળવી પણ લીધાં, તો તેથી તેને શો લાભ? (૩૦) લોભી અને ઈન્દ્રિયોને વશ રહેતા ધનવાનોનાં દુઃખ તો મે સારી પેઢે જોયાં છે. તેમને ભયને લીધે ઊંઘ આવતી નથી, સૌના પર તેમને શંકા થયા જ કરે છે. (૩૧) જેઓ

૧. પ્રા. પા. – જ્ઞાનિ । ૨. પ્રા. પા. – તૃષ્ણાનું પ્રાપ્તિ વેદ તથા અન્ય ।

शोकमोहभयकोषरागकलैब्यश्रमादयः ।
यन्मूलाः स्युर्नृशां जघ्नात् स्पृहां^१ प्राणार्थयोर्बुधः ॥ ३३ ॥

मधुकारमहासर्पो लोकेऽस्मिन्नो गुरुतमौ ।
वैराग्यं परितोषं च प्रामा यच्छिक्षया वयम् ॥ ३४ ॥

विरागः सर्वकामेभ्यः शिक्षितो मे मधुव्रतात् ।
कृच्छ्रामं मधुवद्वितं हत्याऽप्यन्यो हरेत्यतिम् ॥ ३५ ॥

अनीहः परितुष्टात्मा यदेष्ठोपनतादहम् ।
नो चेष्ठये भृष्णानि महाहिरिव सत्यवान् ॥ ३६ ॥

क्वचिदल्पं क्वचिद् भूरि भुजेऽन्नं स्वाहस्वादु वा ।
क्वचिद् भूरिगुणोपेतं गुणाहीनमुत^२ क्वचित् ॥ ३७ ॥

श्रद्धयोपाहतं^३ क्वापि कदाचिन्भानवर्जितम् ।
भुजेभुक्त्याऽथ कस्मिंश्चिद्विवानक्तं यदेष्ठया ॥ ३८ ॥

क्षौमं हुक्त्यमजिनं चीरं वल्कलमेव वा ।
वसेऽन्यदपि सम्प्रामं दिष्टभुक्तुष्ठधीरहम् ॥ ३९ ॥

क्वचिष्ठये धरोपस्थे तृष्णापर्णाशमभस्मसु ।
क्वचित्प्रासादपर्यङ्के कशिपौ वा परेष्ठया ॥ ४० ॥

क्वचित् स्नातोऽनुविपाक्षः सुवासाः खग्व्यवङ्कृतः^४ ।
रथेभाश्वैश्वरे^५ क्वापि दिग्वासा ग्रहवद्विभो ॥ ४१ ॥

नाहं निन्दे न च स्तौमि स्वभावविषमं जनम् ।
ऐतेषां श्रेय आशासे उतैकात्म्यं महात्मनि ॥ ४२ ॥

ज्ञवनना अने धनना लोभी छे तेओ राजा, चोर, शत्रु, स्वजन, पशु-पंछी, पाचक अने काणथी – अरे, त्यां सुधी के 'क्यांक हु भूल करी न बेसु, वधारे खर्च न करी नाखु,' ऐवी आशंकाथी स्वयं हमेशां भीता रहे छे. (३२) तेथी बुद्धिमान मनुष्ये ते धननो अने ज्ञवननी स्पृहानो त्याग करी देवो जोईअ, के जेने कारणो शोक, मोह, भय, कोष, राग, कापरता, श्रम वगरेना शिकार थवुं पडे छे. (३३)

(हे प्रद्युम्नाद्य!) आ लोकमां मारा सौथी मोटा गुरु छे – अजगर अने मधमाखी. तेमनाथी मने वैराग्य अने संतोष प्राप्त थया छे. (३४) मधमाखी जेम मध एकहुं करे छे तेवी ज रीते लोको धण्डा कष्टथी धननो संचय करे छे, परंतु भीजुं ज कोई ते धनराशिना मालिकने मारीने ते धन तेनी पासेथी पडावी ले छे. अनामांथी में ऐवो बोध ग्रहण कर्या के विषयलोगोथी विरक्त ज रहेवुं. (३५) हु अजगरनी जेम निष्ठिय पञ्चो रहुं हुं अने देवयोगे जे मणी जाय छे तेमां ज संतुष्ट रहुं हुं; अने जो कशु मणतुं नथी तो धण्डा दिवसो सुधी धैर्य धारण करीने बस, आम ज पञ्चो रहुं हुं. (३६) क्यारेक थोडुं अन्न खाई लाउं हुं, तो क्यारेक वधु; क्यारेक स्वादिष्ट, तो क्यारेक नीरस - स्वाद विनानुं; अने क्यारेक अनेक गुणोवाणुं, तो क्यारेक सर्वथा गुण वगरनुं. (३७) क्यारेक धण्डी श्रद्धाथी मणेलुं अन्न खाउं हुं, तो क्यारेक अपमान साथे मणेलुं; अने कोई-कोई वेणा आपोआप ज मणी जवाथी क्यारेक दिवसे, क्यारेक रात्रे अने क्यारेक एक वार जम्या पही पञ्च बीजु वार जमुं हुं. (३८) हुं पोताना प्रारब्धनो भोग भोगववामां ज संतुष्ट रहुं हुं. तेथी मने रेशभी के सुतराउ, वल्कल के अन्य कोई – जेवुं पञ्च वस्त्र मणी जाय छे तेवुं ज पहेरी लाउं हुं. (३९) क्यारेक हुं परती, धास, पांडां, पथ्यर के राखना ढगला पर ज पञ्चो रहुं हुं, तो क्यारेक बीजाओनी ईश्वराथी महेलोमां पलंग अने गादीओ पर सूर्ई जाउं हुं. (४०) हे देत्यराज! क्यारेक हुं नाही धोईने, शरीरे चंदन लगाईने सुंदर वस्त्रो, फूलोना हार अने घरेझां पहेरीने रथ, छाथी अने धोडा पर आरुढ थઈने फरुं हुं, तो क्यारेक पिशाचनी जेम बिलकुल ढिगंबर वेशे विचरण करुं हुं. (४१) मनुष्योना स्वभाव एक सरभा होता नथी, तेथी नथी तो हुं कोईनी निंदा करतो के नथी कोईना वभाषा करतो. हुं केवण तेमनुं परम कल्याण अने परमात्मा साथेनुं ऐक्य ईश्वरुं हुं. (४२)

१. प्रा. पा. – स्पृहाः । २. प्रा. पा. – व्यानं ततः क्व० । ३. प्रा. पा. – पोगगतं चापि । ४. प्रा. पा. – खग्व्यवङ्कृतः ।
५. प्रा. पा. – रथेनाशै० ।

વિકલ્પં જુહુયાચ્યિતૌ તાં મનસ્યર્થવિભ્રમે ।
મનો વૈકારિકે હુત્વા તન્માયાયાં જુહોત્યનું ॥ ૪૩ ॥

આત્માનુભૂતૌતાં માયાં જુહુયાત् સત્યદૃષ્ટિનિ: ।
તતો નિરીહો વિરમેત્સ્વાનુભૂત્યાડકત્મનિસ્થિતઃ ॥ ૪૪ ॥

સ્વાત્મવૃત્તં મયેત્થં^૨ તે સુગુમમપિ વર્ણિતમ् ।
વ્યપેતં લોકશાસ્ત્રાભ્યાં ભવાન્હિ ભગવત્પર: ॥ ૪૫ ॥

નારદ ઉવાચ

ધર્મ પારમહંસ્યં વૈ મુને: શ્રુત્વાડસુરેશ્વર: ।
પૂજયિત્વા તતઃ પ્રીત આમન્ય પ્રયયૌ ગૃહમ् ॥ ૪૬ ॥

સત્યનું અનુસંધાન કરનારા મનુષ્યે જે અનેક પ્રકારના પદાર્થો અને તેમાં જે વિવિધતા જાળાય છે તે બધાને ચિત્તવૃત્તિમાં હોમી દેવા. ચિત્તવૃત્તિને આ પદાર્થો વિશે વિવિધ ધ્રમ પેદા કરનારા મનમાં, મનને સાત્ત્વિક અહંકારમાં, સાત્ત્વિક અહંકારને મહત્ત્વ વડે માયામાં છવન કરી દેવાં. આ પ્રમાણે આ બધી વિવિધતાનું કારણ માયા જ છે એવો નિશ્ચય કર્યા પછી તે માયાને આત્માના અનુભવમાં સ્વાહા કરી દેવી. આ પ્રમાણે તેણે આત્મ-સાક્ષાત્કાર વડે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને નિષ્ઠિય અને ઉપરત થઈ જવું. (૪૩-૪૪) (હે પ્રહ્લાદજ! મારું આ આત્મવૃત્તાંત અત્યંત ગોપનીય છે તેમ જ લોક અને શાખથી પર છે. તમે ભગવાનના અત્યંત પ્રેમી છો, તેથી મેં તમારી સમક્ષ આ વર્ણાવ્યું છે. (૪૫)

નારદજ કહે છે — (હે મહારાજ!) પ્રહ્લાદજને દ્વાત્રેય મુનિ પાસેથી પરમહંસોના આ ધર્મનું શ્રવણ કર્યા પછી તેમની પૂજા કરી અને પછી તેમની પાસેથી વિદ્યાય લઈને અતિ-પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાની રાજ્યાનીમાં જવા માટે પ્રસ્થાન કર્યું. (૪૬)

—★—

એતિ શ્રીમત્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દ્યે યુધિષ્ઠિરનારદસંવાદે ઉપતિધર્મે
ત્રયોદશોડધ્યાય: ॥ ૧૩ ॥

સાતમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત યુધિષ્ઠિર-નારદસંવાદમાંનો યતિધર્મમાંનો તેરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

ચોદમો અદ્યાય

ગૃહસ્થ-સંબંધી સદાચારનું વર્ણન

૭

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ

ગૃહસ્થ એતાં પદવી વિધિના યેન ચાજ્જસા ।
યાતિ દેવત્રષે બ્રૂહિ માદશો ગૃહમૂઢધી: ॥ ૧ ॥

નારદ ઉવાચ

ગૃહેષ્વવસ્થિતો^૪ રાજન્કિયા: કુર્વન્ન ગૃહોચિતાઃ ।
વાસુદેવાર્પણાં સાક્ષાદ્બુપાસીત મહામુનીન् ॥ ૨ ॥

શ્રુદ્વન્ભગવતોડભીક્ષણમવતારકથામૃતમ् ।
શ્રદ્ધાનો યથાકાલમુપશાન્તજનાવૃત: ॥ ૩ ॥

સત્સજ્જાય્યનકે:^૫ સજ્જમાત્ભજાયાત્મજાદિષુ ।
વિમુચ્યેન્મુચ્યમાનેષુ સ્વયં સ્વખવદુત્થિત: ॥ ૪ ॥

રાજા યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું — ‘હે દેવર્ષિ! મારા જેવા ધરસંસારમાં આસક્ત ગૃહસ્થો વિશેય પરિશ્રમ કર્યા વિના આ પદને કયા સાધનથી પ્રાપ્ત કરી શકે? — એ મને તમે કૃપા કરીને કહી બતાવો. (૧)

નારદજને કહ્યું — ‘હે રાજન! મનુષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું અને ગૃહસ્થના ધર્મ અનુસાર બધાં કામ કરવાં; પરંતુ તે બધાં કામ ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવાં અને મોટા-મોટા સંત-મહાત્માઓની સેવા પણ કરવી. (૨) કુર્સદ પ્રમાણે વિરક્ત પુરુષો વચ્ચે રહેવું અને વારંવાર શ્રદ્ધાપૂર્વક ભગવાનના અવતારોની લીલાઓનું અમૃતપાન કરતા રહેવું. (૩) જેમ સ્વખનંગ થતાં મનુષ્ય સ્વખ-સંબંધી વસ્તુઓમાં આસક્ત રહેતો નથી તેવી જ રીતે જેમ જેમ સત્સંગ વડે બુદ્ધિ શુદ્ધ થતી જાય તેમ તેમ જ શરીર, પણી, પુત્ર, ધન વગેરેની આસક્તિને પોતે જ છોડતા જવું; કારણ કે એક ને એક દિવસ

૧. પ્રા. પા.—જુહોમ્યહમ् । ૨. પ્રા. પા.—મયેતતે । ૩. પ્રા. પા.—યતિધર્મલયો । ૪. પ્રા. પા.—ગૃહે વ્યવસ્થિતો । ૫. પ્રા. પા.—તત્સજ્જા ।

यावदर्थमुपासीनो देहे गेहे च पष्टितः ।
विरक्तो रक्तवत्तत्र नृलोके नरतां न्यसेत् ॥ ५ ॥

शातयः पितौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोऽपरे ।
यद्वदन्ति यदिच्छन्ति चानुमोदेत निर्भमः ॥ ६ ॥

दिव्यं भौमं चान्तरिकं वित्तमच्युतनिर्भितम् ।
तत्सर्वमुपभुग्नान ऐतत्कुर्यात् स्वतो षुधः ॥ ७ ॥

यावद्भ्रियेत जठरं तावत् स्वत्वं हि देहिनाम् ।
अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दण्डमर्हति ॥ ८ ॥

मृगोऽध्रभरमर्काभुसरीसृप्खगमक्षिकाः ।
आत्मनः पुत्रवत् पश्येत्तरेषामन्तरं कियत् ॥ ९ ॥

त्रिवर्गैः नातिकृच्छ्रेष्ठा भजेत गृहमेध्यपि ।
पथादेशं पथाकालं यावदैवोपपादितम् ॥ १० ॥

आश्चाधान्तेवसायित्यः क्रमान् संविभजेदथा ।
अप्येकामात्मनो दारां नृष्णां स्वत्वग्रहो यतः ॥ ११ ॥

ज्ञायाद् पद्ये स्वप्राणान् उन्न्याद्वा पितरं गुरुम् ।
तस्यां स्वत्वं स्त्रियां ज्ञायाद् यस्तेन ह्यजितो जितः ॥ १२ ॥

कृमिविद्भस्मनिष्ठान्तं क्वेदं तुच्छं क्लेवरम् ।
क्षतदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छिदिः ॥ १३ ॥

सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थः कल्पयेद् वृत्तिमात्मनः ।
शेषे स्वत्वं त्यजन् प्राणः पदवीं महतामियात् ॥ १४ ॥

आ भयां छूटी ज जवानां छे. (४) बुद्धिमान मनुष्ये आवश्यकता मुञ्जब ज घर अने शरीरनी सेवा करवी, ऐथी वयु नहीं. भीतरमां विरक्त रहेवुं अने बहारथी रागी (आसक्त)नी जेम लोकोमां साधारण माणसोना जेवो ज व्यवहार करवो. (५) माता-पिता, भाईबंध, पुत्र-मित्र, शातिजनो अने बीजां जे कंઈ क्षेत्र अथवा जे कंઈ ईच्छे तेनु, आंतरिक ममता नहीं राखतां, अनुमोदन करवुं. (६)

वरसाद् वगेरे वडे पेदा थतां धान्यादि पदार्थों, पृथ्वीमांथी उत्पन्न थतुं सुवर्णा वगेरे, अचानक प्राप्त थतुं द्रव्य वगेरे तथा अन्य भया प्रकारनां धन-संपत्ति भगवाने ज आपेलां छे - ऐम समज्जने बुद्धिमान मनुष्ये प्रारब्ध अनुसार तेमनो उपभोग करता रहेवुं, पश्चा संचय न करवो; तेमने अगाउ कहा प्रभाषो साधुसेवा वगेरे कर्मोमां प्रयोजवां. (७) मनुष्योनो अधिकार मात्र ऐटला ज धन पर छे के जेटलाथी तेमनी लूप भटे. ऐना करतां वयु संपत्ति जे पोतानी माने छे ते चोर छे, तेने संज्ञा मणवी जोઈओ. (८) हरण, उट, गर्द्दल, वानर, उदर, सरीसूप (पेट धसडीने चालनारां सर्प वगेरे), पक्षीओ, माझीओ वगेरेने पोताना पुत्रो सरभां ज समजवां. तेमना अने पुत्रो वय्ये फ्रक्क केटलो छे! (९) गृहस्थ मनुष्योंसे पश्चा धर्म, अर्थ अने काम माटे वयु कष्ट वेठवुं नहीं, बल्के देश, काण अने प्रारब्ध अनुसार जे कंઈ मणी जाय तेनाथी ज संतोष मानवो. (१०) पोतानी सधणी भोगसामग्रीओने कूतरां, पतित अने चांडाल सुधांने - भयां प्राङ्गीओने पथायोऽय रीते वडेचीने ज पोताना उपयोगमां लेवी. बीजुं तो शुं, पोतानी पत्नीने पश्चा - जेने मनुष्य समजे छे के आ मारी छे तेने पश्चा अतिथि वगेरेनी निर्दोष सेवामां नियोजवी. (११) लोको पत्नी माटे पोताना प्राण सुधां आपी हे छे, त्यां सुधी के पत्नीने कारणो पोतानां मा-बाप अने गुरुनी पश्चा हत्या करी नाए छे, ते पत्नी परथी जेणो पोतानी ममता हटावी लीधी होय तेणो स्वयं नित्य-विजयी भगवान पर पश्चा विजय प्राप्त करी लीधो छे. (१२) आ शरीर अंते कीडा, विष्या के राखनो ढगलो बनी रहेशे. क्यां आ तुच्छ शरीर अने ऐना माटे जेनामां आसक्ति थाय छे ते श्री अने क्यां पोताना महिमाथी आकाशना जेवो सर्वव्यापी अनंत आत्मा? (१३)

गृहस्थे प्रारब्धथी प्राप्त थयेला अने पंचयज्ञ वगेरे कर्म पछी बचेला अन्नथी ज पोतानो ज्वननिर्वाह करवो जोઈओ. जे बुद्धिमान मनुष्यो आना सिवाय अन्य कोई

१. मा. पा. - त्रिवर्गातां निर्भितेन भजेत ।

દેવાનૃષીન् નૃભૂતાનિ પિતૃનાત્માનમન્વહમ् ।
સ્વવૃત્તાગતવિતેન યજેત પુરુષં પૃથક् ॥ ૧૫ ॥

યર્વાત્મનોડધિકારાધા: સર્વા: સ્યુર્યજસમ્પદ: ।
વૈતાનિકેન વિધિના અજિનહોત્રાદિના યજેત् ॥ ૧૬ ॥

ન હજિનમુખતોડયં વૈ ભગવાન् સર્વયજ્ઞભુક् ।
ઈજ્યેત^૧ હવિષા રાજન્ યથા વિપ્રમુખે હુતૈ: ॥ ૧૭ ॥

તસ્માદ્ બ્રાહ્મણાદેવેષુ મત્યાદિષુ યથાર્હતઃ ।
તૈસ્તૈ: કામૈર્યજસ્વૈનં ક્ષેત્રજ્ઞં બ્રાહ્મણાનનુ ॥ ૧૮ ॥

કુર્યાદપરપક્ષીયં^૨ માસિ પ્રૌષ્ઠપદે દ્વિજ: ।
શ્રાદ્ધં પિત્રોર્ધથાવિતાં તદ્ભન્ધૂનાં ચ વિતવાન् ॥ ૧૯ ॥

અયને વિષુવે કુર્યાદ્ વ્યતીપાતે દિનક્ષયે ।
ચન્દ્રાદિત્યોપરાગે ચ દ્વાદશીશ્રવણોષુ ચ ॥ ૨૦ ॥

તૃતીયાયાં શુક્લપક્ષે નવમ્યામથ કાર્તિકે ।
ચતુર્થ્યાદ્યકાસુ હેમન્તે શિશિરે તથા ॥ ૨૧ ॥

માઘે ચ સિતસમ્યાં મધારાકાસમાગમે ।
રાકયા^૩ ચાનુમત્યા વા માસક્ષાણિ યુતાન્યપિ ॥ ૨૨ ॥

દ્વાદશ્યામનુરાધા સ્યાચ્છ્રવણસ્તિલ્લ ઉત્તરા: ।
તિસ્સૃષ્ટેકાદશીવાડડસુ જન્મક્ર્ષણોળ્યોગયુક્ત ॥ ૨૩ ॥

ત એતે શ્રેયસ: કાલા નૃષાં શ્રેયોવિવર્ધનાઃ ।
કુર્યાત् સર્વાત્મનैતેષુ શ્રેયોડમોધં તદાયુષ: ॥ ૨૪ ॥

એષુ સ્નાનં જપો હોમો પ્રતં દેવદ્વિજાર્થનમ् ।
પિતૃદેવનૃભૂતેભ્યો યદ્યાં તદ્ધ્યનશ્વરમ् ॥ ૨૫ ॥

વસ્તુમાં સ્વત્વ (પોતાપણું) રાખતા નથી તેમને સંતોનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે. (૧૪) પોતાની વર્ષા-આશ્રમ અનુસારની વૃત્તિ વડે પ્રાપ્ત થયેલી ચીજવસ્તુઓથી દેવો, ઋષિઓ, મનુષ્યો, ભૂતપ્રાણીઓ અને પિતૃઓનું તથા પોતાના આત્માનું પૂજન કરવું; આ જ એકમાત્ર પરમેશ્વરની લિઙ્ગ-લિઙ્ગ રૂપોમાં આરાધના છે. (૧૫) પોતાના અધિકાર પ્રમાણો, અજિનહોત્ર વગેરે વડે ભગવાનની આરાધના કરવી. (૧૬) હે રાજન! સમસ્ત પણોના ભોક્તા ભગવાન જ છે, પરંતુ બ્રાહ્મણના મુખમાં અર્પિત કરાયેલા હવિષ્ય-અન્નથી તેમને જેવી તૃપ્તિ થાય છે તેવી અજિનના મુખમાં હવન કરવાથી થતી નથી. (૧૭) તેથી બ્રાહ્મણો, દેવો, મનુષ્યો વગેરે બધાં જ પ્રાણીઓમાં, યથાયોગ્ય રીતે, ઉપયુક્ત સામગ્રીઓ વડે તેમના સૌના હૃદયમાં અંતર્યામીરૂપે વિરાજમાન ભગવાનની પૂજા કરવી. આ બધાંમાં પ્રાથાન્ય બ્રાહ્મણોનું જ છે. (૧૮)

* ધનવાન બ્રાહ્મણે પોતાની સંપત્તિ અનુસાર ભાડપદ માસના કૃષ્ણપક્ષમાં પોતાનાં માતા-પિતા તથા તેમનાં સગાંઓ (પિતામહ, માતામહ વગેરે)નું પણ મહાલય શ્રાદ્ધ કરવું જોઈએ. (૧૯) આ ઉપરાંત અયન (સૂર્યની કર્કસંકાન્તિ તથા મકરસંકાન્તિ), વિષુવ (તુલા અને મેષ સંકાન્તિ), વ્યતીપાત, તિથિકાય, ચંદ્રગ્રહણ કે સૂર્યગ્રહણનો સમય, બારસની તિથિઓ, શ્રવણ, ધનિષ્ઠ અને અનુરાધા નક્તોનો સમય, વૈશાખ સુદ ત્રીજ (અક્ષયતૃતીયા - અખાત્રીજ), કારતક સુદ નોમ (અક્ષયનવમી), માગસર, પોષ, મહા અને ફાગણ - એ ચારે મહિનાની વદ આઠમો, મહા સુદ સાતમ, મહાની મધ્ય નક્તવાળી પૂર્ણિમા અને દરેક મહિનાની તે પૂર્ણિમા કે જે પોતાના માસ-નક્તત, ચિત્રા, વિશાખા, જ્યેષ્ઠ વગેરેથી યુક્ત હોય - ભલે ચંદ્રમા પૂર્ણ હોય કે અપૂર્ણ; બારસની તિથિનો અનુરાધા, શ્રવણ, ઉત્તરાકાળ્યાની, ઉત્તરાધાર અને ઉત્તરાભાડપદ સાથેનો યોગ, અગિયારસની તિથિનો ત્રણે ઉત્તરા નક્તો સાથેનો યોગ અથવા જન્મ-નક્તત કે શ્રવણ-નક્તત સાથેનો યોગ - આ બધા સમયે પિતૃઓનું શ્રાદ્ધ કરવું એ ઉચિત અને શ્રેષ્ઠ છે. આ બધા યોગ માત્ર શ્રાદ્ધ કરવા માટે જ નહીં, પણ બધાં જ પુષ્પક્રમો કરવા માટે ઉપયોગી છે. આ યોગો કલ્યાણની સાધના માટે યોગ્ય અને શુભમની અભિવૃદ્ધિ કરનારા છે. આ પ્રસંગોએ પોતાનાં પૂરી શક્તિ-સામર્થ્ય લગાડીને શુભ કર્મા કરવાં; અંમાં જ જીવનની સફળતા છે. (૨૦-૨૪) આ શુભ સંયોગોમાં જે સ્નાન, જપ, હોમ, પ્રત તથા દેવો અને બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવામાં આવે છે અથવા

૧. પ્રા. પા. - ઈજ્યતે । ૨. પ્રા. પા. - નદ્યપરપક્ષીય માસે । ૩. પ્રા. પા. - રાકયાં । ૪. પ્રા. પા. - જન્મશ્રવણયોગ ।

संस्कारकालो ज्ञायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा ।
प्रेतसंस्था^१ मृताहश्च कर्मण्यत्युदये नृप ॥ २६॥

अथ देशान् प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयआवहान् ।
स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते ॥ २७॥

बिभूं भगवतो यत्र सर्वमेतच्यराचरम् ।
यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् ॥ २८॥

यत्र यत्र हरेर्चां स देशः श्रेयसां पदम् ।
यत्र गज्ञादयो नद्यः पुराणेषु च^२ विश्रुताः ॥ २९॥

सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत ।
कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः ॥ ३०॥

नैमिधं शाल्युनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली ।
वाराणसी मधुपुरी पम्पा बिन्दुसरस्तथा^३ ॥ ३१॥

नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादयः ।
सर्वे कुलाचला राजन् महेन्द्रमलयादयः ॥ ३२॥

ऐते पुण्यतमा देशा हरेर्चांश्रिताश्च ये ।
ऐतान् देशान्विषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्षणाः ।
धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सहस्राधिकलोदयः ॥ ३३॥

पात्रं त्वत्रै निरुक्तं वै कविभिः पात्रवित्तमैः ।
हरिरेवैक उर्वीश यन्मयं वै चराचरम् ॥ ३४॥

देवर्घर्हत्सु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु ।
राजन् यद्ग्रपूजायां भतः पात्रतयाऽच्युतः ॥ ३५॥

श्वराशिभिराकीर्णा आङ्गडोशाङ्गिपो महान् ।
तन्मूलत्वादच्युतेज्या सर्वश्ववात्मतर्पणम् ॥ ३६॥

पुराणेन सृष्टानि नृतिर्घृषिदेवताः ।
शेते श्वेन दृपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ॥ ३७॥

जे कंठ देवो, पितृओ, मनुष्यो तेम जे प्राणीओने समर्पित करवामां आवे छे तेमनुं फूल अक्षय होय छे. (२५) हे पुष्पिष्ठि! आ जे प्रभाषे खीनां पुंसवन प्रत वगेरे, संतानोनां जातकर्म वगेरे तथा पोतानी पक्ष-दीक्षा वगेरे संस्कारोना समये, शबना अजिनिदाहना दिवसे के वार्षिक श्राद्धना उपलक्ष्यमां अथवा अन्य मांगलिक कर्मोमां दान वगेरे शुभ कर्मो करवां जोईअ. (२६)

(हे पुष्पिष्ठि!) हवे हुं ते स्थानोनुं वर्षान कुं छुं के जे धर्म वगेरे श्रेयोनी प्राप्ति करावनारां छे. सौथी पवित्र देश ते छे के जेमां सत्पात्रो मणतां होय. (२७) जेमां आ समस्त जड अने चेतन (चराचर) जगत स्थित छे ते भगवाननी प्रतिभा जे देशमां होय, ज्यां तप, विद्या तेम जे दया वगेरे गुणोवाणा ब्राह्मणोना परिवारो निवास करता होय तथा ज्यां-ज्यां भगवाननी पूजा थती होय अने पुराणप्रसिद्ध गंगा वगेरे नदीओ होय ते बधां जे स्थानो परम कल्याणकारी छे. (२८-२९) पुष्कर वगेरे सरोवरो, सिद्ध पुरुषो वडे सेवायेलां क्षेत्रो, कुरुक्षेत्र, गया, प्रयाग, पुलहाश्रम (शालग्राम क्षेत्र), नैमिधारण्य, शाल्युनक्षेत्र, सेतुबंध, प्रभास, द्वारका, काशी, मथुरा, पंपासर, बिंदु सरोवर, बदरिकाश्रम, अलकनंदा, भगवान सीतारामज्ञना अयोध्या-चित्रकूट वगेरे आश्रमो, महेन्द्र-मलय वगेरे समस्त कुलपर्वतो अने ज्यां-ज्यां भगवानना अर्चा-अवतार छे – ते बधा जे देशो (स्थानो) अत्यंत पवित्र छे. कल्याणवांछु मनुष्योंसे वारंवार आ स्थानोनुं सेवन करवुं. आ स्थानोमां जे पुण्यकर्मो करवामां आवे छे तेमनुं मनुष्योने हजारगण्डु फूल मणे छे. (३०-३३)

(हे पुष्पिष्ठि!) पात्रनो निर्णय करवाना प्रसंगमां पात्रना गुणोने ज्ञानारा विवेकी मनुष्योंसे एकमात्र भगवानने जे सत्पात्र बताव्या छे. आ चराचर जगत तेमनुं जे स्वरूप छे. (३४) अत्यारे तमारा आ जे पक्षनी वात छे – देवो, ऋषिओ अने सनकादि वगेरे मुनिओ (उपस्थित) होवा छतां पक्ष अग्रपूजा माटे भगवान श्रीकृष्णने जे पात्र समज्वामां आव्या. (३५) असंघ्य श्वोधी भरपूर आ ब्रह्मांडरूप महावृक्षानुं एकमात्र मूण भगवान श्रीकृष्ण जे छे. तेथी तेमनी पूजा करवाथी समस्त श्वोनो आत्मा तृप्त थई जाय छे. (३६) तेमणे जे मनुष्यो, पशुपक्षीओ, ऋषिओ, देवो वगेरेनां शरीररूप पुरोनी रथना करी छे तथा तेमो जे आ पुरोमां श्वरूपे शयन पक्ष करे छे. तेथी जे तेमनुं एक नाम ‘पुरुष’ पक्ष छे. (३७)

१. प्रा. पा. – तत्संस्था य मृतान् । २. प्रा. पा. – परिश्रुताः । ३. प्रा. पा. – व्सरः पुरी । ४. प्रा. पा. – तत्र ।

તેષેષુ ભગવાન् રાજંસ્તારતમ્યેન વર્તતે ।
તસ્માત્પાત્રં હિ પુરુષો યાવાનાત્મા યથેયતે ॥ ૩૮ ॥

દશ્વા^૧ તેષાં મિથો નૃણામવજાનાત્મતાં નૃપ ।
ત્રેતાદિષુ હરેરચ્ચા ક્રિયાયૈ કવિભિ: કૃતા ॥ ૩૯ ॥

તતોડર્ચાયાં હરિં કેચિત્સંશ્રદ્ધાય^૨ સપર્યયા ।
ઉપાસત ઉપાસ્તાપિ નાર્થદા પુરુષદ્વિષામ્ ॥ ૪૦ ॥

પુરુષેષ્યપિ રાજેન્દ્ર સુપાત્રં બ્રાહ્મણં વિદુઃ ।
તપસા વિદ્યા તુષ્ટ્યા ધતે વેદં હરેસ્તનુમ્ ॥ ૪૧ ॥

નન્વસ્ય બ્રાહ્મણા રાજનુકૃષ્ણસ્ય જગદાત્મનઃ ।
પુનન્તઃ પાદરજસા ત્રિલોકીં દૈવતં મહત્ ॥ ૪૨ ॥

(હે યુધિષ્ઠિર!) પોતે એકરસ હોવા છતાં પણ ભગવાન આ મનુષ્ય વગેરે શરીરોમાં તેમની વિભિન્નતાને કારણે ઓછા-વતા રૂપમાં પ્રકાશમાન છે; તેથી પશુ-પક્ષી વગેરેનાં શરીરો કરતાં મનુષ્ય જ શ્રેષ્ઠ પાત્ર છે અને મનુષ્યોમાં પણ, જેનામાં ભગવાનના અંશભૂત તપ, યોગ વગેરે જેટલાં પણ વધુ જોવા મળે છે તે મનુષ્ય તેટલો જ શ્રેષ્ઠ છે. (૩૮)

હે રાજન! કૃતપુરુષમાં પ્રાણીમાત્રને ભગવાન માનીને તેમની બધા પૂજા કરતા હતા. ત્રેતા વગેરે પુરુષોમાં વિદ્વાનોએ જ્યારે જોયું કે મનુષ્યો પરસ્પર એકબીજાનું અપમાન કરે છે ત્યારે તેમણે ઉપાસનાની સિદ્ધિ માટે ભગવાનની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. (૩૯) ત્યારથી કેટલાયે લોકો ભારે શ્રદ્ધા અને સામગ્રીઓથી પ્રતિમામાં ભગવાનની પૂજા કરે છે. પરંતુ જેઓ મનુષ્ય માત્ર સાથે દેખ કરે છે તેમને પ્રતિમાની ઉપાસના કરવા છતાં પણ સિદ્ધિ મળી શકતી નથી. (૪૦) હે રાજેન્દ્ર! મનુષ્યોમાં પણ બ્રાહ્મણને વિશેષ સુપાત્ર માનવામાં આવ્યો છે; કારણ કે તે પોતાના તપ, વિદ્યા, સંતોષ વગેરે ગુણોથી ભગવાનના વેદઃપ શરીરને ધારણ કરે છે. (૪૧) હે રાજન! અમારી અને તમારી તો વાત જ શી, આ જેઓ સર્વાત્મા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે તેમના પણ ઈષ્ટદેવ બ્રાહ્મણો જ છે; કારણ કે બ્રાહ્મણોના ચરણોની રજ્યથી ત્રણે લોક પવિત્ર થતાં રહે છે. (૪૨)

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દ્યે^૩ સદાચારનિર્ણયો નામ ચતુર્દશોડધ્યાય: ॥ ૧૪ ॥

સાતમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત સદાચારનિર્ણય નામનો ચૌદમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧૦

પંદરમો અદ્યાય

ગૃહસ્થો માટે મોકષધર્મનું વર્ણન

નારદ ઉવાચ

કર્મનિષ્ઠા દ્વિજા: કેચિતપોનિષ્ઠા નૃપાપરે ।
સ્વાધ્યાયેદન્યે પ્રવચને યે કેચિજ્ઞાનયોગયો: ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનનિષ્ઠાય દેયાનિ કવ્યાન્યાનન્યમિચ્છતા ।
દૈવે ચ તદ્ભાવે સ્યાદિતરેભ્યો યથાહૃત: ॥ ૨ ॥

નારદજી કહે છે – (હે યુધિષ્ઠિર!) કેટલાક બ્રાહ્મણોની નિષ્ઠા કર્મમાં, કેટલાકની તપમાં, કેટલાકની વેદોના સ્વાધ્યાય અને પ્રવચનમાં, કેટલાકની આત્મજ્ઞાનના સંપાદનમાં તથા કેટલાકની યોગમાં હોય છે. (૧) ગૃહસ્થ મનુષ્યે શ્રાવ અને દેવપૂજાના પ્રસંગે પોતાના કર્મનું અક્ષય ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષને જ હવ્ય-કવ્યનું દાન આપવું જોઈએ. જો તેવો પુરુષ પ્રાપ્ત ન બને તો યોગી, પ્રવચનકાર વગેરેને યથાયોગ્ય રીતે અને યથાક્રમે (હવ્ય-કવ્યનું) દાન આપવું જોઈએ. (૨)

૧. મા. પા. – દશ્વેષાં । ૨. મા. પા. – સંશુદ્ધાયાં । ૩. મા. પા. – ન્દ્રન્યે ચતુર્દં ।

द्वौ हैवे पितृकार्ये त्रीनेकमुभयत्र वा ।
भोजयेत् सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥ ३ ॥

देशकालोचितश्रद्धादव्यपात्रार्हणानि च ।
सम्यग् भवन्ति नैतानि^१ विस्तरात्स्वज्ञनार्पणात् ॥ ४ ॥

देशे काले च सम्प्राप्ते मुन्यत्रं^२ हरिदैवतम् ।
श्रद्धया विधिवत्यात्रे न्यस्तं कामधुगक्षयम् ॥ ५ ॥

देवर्थिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वज्ञनाय च ।
अत्रं संविभजन् पश्येत्सर्वं तत्पुरुषात्मकम् ॥ ६ ॥

न द्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद्भर्तत्ववित् ।
मुन्यत्रैः स्यात्परा प्रीतिर्यथा न पशुहिंसया ॥ ७ ॥

नैतादेशः परो धर्मो नृषां सद्भर्तमिष्यताम् ।
न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाक्कायज्ज्ञस्य^३ यः ॥ ८ ॥

ऐके कर्ममयान् यज्ञान् शानिनो यज्ञवित्तमाः ।
आत्मसंयमनेऽनीहा जुह्नति शानदीपिते ॥ ९ ॥

द्रव्यपश्चैर्पक्ष्यमाणां दृष्ट्वा भूतानि बिल्प्यति ।
ऐष माऽकरुषोऽन्यादतज्ज्ञोऽसुतृभूषुवम् ॥ १० ॥

तस्मादैवोपपत्तेन मुन्यत्रेनापि धर्मवित् ।
सञ्जुष्टोऽहरहः कुर्यान्तित्यनेभित्तिकीः कियाः ॥ ११ ॥

विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः ।
अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मशोऽधर्मवत्यज्ञेत् ॥ १२ ॥

धर्मबाधो विधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोहितः ।
उपधर्मस्तु पाखण्डो दम्भो वा शब्दत्विष्यतः ॥ १३ ॥

पस्तिवच्छया कृतः पुभिराभासो त्वाश्रमात्पृथक् ।
स्वभावविलितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशान्तये ॥ १४ ॥

देवकार्यमां बे अने पितृकार्यमां त्रिं अथवा तो बने कार्यामां एक-एक आलिङ्गोने भोजन करावन्. अत्यंतं पनवान होवा छतां पश्च श्राद्धकर्ममां अधिक विस्तार करवो नहीं; (३) कारण के सगां-संबंधी वगेरे स्वज्ञनोने दान आपवाथी अने विस्तार करवाथी देश-काणने योग्य श्रद्धा, पदार्थ, पात्र, पूजन वगेरे बराबर थई शक्तां नथी. (४) (योग्य) देश अने काण प्राप्त थाय त्यारे ऋषिमुनिओ माटे भोजन करवा योग्य शुद्ध हविष्य-अन्ननो भगवानने भोग धराव्या पछी श्रद्धाथी विधिपूर्वक ते योग्य पात्रने आपवुं जोहीअ. ते (हविष्यान्न-दान) समस्त कामनाओने पूरी करनारुं अने अक्षय थाय छे. (५) देवताओ, ऋषिओ, पितृओ, अन्य प्राणीओ, स्वज्ञनो अने स्वयं पोताने पश्च, अन्ननुं विभाजन करती वज्ञते परमात्म-स्वरूपमां ज जोवां जोहीअ. (६)

धर्मना धर्मने ज्ञानारा मनुष्ये श्राद्धमां मांसनुं अर्पण करवुं नहीं अने पोते पश्च ते खावुं नहीं; कारण के पितृओने ऋषिमुनिओ माटे योग्य हविष्यान्नथी जेवी तृप्ति थाय छे तेवी पशुओनी लिंसाथी थती नथी. (७) जे लोको सत्-धर्मनी अभिलाखा धरावे छे तेमना माटे ऐना करतां श्रेष्ठ अन्य कोही धर्म नथी के कोही पश्च प्राणीने मन, वाणी अने शरीरथी कोही पश्च प्रकारनुं कष्ट आपवामां न आवे. (८) ऐथी ज तो यज्ञना तत्वने ज्ञानारा कोही-कोही शानीज्ञनो शान वडे प्रज्ञवित आत्मसंयमरूप अज्ञिमां आ कर्मभय पश्चोनुं उवन करी दे छे अने बाह्य किया-कर्मामांथी उपरत थई जाय छे. (९) ज्यारे कोही मनुष्य आ द्रव्यमय यज्ञो वडे यज्ञन करवा ईच्छे छे त्यारे बधां प्राणीओ भयभीत थई जाय छे अने विचारवा लागे छे के पोताना प्राणोनुं पोषण करनारो अने निर्दयी भूर्भ अमने अवश्य मारी नाखशे. (१०) तेथी धर्मज्ञ मनुष्य माटे ऐ ज उचित छे के ते दररोज आरब्ध द्वारा प्राप्त थयेला, मुनिज्ञनोने योग्य हविष्यान्नथी ज पोतानां नित्य कर्मा तथा नैभित्तिक कर्मा करे अने तेनाथी ज हमेशां संतुष्ट रहे. (११)

अधर्मनी पांच शाखाओ छे – विधर्म, परधर्म, आभास, उपमा अने छण. धर्मज्ञ मनुष्ये अधर्मनी जेम ज आ बधानो पश्च त्याग करी देवो. (१२) जे कार्य धर्मबुद्धिथी करवामां आवे तोपश्च पोताना धर्मपालनमां विधन आवी पडे ते ‘विधर्म’ छे. कोही बीज द्वारा अन्य पुरुष माटे उपदेशायेल धर्म ‘परधर्म’ छे. पाखण्ड के दंभनुं नाम ‘उपधर्म’ अथवा ‘उपमा’ छे. शाखानां वयनोनो अन्य प्रकारनो अर्थ करवो ऐ ‘छण’ छे. (१३) मनुष्य पोताना आश्रमथी विपरीत, पोतानी ईच्छाथी, जेने धर्म मानी ले छे ते ‘आभास’ छे. पोतपोताना स्वभावने अनुकूण, वर्जा अने आश्रम माटे उचित जे धर्मो छे ते भला, कोने शान्ति आपता नथी? (१४)

१. मा. पा. – भूतानि । २. मा. पा. – मुन्यते देवसज्जनम् । ३. मा. पा. – व्याकायकर्मलिः ।

ધર્માર્થમપિ નેહેત યાત્રાર્થ વાડધનો ધનમ् ।
અનીહાનીહમાનસ્ય મહાહેરિવ વૃત્તિદા ॥ ૧૫॥

સન્તુષ્ટસ્ય નિરીહસ્ય સ્વાત્મારામસ્ય યત્સુખમ् ।
કુતસ્તકામલોભેન ધાવતોઽર્થેહયા દિશઃ ॥ ૧૬॥

સદા સન્તુષ્ટમનસ: સર્વા: સુખમયા^૧ દિશઃ ।
શર્કરાકષ્ટકાદિભ્યો યથોપાનત્પદઃ શિવમ् ॥ ૧૭॥

સન્તુષ્ટ: કેન વા રાજન વર્તેતાપિ વારિણા ।
ઔપસ્થયજૈહ્યકાર્પણ્યાદ્ ગૃહપાલાયતે જનઃ ॥ ૧૮॥

અસન્તુષ્ટસ્ય વિપ્રસ્ય તેજો વિદ્યા તપો યશઃ ।
અવન્તીન્દ્રિયલૌલ્યેન જ્ઞાન ચૈવાવકીર્યતે ॥ ૧૯॥

કામસ્યાનં ચ^૨ કુતૃદ્ભ્યાં કોધસ્યૈતલ્લોદ્યાત् ।
જનો યાતિન લોભસ્ય જિત્વા ભુક્ત્વા દિશો ભુવઃ ॥ ૨૦॥

પણિતા બહુવો રાજન બહુજ્ઞા: સંશયચ્છિદ: ।
સદસસ્પતયોડપ્યેકે અસન્તોષાત્ પતન્યધ: ॥ ૨૧॥

અસઙ્ગલ્યાજ્જ્યેતકામં કોધં કામવિર્જનાત् ।
અર્થાનર્થેક્ષયા લોભં ભયં તત્વાવમર્શનાત् ॥ ૨૨॥

આન્વીક્ષિક્યા શોકમોહૌ દમં મહદુપાસયા ।
યોગાન્તરાયાન્ મૌનેન હિસાં કાયાધનીહયા ॥ ૨૩॥

કૃપયા ભૂતજં દુઃખં દૈવં જત્વાત્સમાધિના ।
આત્મજં યોગવીર્યા નિત્રાં સત્ત્વનિષેવયા ॥ ૨૪॥

રજસ્તમશ સત્ત્વેન સત્ત્વં ચોપશમેન^૩ ચ ।
એતત્સર્વ ગુરૌ ભક્ત્યા પુરુષો ત્વાજ્જસા જ્યેત્ત ॥ ૨૫॥

યસ્ય સાક્ષાત્બગવતિ જ્ઞાનદીપપ્રદે ગુરૌ ।
મત્યાસદ્વી:^૪ શ્રુતં તસ્ય સર્વ કુર્જરશૌચવત् ॥ ૨૬॥

ધર્માત્મા પુરુષે પોતે નિર્ધન હોવા છતાં પણ ધર્મપાલન
માટે અથવા પોતાના શરીરનિર્વાહ માટે ધન મેળવવાનો પ્રયત્ન
કરવો નહીં; કારણ કે જેમ કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યા દિના
જ અજગરનો ગુજરારો થતો જ હોય છે તેવી જ રીતે નિવૃત્તિ-
પરાયણ મનુષ્યની નિવૃત્તિ જ તેના જીવનનો નિર્વાહ કરી દેછે.
(૧૫) જે સુખ પોતાના આત્મામાં રમણ કરનારા નિષ્ઠિય
સંતોષી મનુષ્યને મળે છે તે સુખ ભલા, તે મનુષ્યને કેમ મળી
શકે કે જે કામના અને લોભથી ધન માટે ફાંફાં મારતો આમ-
તેમ ભટકતો દોડતો રહે છે? (૧૬) જેમ પગમાં પગરખાં
પહેરીને ચાલનારાને કાંકરા અને કાંટાઓનો કોઈ ભય રહેતો
નથી તેવી જ રીતે જેના મનમાં સંતોષ છે તેને માટે સર્વદા અને
સર્વત્ર સુખ જ સુખ છે, દુઃખ છે જ નહીં. (૧૭) હે રાજન! કોણ
જાણે મનુષ્ય શા માટે માત્ર જળથી જ સંતુષ્ટ રહીને પોતાનો
જીવનનિર્વાહ નથી કરી લેતો? બલકે રસનેન્દ્રિય અને
જનનેન્દ્રિયના ચક્કરમાં પડીને એ બિચારો ઘરની ચોકી
કરનારા કૂતરા જેવો થઈ જાય છે. (૧૮) જે બ્રાહ્મણ સંતોષી
નથી તેનાં તેજ, વિદ્યા, તપ અને યશ ઈન્દ્રિયોની લોલુપતાને
કારણે કીણ થઈ જાય છે અને તે વિવેક પણ ગુમાવે છે. (૧૯)
ભૂખ અને તરસ મટી ગયા પછી ખાવા-પીવાની કામનાનો અંત
થઈ જાય છે, કોઈ પણ પણ પોતાનું કામ પૂરું કર્યા પછી શાન્ત થઈ
જાય છે, પરંતુ મનુષ્ય પૃથ્વીની સમસ્ત દિશાઓને જીતી લે અને
ભોગવી લે ત્વારપછી પણ તેના લોભનો અંત થતો નથી. (૨૦)
અનેક વિપ્યોના જાગ્રાનારા, શંકાઓનું સમાધાન કરીને
શાલોકત અર્થને મનમાં બેસાડનારા અને વિદ્વાનોની
સભાઓના સભાપતિઓ - મોટા-મોટા વિદ્વાનોનું પણ
અસંતોષને કારણે પતન થાય છે. (૨૧)

(હે યુધિષ્ઠિર!) સંકલ્પોના પરિત્યાગથી કામને,
કામનાઓના ત્યાગથી કોધને, સંસારીજનો જેને ‘અર્થ’ કહે છે
તેને અનર્થ સમજ્ઞને લોભને અને તત્વના વિચારથી ભયને
જીતી લેવા. (૨૨) અધ્યાત્મવિદ્યાથી શોક અને મોહ પર,
સંતોની ઉપાસનાથી દંબ પર, મૌનથી યોગનાં વિદ્ધા પર અને
શરીર-પ્રાણ વગેરેને નિષ્ઠિય કરીને હિસા પર વિજય પ્રાપ્ત
કરવો. (૨૩) દ્યાભાવથી આધિભૌતિક દુઃખનો, સમાધિથી
આધિદૈવિક દુઃખનો અને યોગબળથી આધ્યાત્મિક દુઃખનો
નાશ કરી દેવો. તેમ જ સાત્ત્વિક ભોજન, સ્થાન, સંગ વગેરેના
સેવનથી નિદ્રાને જીતી લેવી. (૨૪) સત્ત્વગુણથી રજોગુણ
તમોગુણ પર તેમ જ ઉપરતિથી સત્ત્વગુણ પર વિજય પ્રાપ્ત
કરવો. શ્રીગુરુદેવની ભક્તિ વડે સાધક આ બધા જ દોષો પર
સહેલાઈથી વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (૨૫) હૃદયમાં જ્ઞાનનો
દીપક પ્રગટાવનારા ગુરુદેવ સાક્ષાત્ ભગવાન જ છે. તેમને જે

૧. પ્રા. પા. - શિવમયા । ૨. પ્રા. પા. - છિ । ૩. પ્રા. પા. - ચોપાસનેન । ૪. પ્રા. પા. - ન સ્વાભ્યદ્રા ।

ऐप वै भगवान् साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ।
योगेश्वरैर्विमृग्याऽग्निलोको यं मन्यते नरम् ॥ २७ ॥

घटवर्गसंयमैकान्ताः सर्वा नियमयोदनाः ।
तदन्ता यहि नो योगानावहेयुः श्रमावहाः ॥ २८ ॥

यथा वार्तादयो ह्यर्था^१ योगस्यार्थं न विभृति ।
अनर्थार्थं भवेयुस्ते पूर्तमिष्टं तथाऽसतः ॥ २९ ॥

यश्चित्तविजये यतः^२ स्यान्तिःसङ्गोऽपरिग्रहः ।
ऐको विविक्तशरणो लिक्षुर्भिक्षाभिताशनः ॥ ३० ॥

देशे शुचौ समे राजन्^३ संस्थाप्यासनमात्मनः ।
स्थिरं समं^४ सुखं तस्मिन्नासीतर्जुर्वज्ज्ञ ओमिति ॥ ३१ ॥

प्राणापानौ सन्निरुन्ध्यात् पूरकुभक्तेयकैः ।
यावन्मनस्त्वजेत्कामान्^५ स्वनासाग्रनिरीक्षणः ॥ ३२ ॥

यतो यतो निःसरति मनः कामहतं भ्रमत् ।
ततस्तत उपाहत्य हहि रुन्ध्याच्छन्नेर्बुधः^६ ॥ ३३ ॥

अेवमत्यस्तश्चितं कालेनाल्पीयसा यतेः ।
अनिशं तस्य निर्वाणं यात्यनिन्धनवल्लिवत् ॥ ३४ ॥

कामादिभिरनाविद्धं प्रशान्ताभिलवृत्तिः^७ यत् ।
चितं भ्रवसुखस्पृष्टं नैवोत्तिष्ठेत कर्त्तिचित् ॥ ३५ ॥

यः प्रप्रज्य गृहात्पूर्वं त्रिवर्गावपनात्पुनः ।
यहि सेवेत तान् लिक्षुः स वै वान्ताश्यपत्रपः ॥ ३६ ॥

यैः स्वदेहः स्मृतो नात्मा भर्त्यो विट्कुभिभस्मसात्^८ ।
त अनमात्मसात्कृत्वा श्लाघयन्ति ह्यसत्तमाः ॥ ३७ ॥

हुर्बुद्धि मनुष्य, मनुष्य समजे छे तेनुं सधणुं शाखश्वरणा हाथीना स्नान जेवुं व्यर्थ छे. (२६) मोटा-मोटा योगेश्वरो जेमनां चरणकमणोनुं अनुसंधान करता रहे छे, ते प्रकृति अने पुरुषना अधीश्वर स्वयं भगवान् ज गुरुदेवना इपमां प्रगट छे. तेमने लोको भ्रमथी मनुष्य माने छे. (२७)

शाखोमां जेटला पश्चा नियमसंबंधी आदेश छे तेमनुं एकमात्र तात्पर्य ऐ ज छे के काम, कोष, लोभ, मोह, मद अने मत्सर-आछ शत्रुओ पर विजय भेगवी लेवामां आवे अथवा पांच इन्द्रियो अने मन आ छ वश थई जाय. आम थवा छतां पश्चा ते नियमो वडे भगवाननुं ध्यान-चिंतन वगेरे प्राप्त न थाय तो तेमने मात्र श्रमज्जसमज्वो जोहिए. (२८) जेम जेती, वेपार वगेरे अने तेमनां इण पश्चा योगसाधनाना इणइप भगवत्प्राप्ति के भुक्ति करावी शक्तां नथी तेवी ज रीते हुए मनुष्यनां श्रुति-स्मृतिकथित कर्मो पश्चा कल्याणकारी थतां नथी, बल्के विपरीत इण आपे छे. (२९)

जे मनुष्य पोताना मनने छतवा उद्धत होय तेषो आसक्ति अने परिग्रह त्यज्ञने संन्यास ग्रहण करवो; एकांतमां ज रहेवुं अने लिक्षावृत्तिथी मात्र शरीर-निर्वाह माटे ज स्वल्प अने भर्त्यादित भोजन करवुं. (३०) हे राजन्! तेषो पवित्र अने समतल जमीन पर पोतानुं आसन पाथरवुं अने सीधा स्थिर भावे, समतल अने सुखासन पर बेसीने ऊँकारनो जाय करवो. (३१) ज्यां सुधी मन संकल्पविकल्पोने त्यज्ञ न हे त्यां सुधी नासिकाना अग्रभाग पर दृष्टि स्थिर करीने पूरक, कुलक अने रेचक वडे ग्राण अने अपाननी गतिने रोकली. (३२) कामनाने वशीभूत थयेलुं चित आम-तेम भटकीने ज्यां-ज्यां जाय त्यारे विद्वान् मनुष्ये तेने त्यां-त्यांथी पाण्डुं वाणी लाववुं अने धीरेधीरे हृदयमां ज स्थिर करवुं. (३३) साधक जो निरंतर आ प्रकारनो अभ्यास करे तो, जेम ईंधण विना आग होलवाई जाय छे तेवी ज रीते थोडा समयमां तेनुं चित शान्त थई जाय छे. (३४) आ प्रमाणो ज्यारे कामवासनाओ समाप्त थई जाय छे. अने सधणी वृत्तिओनुं शमन थई जाय छे त्यारे चित भ्रवानंदना संस्पर्शमां भून थई जाय छे अने पछी कुपारेय संकल्प-विकल्पथी वृत्तिओ उत्पन्न थती नथी. तेनुं उत्थान थतुं नथी. (३५)

(जे संन्यासी पहेलां तो धर्म, अर्थ अने कामना मूळ कारणभूत गृहस्थाश्रमनो परित्याग करी हे छे अने पछी तेमनुं ज सेवन करवा लागे छे ते पोतानुं ओडी काढेलुं खानारो नक्षट ज छे. (३६) जेमहो पोताना शरीरने अनात्म, मृत्युग्रस्त अने विष्टा, कीडा अने राख मानी लीधुं होय ते ज मृढज्ञनो

१. प्रा. पा. – विद्यामायासार्थं । २. प्रा. पा. – यतु स्यान्तिःसङ्गो निष्परिग्रहः । ३. प्रा. पा. – राजन्नास्थान । ४. प्रा. पा. – सुखं समं तस्मिं । ५. प्रा. पा. – कामं । ६. प्रा. पा. – नैः शनैः । ७. प्रा. पा. – न्ताश्यवृत्ति । ८. प्रा. पा. – वै दुष्कृतं स्मरन् ।

ગૃહસ્થસ્ય કિયાત્યાગો પ્રતિત્યાગો બટોરપિ ।
તપસ્વિનો ગ્રામસેવા ભિક્ષોરિન્દ્રિયલોલતા ॥ ૩૮ ॥

આશ્રમાપસદા હેતે ખલ્વાશ્રમવિડભકા: ।
દેવમાયાવિમૂઢાંસ્તાનુપેક્ષેતાનુક્ષ્યા ॥ ૩૯ ॥

આત્માનં ચેદ્વિજીનીયાત્પર જ્ઞાનધુતાશય: ।
કિમિચ્છન્કસ્ય વા હેતોદેહ પુષ્ણાતિલમ્પત: ॥ ૪૦ ॥

આહુ: શરીરં રથમિન્દ્રિયાણિ
હ્યાનભીધૂન્ મન ઈન્દ્રિયેશમ् ।
વત્માનિ માત્રા વિષણ્ણાં ચ સૂતં
સત્યં બૃહદ્ બન્ધુરમીશસૃષ્ટમ् ॥ ૪૧ ॥

અક્ષં દશપ્રાણમધર્મધર્મા
ચકેઽભિમાનં રથિનં ચ જીવમ् ।

ધનુહિ તસ્ય પ્રણાવં પઠન્તિ
શરં તુ જીવં પરમેવ લક્ષ્યમ् ॥ ૪૨ ॥

રાગો દ્વેષશ લોભશ શોકમોહી ભયં મદઃ ।
માનોડવમાનોડસૂયા ચ માયાહિંસા ચ મત્તસર: ॥ ૪૩ ॥

૨૪: પ્રમાદઃ ક્ષુનિદ્રા શત્રવસ્ત્યેવમાદય: ।
૨૪સતમઃપ્રકૃતય: સત્યપ્રકૃતય: ક્વચિત् ॥ ૪૪ ॥

યાવતૃકાયરથમાત્મવશોપકલ્યં
ધતો ગરિષ્ઠચરણાર્ચનયા નિશાતમ् ।
જ્ઞાનાસિમચ્યુતબલો દ્વદ્દસ્તશત્રુ:
સ્વારાજ્યતુષ્ ઉપશાન્^૧ ઈદં વિજિત્યાત् ॥ ૪૫ ॥

નો ચેત્પમત્તમસદિન્દ્રિયવાજિસૂતા
નીત્વોત્પથ વિષયદસ્યુષુ નિક્ષિપત્તિ ।

તે દસ્યવઃ સહયસૂતમમું તમોડન્યે
સંસારકૂપ ઉરુમૃત્યુભયે ક્ષિપત્તિ ॥ ૪૬ ॥

પ્રવૃત્તં ચ નિવૃત્તં ચ દ્વિવિધં કર્મ વૈદિકમ् ।
આવર્તેત^૨ પ્રવૃત્તેન નિવૃત્તેનાશનુતેડમૃતમ् ॥ ૪૭ ॥

કરી તેને આત્મા માનીને તેની પ્રશંસા કરવા લાગે છે. (૩૭) કર્મનો ત્યાગ કરનાર ગૃહસ્થ, પ્રતનો ત્યાગ કરનાર બ્રહ્મચારી, ગ્રામમાં (વસ્તી વચ્ચે) રહેનારો વાનપ્રસ્થી અને ઈન્દ્રિયલોલુપ સંન્યાસી - આ ચારેય (પોતપોતાના) આશ્રમનાં કલંકરૂપ છે અને કોગટ આશ્રમનો દંબ કરે છે. ભગવાનની માયાથી વિમોહિત તે મૂઢજનો પર દ્યા ખાઈને તેમની અવગણાના કરવી. (૩૮-૩૯) આત્મજ્ઞાન થકી જેની બધી વાસનાઓ નિર્મળ થઈ ગઈ હોય અને જેણે પોતાના આત્માને પરબ્રહ્મ-સ્વરૂપ જ્ઞાણી લીધો હોય તે ક્યા વિષયની કામના માટે અને ક્યા બોક્તાની તૃપ્તિ માટે ઈન્દ્રિયલોલુપ થઈને પોતાના શરીરને પોપશે? (૪૦)

એ ઉપનિષદોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે શરીર રથ છે, ઈન્દ્રિયોધોડા છે, ઈન્દ્રિયોનો સ્વામી મન લગામ છે, શબ્દ વગેરે વિષયો માર્ગો છે, બુદ્ધિ સારથિ છે, ચિત્ત જ ભગવાને બનાવેલી બાંધવાની લાંબી રાશ (દોરદું) છે, દશ મ્રાણ ધૂસરી છે, ધર્મ અને અધર્મ પૈડાં છે અને તેમનો અભિમાની જીવ રથી (હંકનાર) છે. ઊંકાર તે રથીનું ધનુષ્ય છે, શુદ્ધ જીવાત્મા બાણ છે અને પરમાત્મા લક્ષ્ય છે. (આ ઊંકાર વડે અંતરાત્માને પરમાત્મામાં લીન કરી દેવો.) (૪૧-૪૨) રાગ, દ્વેપ, લોભ, શોક, મોહ, ભય, મદ, માન, અપમાન, અસૂયા (બીજાના ગુણોમાં દોષ જોવા), માયા (છણ), હિંસા, બીજાની ઉન્નતિ જોઈને બળવું, તૃપ્તા, પ્રમાદ, ભૂખ અને ઊંઘ - આ બધા અને આવા જ બીજા ઘણાબધા જીવોના શત્રુઓ છે. તેમનામાં રજોગુણપ્રધાન અને તમોગુણપ્રધાન વૃત્તિઓ વધુ છે. સત્ત્વગુણપ્રધાન વૃત્તિઓ તો બહુ ઓછી હોય છે. (૪૩-૪૪) આ મનુષ્યશરીરરૂપી રથ જ્યાં સુધી પોતાના વશમાં છે અને તેનાં ઈન્દ્રિયો-મન વગેરે બધાં સાધનો સારી સ્થિતિમાં છે ત્યાં સુધીમાં શ્રીગુરુદેવનાં ચરણકમળોની સેવાપૂજા વડે સતેજ કરાયેલા જ્ઞાનની તીક્ષ્ણ તલવાર લઈને ભગવાનના આશ્રયથી તે શત્રુઓનો નાશ કરીને પોતાના સ્વાયત્ત સિંહાસન પર વિરાજમાન થઈ જવું અને પછી અત્યંત શાન્તભાવે આ શરીરનો પણ પરિત્યાગ કરી દેવો. (૪૫) અન્યથા, સહેજ પણ ગજલત (પ્રમાદ) થઈ જતાં આ ઈન્દ્રિયોરૂપી દુષ્ટ ધોડા અને તેમની સાથે મૈત્રી રાખનાર બુદ્ધિરૂપી સારથિ રથના સ્વામી જીવને અવળા માર્ગ લઈ જઈને વિષયોરૂપી લુટારાઓ વચ્ચે ફેંકી દેશે અને તે લુટારાઓ સારથિ અને ધોડાઓ સહિત આ જીવને મૃત્યુ કરતાંય અધિક ભયાવહ ધોર અંધકારમય સંસારના કૂવામાં નાખી દેશે. (૪૬)

વૈદિક કર્મ બે પ્રકારનાં છે - વૃત્તિઓને તેમના વિષયો તરફ લઈ જનારાં - પ્રવૃત્તિપરક અને વૃત્તિઓને તેમના વિષયોમાંથી પાછી વાળીને શાંત તેમ જ આત્મસાક્ષાત્કારને પાત્ર બનાવનારાં - નિવૃત્તિપરક. પ્રવૃત્તિપરક કર્મમાર્ગથી

૧. પ્રા. પા. - ઉપશાન્તમતિવિજિત્યાત् । ૨. પ્રા. પા. - આવર્તેતે ।

हिंसं द्रव्यमयं काम्यमनिहोत्राधशान्तिदम् ।
दर्शक्ष पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं पशुः^१ सुतः ॥ ४८ ॥

ऐतहिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहुतमेव च ।
पूर्तं सुरालयारामकूपाञ्चव्यादिलक्षणम् ॥ ४९ ॥

द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षयः ।
अयनं दक्षिणं सोमो दर्श ओषधिवीरुधः ॥ ५० ॥

अतं रेत ईति क्षेश पितृयानं पुनर्भवः ।
ऐक्षयेनानुपूर्वं भूत्वा भूत्वेऽ जायते ॥ ५१ ॥

निषेकादिशमशानान्तैः संस्कारैः संस्कृतोद्दिष्टः ।
ईन्द्रियेषु डियायशान् शानदीपेषु जुह्वति ॥ ५२ ॥

ईन्द्रियाणि मनस्यूमौ^२ वाचि वैकारिकं मनः ।
वाचं वर्णसामान्ये तमोङ्कारे स्वरे न्यसेत् ।
ओङ्कारं बिन्दौ नादे तं तं तु प्राणो महत्यमुभ् ॥ ५३ ॥

अजिनः सूर्यो दिवा प्राणः शुक्लो रातोत्तरं स्वराद् ।
विश्वश्च^३ तैजसः प्राणस्तुर्य आत्मा समन्वयात् ॥ ५४ ॥

देवयानमिदं प्राणुभूत्वा भूत्वाऽनुपूर्वशः ।
आत्मयाज्युपशान्तात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते ॥ ५५ ॥

वारंवार जन्म-मरण मणे छे अने निवृत्तिपरक लक्षितमार्ग के शानमार्गथी परमात्मानी ग्राहि थाय छे. (४७) श्येनयाग वगेरे हिंसामय कर्म, अजिनिहोत्र, दर्श, पूर्णमास, चातुर्मास्य, पशुयज्ञ, सोमयज्ञ, वैश्वदेव, बलिहरण वगेरे द्रव्यमय कर्मो 'ईष' कहेवाय छे; ज्यारे मंटिर, बगीचो, फूवो वगेरे बनाववां तथा परब मंडाववी वगेरे 'पूर्तकर्म' कहेवाय छे. आ बधां ज प्रवृत्तिपरक कर्म छे अने ते सकामत्वाववाणां होवाथी अशांतिनां ज कारण बने छे. (४८-४९) प्रवृत्तिपरायण मनुष्य मृत्यु पछी चरु-पुरोडाश वगेरे यज्ञसंबंधित द्रव्योना सूक्ष्म अंशथी बनेलुं शरीर धारण करीने धूमालिमानी देवो पासे जाय छे. पछी कमशः रात्रि, कृष्णपक्ष अने दक्षिणायनना देवो पासे जहाने चंद्रलोकमां पहोचे छे. त्यांथी, भोग समाप्त थया पछी अमासना चंद्रनी जेम क्षीण थहाने वरसाद द्वारा कमशः औपचिति, लता, अन्न अने वीर्यना उपमां परिष्ठाभीने पितृयान-मार्ग फरीथी संसारमां ज जन्म ले छे. (५०-५१) (हे युधिष्ठिर)! गर्भाधानथी अंत्येष्टि सुधीना संपूर्ण संस्कारो जेमना थाय छे तेमने 'द्विज' कहे छे. (तेमाना केटलाक अगाउ जलावेल प्रवृत्तिमार्गनुं अनुष्ठान करे छे, ज्यारे केटलाक हवे पछी कहेवामां आवशे ते निवृत्तिमार्गनुं.) निवृत्तिपरायण मनुष्य ईष, पूर्त वगेरे कर्माथी थता सघणा यज्ञोने विषयोनुं शान करावनार ईन्द्रियोमां होमी हे छे. (५२) ते ईन्द्रियोने दर्शन वगेरे संकल्पोऽपी मनमां, वैकारिक मनने परावाणीमां, परावाणीने वर्णसमुदायमां, वर्णसमुदायने 'अ उ भ' ए त्रया स्वरोऽपे रहेता ऊङ्कारमां, ऊङ्कारने बिंहुमां, बिंहुने नादमां, नादने सूत्रात्मारूप प्राणमां अने प्राणने ब्रह्ममां लीन करी हे छे. (५३) ते निवृत्तिनिष्ठ शानी कमशः अजिन, सूर्य, दिवस, सायंकाण, शुक्लपक्ष, पूर्णिमा अने उत्तरायणना अलिमानी देवो पासे जहाने ब्रह्मलोकमां पहोचे छे अने त्यांना भोग समाप्त थया पछी ते स्थूण-उपाधिक 'विश्व' पोतानी स्थूण उपाधिने सूक्ष्ममां लीन करीने सूक्ष्म-उपाधिक 'तैजस' थहि जाय छे. पछी सूक्ष्म उपाधिने कारणमां लीन करीने कारण-उपाधिक 'प्राण' उपे स्थित थाय छे; पछी सौना साक्षीऽपे सर्वत्र अनुगत होवाने कारणे साक्षीस्वरूपे ज कारण-उपाधिनो लय करीने 'तुरीय' उपे स्थित थाय छे. आ प्रभाणे दश्योनो लय थतां ते 'शुद्ध आत्मा' ज रही जाय छे. ए ज मोक्षपद हे. (५४) आने 'देवयान' मार्ग कहे छे. आ मार्ग जनारो आत्मानो उपासक संसारमांथी निवृत थहाने कमशः एक पासेथी बीजा देव पासे जतो-जतो ब्रह्मलोकमां पहोचीने पोताना स्वरूपमां स्थित थहि जाय छे. ते प्रवृत्तिमार्ग जनारानी जेम फरीथी जन्म-मृत्युना यकरावामां पडतो नथी. (५५)

१. ग्रा. पा. - पशुसतः । २. ग्रा. पा. - मनस्यग्नौ । ३. ग्रा. पा. - विश्वोऽथ ।

ય એતે પિતૃહેવાનામયને વેદનિર્ભિતે ।
શાશ્વતા ચક્ષુપા વેદ જનસ્થોડપિ^૧ ન મુહૂરતિ ॥ ૫૬ ॥

આદાવન્તે જગનાનાં સદ્બહિરન્તઃ પરાવરમ્ભ ।
જ્ઞાનં જ્ઞેયં વચ્ચો વાચ્યં તમો જ્યોતિસ્તવયં સ્વયમ્ભ ॥ ૫૭ ॥

આખાધિતોડપિ લ્યાભાસો યથા વસ્તુતપા સ્મૃતઃ ।
દુર્ઘટત્વાદેન્દ્રિયકં તદ્વદર્થવિકલ્પિતમ્ભ ॥ ૫૮ ॥

કિત્યાદીનામિહાર્થાનાં^૨ છાયાન કતમાપિહિ ।
ન સંદ્રાતો વિકારોડપિ ન પૃથડનાન્વિતો મૃપા ॥ ૫૯ ॥

ધાતવોડવયવિત્વાચ્ય તન્માત્રાવયવૈરિના ।
ન સ્યુર્બસત્યવયવિન્યસત્રવયવોડન્તતઃ ॥ ૬૦ ॥

સ્યાત્સાદેશ્યભ્રમસ્તાવદ્વિકલ્પે સતિ વસ્તુનઃ ।
જાગ્રત્સ્વાપૌ યથા સ્વખે તથા વિધિનિષેધતા ॥ ૬૧ ॥

ભાવાદૈતં કિયાદૈતં દ્રવ્યાદૈતં તથાડડતમનઃ ।
વર્તયન્ન સ્વાનુભૂત્યેહ ગ્રીન્ન સ્વખાન્ન ધુનુતે મુનિઃ ॥ ૬૨ ॥

કાર્યકારણવસ્ત્વૈક્યમર્શનં પટતન્તુવત् ।
અવસ્તુત્વાદ્વિકલ્પસ્ય ભાવાદૈતં તહુચ્યતે ॥ ૬૩ ॥

યદ્બ્રહ્માણિ પરે સાક્ષાત્સર્વકર્મસમર્પણમ્ ।
મનોવાક્તનુભિઃ પાર્થ કિયાદૈતં તહુચ્યતે ॥ ૬૪ ॥

આ પિતૃયાન અને દેવયાન બંનેય વેદોક્ત માર્ગો છે. જે શાસ્ત્રાદિથી તેમને તત્ત્વથી જાણી લે છે તે શરીરમાં સ્થિત રહેવા છતાં પણ મોહિત થતો નથી. (૫૬) પેદા થતાં શરીરોની પહેલાં પણ કારણાર્થપે અને તેમનો અંતિમ પણ પણ લેખાની જ્ઞાન અને જ્ઞેય વિષય, વાણી અને વાણીનો વિષય, અંધકાર અને પ્રકાશ વગેરે વસ્તુઓર્થપે જે કંઈ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે તે સધણું સ્વયં આ તત્ત્વવેતા જ છે. આને લીધે મોહ અને સ્પર્શી શકતો નથી. (૫૭) એ સ્પષ્ટ સમજાય છે કે દર્પણ વગેરેમાં દેખાતું ગ્રતિબિંબ સાચું નથી; તેમ છતાં વસ્તુના રૂપમાં તો તે દેખાય જ છે અને તેનું કામ પણ કરે છે. તેવી જ રીતે ઠન્દ્રિયો વડે દેખાતું આ વિશ્વ પ્રપંચ વાસ્તવમાં ન હોવા છતાં પણ સત્ય જણાય છે. (૫૮) | પૃથ્વી વગેરે પંચભૂતોથી આ શરીર બન્યું નથી; વાસ્તવિક દાખિએ જોવામાં આવે તો તે આ પંચભૂતોનો સમૂહ પણ નથી અને તેનો તે વિકાર કે પરિશ્ચામ પણ નથી; કારણ કે આ શરીર પોતાના સ્થૂળભૂતોથી લિન્ન નથી અને તેમનામાં અનુગત પણ નથી; તેથી તે મિથ્યા છે. (૫૯) આ જ પ્રમાણે શરીરનાં કારણભૂત પંચભૂતો પણ અવયવી હોવાને કારણો પોતાના અવયવો - સૂક્ષ્મભૂતોથી લિન્ન નથી, અવયવરૂપ જ છે. જ્યારે સૂક્ષ્મરૂપે જોવામાં આવે તો અવયવો સિવાય અવયવીનું અસ્તિત્વ નથી મળતું - અર્થાત્ સાર વાત એ છે કે જ્યારે સૂક્ષ્મભૂતો જ મિથ્યા છે ત્યારે તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલું આ શરીર પણ અસત્ત (મિથ્યા) જ છે. એક બ્રહ્મ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. (૬૦) વાસ્તવમાં એક પરમાત્મા સિવાય બીજું કંઈ જ નથી, અજ્ઞાનને લીધે અનેકત્વની કલ્પના થાય છે. જાગ્રત, સ્વખન, સુપુપ્તિ - ત્રૈને અવસ્થાઓમાં પણ, અનેક પ્રકારના ભ્રમ થાય છે. જ્યાં સુધી આ સારું છે, આ નરસું છે - એવી બેદબુદ્ધિ દૂર થતી નથી તાં સુધી વિધિ-નિષેધનાં શાસ્ત્રો રહે છે અને ત્રિગુણથી ઉપર ઊઠ્યા પછી શાસ્ત્રોના વિધિ-નિષેધની જરૂર રહેતી નથી કારણ કે તેની સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. (૬૧)

- જે વિચારશીલ મનુષ્યો સ્વાનુભવથી આત્માના ત્રિવિષ અદૈતનો સાક્ષાત્કાર કરે છે તેઓ જાગ્રત, સ્વખન, સુપુપ્તિ અને દ્રષ્ટા, દર્શન તથા દશ્યના બેદરૂપ સ્વખનને દૂર કરી દે છે. આ અદૈત ત્રણ પ્રકારનાં છે - ભાવ-અદૈત, , કિયા-અદૈત અને દ્રવ્ય-અદૈત. તત્ત્વદર્શાઓ આ જગતનું નિર્માણ પરમાત્મામાંથી થયેલું હોવાને લીધે તેમાં પરમાત્માને જ જુએ છે. (૬૨) જેમ વસ્ત્ર સૂતર-રૂપ જ હોય છે તેવી જ રીતે કાર્ય પણ કારણમાત્ર જ છે; કારણ કે વાસ્તવમાં તો બેદ નથી. આ પ્રમાણે સૌની એકતાનો વિચાર એ 'ભાવાદૈત' છે. (૬૩) હે યુધિષ્ઠિર! મન,

૧. પ્રા. પા. - તન્નસ્થોડપિ । ૨. પ્રા. પા. - ઽમિવાં ।

आत्मज्ञायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् ।
यत्स्वार्थकामयोरैक्यं द्रव्याद्वैतं तदुच्यते ॥ ६५ ॥

यद्यस्यवाऽनिषिद्धं स्याद्येन यत्र यतो नुप ।
स तेनेहेत कर्माणि नरो नान्यैरनापदि ॥ ६६ ॥

ऐतेरन्यैश्च वेदोक्तैर्वर्तमानः स्वकर्मभिः ।
गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद् राज्ञस्तद्विजितभाङ्गः ॥ ६७ ॥

यथा हि यूयं नुपदेव हुस्त्यजा-
दापद् गणाद्वादुत्तरतात्मनः प्रभोः ।
यत्पादपुक्तेरुहसेवया भवा-
नहारधीश्विर्जितदिग्गजः कृतून् ॥ ६८ ॥

अहं पुराऽभवं कश्चिद् गन्धर्वं उपबर्हणः ।
नामाऽतीते महाकल्पे गन्धर्वाणां सुसम्भवः ॥ ६९ ॥

उपपेशलभाधुर्यसौगन्ध्यप्रियदर्शनः ।
श्रीणां प्रियतमो नित्यं मतस्तु^१ पुरुषम्पटः ॥ ७० ॥

एकदा देवसत्रे तु गन्धर्वाभ्यरसां गणाः ।
उपहूता विश्वसृजिभर्हरिगाथोपगायने ॥ ७१ ॥

अहं च गायंस्तद्विद्वान् श्रीभिः परिवृतो गतः ।
शात्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलनं शेपुरोजसा ।
याहि त्वं शूद्रतामाशु नष्टश्रीः कृतहेलनः ॥ ७२ ॥

तावदास्यामहं ज्ञेतत्रापि भ्रमवाहिनाम् ।
शुश्रूषयाऽनुष्ठेषा प्रामोहं भ्रमपुत्रताम् ॥ ७३ ॥

धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णितः पापनाशनः ।
गृहस्थो येन^२ पदवीभग्जसा न्यासिनाभियात् ॥ ७४ ॥

वाणी अने शरीरथी यतां बधां कर्म स्वयं परब्रह्म परमात्मामां ज थृष्ट रत्यां छे, आवा भावथी समस्त कर्मानुं समर्पणा करी देवु ए 'डियाद्वैत' छे. (६४) "नारायणायेति समर्पयानि" अर्थात् स्वयं, पत्नी, पुत्र तथा अन्य जेटला पश्च शरीरधारी माझीओ छे ते बधाना रूपमां एक परमात्मा ज छे तेमझे ज पोताना उपभोग माटे तमाम पदार्थानुं निर्माण कर्यु छे. आ प्रभावो उपभोग करनारा माझीना रूपमां अने उपभोगनी सामग्रीना रूपमां पश्च एक भ्रमनो ज विचार करवो ए ज 'द्रव्याद्वैत' छे. (६५)

हे राजन्! जे मनुष्य माटे जे द्रव्यने जे समये जे उपायथी जेनाथी ग्रहण करवानुं शाळानी आक्षाथी विरुद्ध न होय तेहो तेनाथी ज पोतानां बधां कार्या संपन्न करवां जोईअ; आपत्तिकाण सिवाय आना बदले अन्य रीते करवां जोईअ नही. (६६) हे महाराज! भगवाननो भक्त-मनुष्य आ वेदोक्त कर्माना तथा बीजां पोतानां कर्माना अनुष्ठान द्वारा, (पोते) गृहस्थ छोवा छतां पश्च श्रीकृष्णानी गतिने ग्राप्त करे छे. (६७) जेम के - हे पुष्टिष्ठिर! तमे पोताना स्वामी भगवान श्रीकृष्णानी कृपा अने सहायथी मोटी-मोटी कपरी विपत्तिओमांथी पार थृष्ट गया छो अने तेमनां ज चरण-कमणोनी सेवाथी समस्त भूमंडणने छतीने तमे मोटा-मोटा राजसूय वगेरे पक्षो कर्या छे. (६८)

पूर्वजन्ममां, आनी पहेलाना महाकल्पमां हुं एक गंधर्व हतो. मारुं नाम उपबर्हण हतुं अने गंधर्वामां मारुं धृष्णु मान-सम्मान हतुं. (६९) मारी सुंदरता, सुकोमलता अने मधुरता अपूर्व हती. मारा शरीरमांथी सुगंध नीकल्पा करती हती अने जोवामां हुं घङ्गो सुन्दर हतो. अीओ मारी साथे घङ्गो ग्रेम करती हती अने हुं ढंमेशां प्रमादमां ज रहेतो हतो. हुं अत्यंत विलासी हतो. (७०) एक वार देवोने त्यां शानसत्र थयुं. तेमां मोटा-मोटा प्रजापतिओ आव्या हता. भगवाननी लीलानुं गान करवा माटे तेमझे गंधर्वां अने आपसराओने बोलाव्यां. (७१) हुं जाशतो हतो के ते संतोनो समाज छे अने त्यां भगवाननी लीलानुं ज गान थाय छे, तेम छतां हुं अीओनी साथे, लौटिक गीतोनुं गान करतो-करतो उन्मत्तानी जेम त्यां जर्दी पहांच्यो. देवोअे जोयुं के आ तो अमारो अनादर करी रख्यो छे, (तेथी) तेमझे पोताना सामर्थ्यी मने शाप आप्यो के 'ते अमारी अवगङ्गाना करी छे तेथी तारी बधी सौंदर्यसंपत्तिनो नाश थाओ अने तुं तत्काण शूद्र थृष्ट जा.' (७२) तेमना शापथी हुं दासीनो पुत्र थयो; परंतु ते शूद्रज्ञवनमां करेला महात्माओना सत्संगना अने तेमनी सेवाशुश्रूषाना प्रभावथी हुं बीजा जन्ममां भ्रमाज्ञानो पुत्र थयो. (७३) संतोनी अवगङ्गानानो तथा तेमनी सेवानो आ मारो ग्रत्यक्ष अनुभव छे. संतसेवाथी

યૂં નૃલોકે બત ભૂરિભાગ॥
લોકું પુનાના મુનયોડભિયન્તિ ।
યેધાં ગૃહાનાવસતીતિ સાક્ષાદ्
ગૂઢું પરં બ્રહ્મ મનુષ્યલિક્ષમ् ॥ ૭૫॥

સ વા અયં બ્રહ્મ મહદ્વિમૃગયં
કૈવલ્યનિર્વાણસુખાનુભૂતિઃ ।
પ્રિય: સુહૃદું વઃ ખલુ માતુલેય
આત્માહૃષીયો વિધિકૃદ્ધ ગુરુશ્વ ॥ ૭૬॥

ન યસ્ય સાક્ષાત્કર્વપદજાહિભી
રૂપં ધિયા વસ્તુતયોપવર્ણિતમ् ।
મૌનેન ભક્ત્યોપશમેન પૂજિત:
પ્રસીદ્તામેષ સ સાત્વતાં પતિઃ ॥ ૭૭॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઈતિ દેવર્ણિણા પ્રોક્તાં નિશમ્ય ભરતર્ધમઃ ।
પૂજયામાસ સુપ્રીતઃ કૃષ્ણાં ચ પ્રેમવિલ્લાઃ ॥ ૭૮॥

કૃષ્ણપાર્થવુપામન્ય પૂજિતઃ પ્રયયૌ મુનિઃ ।
શ્રુત્વા કૃષ્ણાં પરં બ્રહ્મ પાર્થઃ પરમવિસ્મિતઃ ॥ ૭૯॥

ઈતિ દાક્ષાયણીનાં તે પૃથગ્વંશાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।
દેવાસુરમનુષ્યાદ્ય લોકા યત્ર ચરાચરાઃ ॥ ૮૦॥

જ ભગવાન પ્રસાન થાય છે. (હે યુધિષ્ઠિર!) મેં તમને ગૃહસ્થોનો પાપનાશક ધર્મ કહી બતાવ્યો. આ ધર્મના આચરણથી ગૃહસ્થ પણ અનાયાસ જ, સંન્યાસીઓને પ્રાપ્ત થનારા પરમપદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૭૪)

(હે યુધિષ્ઠિર!) આ મનુષ્યલોકમાં તમારા બધાનું ભાગ્ય અત્યંત પ્રશંસનીય છે; કારણ કે તમારા ધર્મમાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા મનુષ્યરૂપ ધારણ કરીને ગુપ્ત રીતે નિવાસ કરે છે. તેથી જ સધણા સંસારને પવિત્ર કરી દેનારા ઋષિમુનિઓ વારંવાર તેમનાં દર્શન કરવા માટે ચારે બાજુએથી તમારી પાસે આવતા રહે છે. (૭૫) જેમને મોટા-મોટા મહાપુરુષો નિરંતર ખોળતા રહે છે, જેઓ માયાના અંશથી રહિત, પરમશાન્ત, પરમાનંદ-અનુભવરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા છે – તેઓ જ તમારા પ્રિય, હિતેષી, મામાના દીકરા ભાઈ, પૂજય, આજ્ઞાકારી, ગુરુ અને સ્વયં આત્મા શ્રીકૃષ્ણ છે. (૭૬) શંકર, બ્રહ્મા વગેરે પણ પોતાની સંપૂર્ણ બુદ્ધિ પ્રયોગને (પણ) ‘તેઓ આવા છે’ – એ રીતે તેમનું વર્ણન કરી શક્યા નથી, તો પછી અમે તો કરી જ કેમ શકીએ? અમે મૌન, ભક્તિ અને સંયમ દ્વારા જ તેમની પૂજા કરીએ છીએ. કૃપા કરીને ભગવાન અમારી આ પૂજાનો સ્વીકાર કરીને અમારા પર પ્રસાન થાઓ. (૭૭)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – (હે પરીક્ષિત!) દેવર્ણિ નારદજીનો આ વૃત્તાંત સાંભળીને તથા શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ સાંભળીને રાજ યુધિષ્ઠિરને અત્યંત આનંદ થયો. તેમણે પ્રેમવિલ્લાથી નિરંતર દેવર્ણિ નારદજી અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરી. (૭૮) દેવર્ણિ નારદ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને રાજ યુધિષ્ઠિર પાસેથી વિદાય લઈને તથા તેમના વડે સત્કાર પામીને પ્રયાણ કરી ગયા. ‘ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ પરબ્રહ્મ છે’ – આ સાંભળીને યુધિષ્ઠિરના આશ્ર્યનો પાર રહ્યો નહીં. (૭૯) (હે પરીક્ષિત!) આ પ્રમાણે મેં તમને દક્ષપુત્રીઓના વંશોનું અલગ-અલગ વર્ણન કરી સંભળાવ્યું. તેમના જ વંશમાં દેવો, અસુરો, મનુષ્યો વગેરેની અને સમસ્ત ચરાચરની સુષ્ઠિ થયેલી છે. (૮૦)

—★—

ઈતિ શ્રીમત્નાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં સમમસ્કન્દ્યે પ્રકાદાનુચરિતે યુધિષ્ઠિરનારદસંવાદે
સદાચારનિર્ણયો નામ પરચદશોડધ્યાય: ॥ ૧૫॥

સાતમા સ્કુંધ-અંતર્ગત પ્રહૃલાદ-અનુચરિતમાંનો યુધિષ્ઠિર-નારદસંવાદમાંનો સદાચારનિર્ણય
નામનો પંદરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

ઈતિ સમમઃ સ્કન્ધઃ સમાપ્તઃ ।
સાતમો સ્કુંધ સમાપ્ત.

॥ હરિ: ઊં તત્સત् ॥

—★—

શ્રીરાધાકૃષ્ણામ્યાં નમઃ

શ્રીમદ્ભાગવત-મહાપુરાણ

આઠમો સ્ક્રિંધ

ઈશરોડખભવલિબુર્વામનોડપિ   ત્રિભિ:   ક્રમૈ: ।
ત્રીંલોકાન् કાન્તવાન् યો વે સ કૃષ્ણા: કુરુતાત્કૃપામ् ॥

श्रीमद्भागवत-महापुराण

=★=

आठमो કક्ष

=★=

પહેલો અદ્યાચ

૧

મન્વંતરોનું વર્ણન

રાજેવાચ

स्वायમ्भुવस्येह^१ गुरो वंशोऽयं विस्तराच्छ्रुतः ।
यत्र^२ विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान् वदस्व नः ॥ १ ॥

यत्र^३ यत्र हरेऽन्म कर्माणि च महीयसः ।
गृणन्ति कवयो भ्रह्मस्तानि नो वद शृङ्खलाम् ॥ २ ॥

यद्यस्मिन्नतरे^४ भ्रह्मन् भगवान्विश्वभावनः ।
कृतवान् कुरुते कर्ता^५ ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ॥ ३ ॥

ऋषिरવाच

मनवोऽस्मिन्न्यतीताः पट्ट^६ कल्पे स्वायम्भुवादयः ।
आद्यस्ते^७ कथितो यत्र हेवादीनां च सम्भवः ॥ ४ ॥

आकृत्यां देवहृत्यां च^८ दुष्टित्रोस्तस्य वै मनोः ।
धर्मज्ञानोपदेशार्थ^९ भगवान् पुत्रतां गतः ॥ ५ ॥

कृतं पुरा भगवतः कपिलस्यानुवर्णितम् ।
आप्यास्ये भगवान् यशो यच्यकार कुरुद्दह ॥ ६ ॥

विरक्तः कामभोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः ।
विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् ॥ ७ ॥

राजा परीक्षिते पूछ्यु - હે ગુરુદેવ! સ्वायंભુવ
મનુષનો વંશવિસ્તાર મેં સાંભળી લીધો. આ જ વંશમાં
પોતાની પુત્રીઓ દ્વારા મરીયિ વગેરે પ્રજાપતિઓએ
પોતાની વંશપરંપરા ચલાવી હતી. હવે તમે અમને બીજા
મનુષો(ના વંશ)નું વર્ણન કહી સંભળાવો. (૧) હે બ્રહ્મન!
જ્ઞાની મહાત્માઓ જે જે મન્વંતરોમાં મહામહિમાવાન
ભગવાનના જે જે અવતારો અને લીલાઓનું વર્ણન કરે છે
તે તમે અવશ્ય કહી સંભળાવો. અમે અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક તે
સાંભળવા ઈચ્છાએ છીએ. (૨) હે ભગવન! વિશ્વભાવન
ભગવાન વીતેલા મન્વંતરોમાં જે લીલાઓ કરી ચૂક્યા છે,
ચાલુ મન્વંતરમાં જે લીલાઓ કરી રહ્યા છે અને આવનારા
મન્વંતરોમાં જે કંઈ (લીલાઓ) કરશે તે બધું અમને કહી
સંભળાવો. (૩)

શ્રીશુક્રદેવજીએ કહ્યું - (હે પરીક્ષિત!) આ કલ્યમાં
સ્વાયંભુવ વગેરે છ મન્વંતરો વીતી ચૂક્યા છે. તેમાંના
પહેલા મન્વંતરનું વર્ણન મેં કરી દીધું, તેમાં જ દેવો વગેરેની
ઉત્પત્તિ થઈ હતી. (૪) ભગવાને પણપુરુષરૂપે ધર્મનો
ઉપદેશ કરવા માટે મનુની પુત્રી આકૃતિથી તથા કપિલરૂપે
જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા માટે દેવહૃતિથી તેમના પુત્રરૂપે
અવતાર લીધા હતા. (૫) ભગવાન કપિલનું વર્ણન પહેલાં
જ (ત્રીજ સંખ્યમાં) મેં કરી દીધું છે. હવે ભગવાન પણપુરુષે
આકૃતિના ગર્ભથી અવતાર લઈને જે કંઈ કર્યું તેનું વર્ણન
કર્યું છું. (૬)

(હે પરીક્ષિત!) ભગવાન સ્વાયંભુવ મનુષે સમસ્ત
કામનાઓ અને ભોગોમાંથી વિરક્ત થઈને રાજ્યનો ત્યાગ
કર્યો અને પોતાની પત્ની શતરૂપા સાથે તપ કરવા માટે

૧. પ્રા. પા. - દ્વારા ચ ગુરો । ૨. પ્રાચીન પ્રતમાં 'યત્ર વિશ્વસृજાં સર्गો' - એ ઉત્તરાર્થની જગ્યાએ 'અત્ર ધર્માશ્વ વિવિધાશ્વાતુર્વિર્યાત્રિતા: શુભા:' એવો પાઠ છે. ૩. પ્રા. પા. - મન્વન્તરે હરે । ૪. પ્રા. પા. - સર્વમન્વન્તરે । ૫. પ્રા. પા. - ચાન્યમતીતે । ૬. પ્રા. પા. - યે । ૭. પ્રા. પા. - આદ્ય: સ । ૮. પ્રા. પા. - નુ । ૯. પ્રાચીન પ્રતમાં 'ધર્મજ્ઞાનોપદેશાર્થ...'થી માંડીને '...કપિલસ્યાનુવર્ણિતમ् ॥' સુધીનો પાઠ આ પ્રમાણે છે - 'ઉત્પત્તિ: સર્વજનતૂનાં વર્ણિતા પુરુષર્થભ । અરિતં પુષ્પકીર્તશ કપિલસ્યાનુવર્ણિતમ् ॥'

सुनन्दायां वर्षशतं पढैकेन भुवं स्पृशन् ।
तप्यमानस्तो घोरभिद्मन्याह॑ भारत ॥८॥

मनुरवाच

येन^२ चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यम् ।
यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद^३ सः ॥९॥

आत्मावास्यभिद्विश्वं पतिक्षियजगत्यां जगत् ।
तेन त्यक्तेन भुग्णथा मा गृह्यः कस्यस्विद्वन्म् ॥१०॥

यं न पश्यति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्यति ।
तं भूतनिलयं देवं सुपर्णामुपधावत् ॥११॥

न^४ यस्याद्यन्तौ मध्यं च स्वः परो नान्तरं बहिः ।
विश्वस्यामूनि यद्यस्माद् विश्वं च तद्वतं महत् ॥१२॥

स विश्वकायः पुरुषूत ईशः
सत्यः^५ स्वयंज्योतिरजः पुराणः ।
धत्तेऽस्य जन्माद्यज्याऽत्मशक्त्या
तां^६ विद्ययोदस्य निरीह आस्ते ॥१३॥

अथाग्रेऽ मध्यः कर्माणीहन्तेऽकर्महेतवे ।
ईहमानो हि पुरुषः प्रायोऽनीहां प्रपद्यते ॥१४॥

ईहते भगवानीशो न हि तत्र विष्णृते ।
आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदन्ति येऽनुतम् ॥१५॥

वनमां गया. (७) हे भारत! तेमणे सुनन्दा नहीना उनारे जमीन पर एक पर्गे उभा रहीने सो वर्ष सुधी घोर तपस्या करी. तपस्या करती वेणा प्रतिदिन तेओ आ प्रभाणे भगवाननी सुति करता हता. (८)

मनुज्ञ सुति करता हता - जेमनी येतनाना स्पर्शमात्रथी आ विश्व येतन थई जाय छे, पछा जेमने आ विश्व येतना आपी शक्तुं नथी; जेओ विश्वना सूर्झ गया पछी प्रलयमां पछा जागता रहे छे; जेमने विश्व जागतुं नथी, पछा जेओ विश्वने जाणे छे तेओ ज परमात्मा छे. (९) आ समस्त विश्व अने आ विश्वमां रहेतां सधानं चराचर प्राणीओ - बधां ते परमात्माथी ओतप्रोत छे; तेथी संसारना कोई पछा पदार्थना मोहमां नहीं पडतां तेनो बीजना भाटे त्याग करीने ज, मात्र ज्वननिर्वाह भाटे ज तेनो उपल्बोग करवो जोईओ. तृण्णानो सर्वथा त्याग करी देवो जोईओ. (कारणा के) आ संसारनी संपत्तिओ कोनी छे? (१०) भगवान बधांना साक्षी छे. तेमने बुद्धिनी वृत्तिओ के नेत्र वगेरे ठिन्डियो जाणी के जोई शक्ती नथी. परंतु तेमनी ज्ञानशक्ति अखंड छे. समस्त प्राणीओना हृदयमां रहेनारो ते स्वयंप्रकाश असंग परमात्मानुं ज शरणा ग्रहण करो. (११) जेमनो आहि के अंत नथी, पछी मध्य तो होय ज क्यांथी? जेमनुं कोई नथी पोतानुं के नथी पारदु, नथी बहार के नथी अंदर, तेओ (स्वयं) आहि, मध्य अने अंत तथा पोताना-पारका, बहार-अंदर - सर्व कांઈ छे. तेमनी ज सत्ता (अस्तित्व)थी विश्वनी सत्ता छे. तेओ ज अनंत वास्तविक सत्य परब्रह्म छे. (१२) ते परमात्मा ज विश्वरूप छे. तेमनां अनंत नाम छे. तेओ सर्वशक्तिमान सत्य, स्वयंप्रकाश, अजन्मा अने पुराणपुरुष छे. तेओ पोतानी मायाशक्ति वडे ज विश्वनी सृष्टिमां जन्म वगेरे अपनावे छे अने पोतानी विद्याशक्ति वडे तेनो त्याग करीने निष्क्रिय सत्-स्वरूप मात्र बनी रहे छे. (१३) तेथी ज ऋषिमुनिओ नैर्खर्य स्थिति प्राप्त करवा भाटे एट्ले के ब्रह्म साथे एकता प्राप्त करवा भाटे पहेलां कर्मयोगनुं अनुरूपन करे छे. घण्टुं करीने कर्म करनारो मनुष्य ज अंते अकर्मनी स्थितिने भेणवी ले छे. (१४) सर्वशक्तिमान भगवान पछा लोकसंग्रह भाटे कर्म करे छे, परंतु तेओ आत्मलाभथी पूर्णाकाम होवाने कारणो ते कर्मामां आसक्त थता नथी; तेथी तेमनुं ज अनुसरण करीने, अनासक्त रहीने

१. प्रा. पा. - ज्ञाह स। २. प्राचीन प्रतमां 'येन चेतयते विश्वं...' ए पूर्वार्धनी जग्याए 'वासुदेवो वसत्येष सर्वदेहेष्वनन्यदद्दृ' ऐवो पाठ छे. ३. प्रा. पा. - भेषसा। ४. प्राचीन प्रतमां 'न यस्याद्यन्तौ...' थी मांडीने '...तद्वतं महत्' सुधीनो पाठ आ प्रभाणे छे - 'न यस्याद्यित्या मध्यं देवदेवस्य चात्मनः। सर्वस्य भूलभूतोऽसी भूता येऽनन्तारं यतः॥' ५. प्रा. पा. - सर्वस्य गोप्ता त्वज्जरः पुराणः। ६. प्रा. पा. - तं वै विद्यता तु। ७. प्रा. पा. - अथ यत्रर्थः।

તમીહમાનં^૧ નિરહકૃતં બુધં
નિરાશિં પૂર્ણમનન્યચોદિતમ્।
નૃભિક્ષયન્તં નિજવત્તમસંસ્થિતં
પ્રભું પ્રપદેઽભિલઘર્મભાવનમ્॥ ૧૬॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઈતિ મન્ત્રોપનિષદ્ધં વ્યાહરન્તં સમાહિતમ્।
દેખ્વાડસુરાયાતુધાનાજગુધુમભ્યદવન્કૃધા॥ ૧૭॥

તાંસ્તથાવસ્તિતાન્ વીક્ષ્ય યજઃ સર્વગતો હરિઃ।
યામૈઃ પરિવૃતો દેવૈહૃત્વાડશાસન્ત્રિવિષ્પમ્॥ ૧૮॥

સ્વારોચિષો દ્વિતીયસ્તુ મનુરૂને: સુતોઽભવત्।
ધુમત્સુષેષારોચિષ્મત્ત્રમુખાસતસ્ય ચાત્મજઃ॥ ૧૯॥

તત્ત્રેન્દ્રો રોચનસ્ત્વાસીદેવાશ્ તુષિતાદ્ય:।
ઉર્જસ્તમ્ભાદ્ય: સમ ઋષયો બ્રહ્મવાદિન:॥ ૨૦॥

ऋષેસ્તુ વેદશિરસસ્તુષિતા નામ પત્ન્યભૂત્।
તસ્યાં જજો તતો દેવો વિભુરિત્યભિવિશ્રુતઃ॥ ૨૧॥

આટાશીતિસહલાણિ મુનયો યે ધૃતગ્રતાઃ।
અન્વશિક્ષન્ ગ્રતં^૨ તસ્ય કૌમારબ્રહ્મચારિણઃ॥ ૨૨॥

તૃતીય ઉત્તમો નામ પ્રિયગ્રતસુતો મનુઃ।
પવન: સૃજયો યજ્ઞહોત્રાધાસતસુતા નૃપ^૩॥ ૨૩॥

વસિષ્ઠતનયા: સમ ઋષય: પ્રમદાદ્ય:।
સત્યા વેદશ્રુતા ભદ્રા દેવા ઈન્દ્રસ્તુ સત્યજિત्॥ ૨૪॥

ધર્મસ્ય સૂનૃતાયાં તુ ભગવાન્ પુરુષોત્તમઃ।
સત્યસેન ઈતિ ષ્યાતો જાત: સત્યગ્રતૈ: સહ॥ ૨૫॥

કર્મ કરનારો પણ કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત જ રહે છે. (૧૫)
ભગવાન શાનસ્વરૂપ છે, તેથી તેમનામાં લેશમાત્ર પણ
અહંકાર નથી. તેઓ સર્વત્ર પરિપૂર્વી છે, તેથી તેમને કોઈ
વસ્તુની કામના નથી. તેઓ કોઈની પ્રેરણા વિના
સ્વચ્છંદપણે જ કર્મ કરે છે. તેઓ પોતે જ રચેલી મર્યાદામાં
રહીને પોતાનાં કર્મા વડે મનુષ્યોને ઉપદેશ કરે છે. તેઓ
જ સધળા ધર્માના પ્રવર્તક અને પ્રાણદાતા છે. હું તે જ
પ્રભુના શરણમાં છું. (૧૬)

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – (હે પરીક્ષિત!) એક વાર
સ્વાયંભુવ મનુ એકાગ્રચિતે આ મંત્રમય ઉપનિષદસ્વરૂપ
શુતિનો પાઠ કરી રહ્યા હતા. તેમને ઊંઘમાં અચેત થઈને
બડબડતા જીણીને ભૂખ્યા અસુરો અને રાક્ષસો તેમને ભરખી
જવા તેમના પર ધસી આવ્યા. (૧૭) આ જોઈને અંતર્યામી
ભગવાન યજપુરુષ પોતાના પુત્રો યામ નામના દેવો સાથે
ત્યાં આવ્યા અને તેમણે (મનુજીને) ભરખી જવાના નિશ્ચય
સાથે આવેલા તે અસુરોનો સંહાર કર્યો અને પછી તેઓ
ઈન્દ્રના પદ પર પ્રતિક્ષિત થઈને સ્વર્ગનું શાસન કરવા
લાગ્યા. (૧૮)

(હે પરીક્ષિત!) બીજા મનુ થયા સ્વારોચિષ. તેઓ
અભિના પુત્ર હતા. તેમના પુત્રો હતા – ધુમાન, સુષેષા,
રોચિષાન વગેરે. (૧૯) તે મન્વંતરમાં ઈન્દ્રનું નામ રોચન
હતું અને તુષિત વગેરે મુખ્ય દેવો તથા ઉર્જસ્તમભ વગેરે
વેદવાદી સપ્તાર્થિઓ હતા. (૨૦) તે મન્વંતરમાં વેદશિરા
ઋષિનાં તુષિતા નામના પત્ની હતાં. તેમના ગર્ભથી
ભગવાને અવતાર લીધો અને વિભુ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.
(૨૧) તેઓ આજીવન નૈષિક બ્રહ્મચારી રહ્યા. તેમનાં જ
આચરણોમાંથી ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને અષાસી હજાર
પ્રતિનિધિ ઋષિઓએ પણ બ્રહ્મચર્યપ્રતાનું પાલન કર્યું. (૨૨)

ત્રીજા મનુ થયા ઉત્તમ. તેઓ પ્રિયગ્રતના પુત્ર હતા.
તેમના પુત્રો હતા – પવન, સૃજય, યજ્ઞહોત્ર વગેરે. (૨૩)
તે મન્વંતરમાં સપ્તાર્થિઓ હતા – વસિષ્ઠજીના પ્રમદ
વગેરે સાત પુત્રો. સત્ય, વેદશ્રુત અને બદ્ર નામના દેવોનો
મુખ્ય સમુદ્ધાય હતો અને ઈન્દ્રનું નામ હતું સત્યજિત.
(૨૪) તે સમયે ધર્મની પત્ની સૂનૃતાના ગર્ભથી પુરુષોત્તમ
ભગવાને સત્યસેનના નામે અવતાર લીધો હતો. તેમની
સાથે સત્યગ્રત નામનો દેવ-સમુદ્ધાય પણ હતો. (૨૫)

૧. પ્રા. પા. – આનંદમેં પરમાં સનાતનાં। ૨. પ્રા. પા. – સૂતં। ૩. પ્રા. પા. – નૃપા:।

सोऽनृतप्रतहुः शीलानसतो यक्षराक्षसान् ।
भूतदुष्टो भूतगणां स्तववधीत्यजित्सभः ॥ २६ ॥

यतुर्थं उत्तमभ्राता मनुर्नामा च तामसः ।
पृथुः^१ व्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः ॥ २७ ॥

सत्यका हरयो वीरा देवाखिशिख ईश्वरः ।
ज्योतिर्धामादयः सम ऋषयस्तामसेऽन्तरे ॥ २८ ॥

देवा वैधृतयो नाम विधृतेस्तनया नृप ।
नष्टाः कालेन यैर्वदा विधृताः स्वेन तेजसा ॥ २९ ॥

तत्रापि जज्ञे भगवान् हरिष्यां हरिमेधसः ।
हरिरित्याहतो येन गजेन्द्रो मोचितो ग्रहात् ॥ ३० ॥

राजेवाच

बादरायण एतते श्रोतुभिर्यामहे वयम् ।
हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तम्भूमुच्यत् ॥ ३१ ॥

तत्कथा सुमहत्पुष्यं पून्यं^२ स्वस्त्ययनं शुभम्^३ ।
यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान् गीयते हरिः ॥ ३२ ॥

सूत उवाच

परीक्षितैवं स तु बादरायणिः
प्रायोपविष्टेन कथासु चोटितः ।
उवाच विप्राः प्रतिनन्द्य पार्थिवं
मुदा मुनीनां सदसि सम शृणुताम् ॥ ३३ ॥

भगवाने ते समयना ईन्द्र सत्यजितना भित्र बनीने असत्यपरायणा, हुश्चरित्र अने हुए यक्षो तथा राक्षसोनो तेम ज छवोना द्रोही भूतगणोनो संहार कर्या. (२६)

योथा मनुनुं नाम हतुं तामस. तेओ ग्रीष्मा मनु उत्तमना सगा भाई हता. तेमना दश पुत्रो हता - पृथु, व्याति, नर, केतु वगेरे. (२७) ते समये सत्यक, हरि अने वीर नामना मुख्य देवो हता अने ईन्द्रनुं नाम हतुं त्रिशिख. ते मन्वंतरमां ज्योतिर्धाम वगेरे सप्तर्षिओ हता. (२८) हे राजन्! तामस नामना ते मन्वंतरमां विधृतिना पुत्र वैधृति नामे भीजा पत्रा देवो हता; तेमणे काणपरिवर्तनने लीघे नष्टप्राय थता वेदोने पोतानी शक्तिथी बचाव्या हता, तेथी तेओ 'वैधृति' कहेवाया. (२९) आ मन्वंतरमां भगवाने हरिमेधा ऋषिनां पत्नी हरिणीना गर्भथी हरितुपे अवतार लीघो हतो. आ ज अवतारमां तेमणे मगरमच्छुथी गजेन्द्रनुं रक्षणा कर्युं हतुं. (३०)

राजा परीक्षिते कहुं - हे मुनिवर! भगवाने गजेन्द्रने मगरमच्छुनी पकडमांथी केवी रीते छोडव्यो हतो ते अमे सांभणवा ईच्छीअे छीअ. (३१) वधी कथाओमां ए ज कथा परम पुष्यमय, प्रशंसनीय, मंगलकारी अने शुभ छे, जेमां महात्माअे गायेला भगवान् श्रीहरिना पवित्र यशनुं वर्णन थयेलुं छे. (३२)

सूतज्ञ कहे छे - (हे शौनक वगेरे ऋषिज्ञो!) राजा परीक्षित आमरण अनशनप्रत लઈने कथा सांभणवा माटे ज बेठा हता. तेमणे आ रीते शुकदेवज्ञ महाराजने कथा कहेवा माटे ग्रेतित कर्या त्यारे तेओ घण्ठो आनंद पाम्या अने ग्रेमधी परीक्षितनुं अभिनन्दन करीने मुनिओनी ते सभामां कही संभणाववा लाभ्या. (३३)

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां अष्टमस्कन्दे मन्वत्तरानुचरिते^४ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
आठमा स्कंध-अंतर्गत मन्वंतर-अनुचरितमांनो पहेलो अध्याय समाप्त.

—★—

१. ग्रा. पा. - वृपः । २. ग्रा. पा. - धर्मैः । ३. ग्रा. पा. - शिवम् । ४. व्यानुवर्णानां ।

બીજો અંદર્યાચ

૨

ગ્રાહ દ્વારા ગજેન્નનું પકડાવું

શ્રીશુક ઉવાચ

આસીદ્ ગિરિવરો રાજંલ્લિકૂટ ઈતિ વિશ્રુતઃ ।
કીરોટેનાવૃતઃ શ્રીમાન् યોજનાયુતમુચ્છ્રિતઃ ॥ ૧ ॥

તાવતા^૧ વિસ્તૃતઃ પર્યક્તિભિઃ શૃઙ્કેઃ પયોનિધિમ् ।
દિશઃ ખં રોચયત્તાસ્તે રૌષ્યાયસહિરણમયૈ: ॥ ૨ ॥

અન્યૈશ કુભઃ સર્વા રત્નધાતુવિચિત્રિતૈ: ।
નાનાદુમલતાગુલ્મૈનિર્ધોષૈનિર્જરામ્ભસામ્ ॥ ૩ ॥

સ ચાવનિજ્યમાનાઽદ્ધ્રિઃ સમજ્ઞાત્પથતીમિભિઃ ।
કરોતિ શ્યામલાં ભૂમિં હરિન્મરકતાશમભિઃ ॥ ૪ ॥

સિદ્ધચારણગન્ધર્વવિદ્યાધરમહોરગૈ: ।
કિન્નરૈરપ્સરોભિશ્ કીડલિર્જુષ્કન્દર: ॥ ૫ ॥

યત્ સજીતસત્ત્વાદૈર્નદ્ગુહમર્ઘયા ।
અભિગર્જન્તિ હરય: શલાધિન: પરશક્ષયા ॥ ૬ ॥

નાનારણ્યપશુત્રાતસઽકુલદ્રોષ્યલઽકૃત: ।
ચિત્રદુમસુરોધાનકલકણ્ઠવિહક્ષમ: ॥ ૭ ॥

૨ સરિત્સરોભિરચ્છોદૈ: પુલિનૈર્મણિવાલુકૈ: ।
દેવસ્ત્રીમજ્જનામોદસૌરભામ્બ્રવિલૈર્યુત: ॥ ૮ ॥

તસ્ય દ્રોષ્યાં ભગવતો વરુણસ્ય મહાત્મન: ।
ઉધાનમૃતુમત્તામ આકીં સુરયોષિતામ् ॥ ૯ ॥

શ્રીશુકદેવજીએ કહ્યું - (હે પરીક્ષિત!) કીરતસમુદ્રમાં ત્રિકૂટ નામે એક પ્રસિદ્ધ, સર્વ સમૃદ્ધિઓથી પુક્ત શ્રેષ્ઠ પર્વત હતો. તે દસ હજાર જોજન ઊંચો હતો. (૧) તેની ચારે તરફની લંબાઈ-પછોળાઈ પણ તેટલી જ હતી. તેનાં રજત, લોહ અને સુવર્ણનાં ત્રણ શિખરોની શોભાથી સમુદ્ર, દિશાઓ અને આકાશ ઝગમગતાં રહેતાં હતાં. (૨) બીજાં પણ તેનાં કેટલાંય એવાં શિખરો હતાં કે જેઓ રત્નો અને ધાતુઓની રંગબેરંગી શોભા દર્શાવતાં રહીને બધી દિશાઓને પ્રકાશિત કરી રહ્યાં હતાં. તે શિખરો પર વિવિધ જીતનાં વૃક્ષો, વેલીઓ અને જાડીઓ હતાં. તે (ત્રિકૂટ પર્વત) જરણાંઓના કલકલ-ધ્વનિથી ગુજરો રહેતો હતો. (૩) બધી બાજુઓથી સમુદ્રનાં મોજાં આવી-આવીને તે પર્વતના નીચલા ભાગ સાથે અથડાતાં હતાં અને ત્યારે એવાં જણાતાં હતાં કે તેઓ જાણો કે પર્વતરાજના પગ પખાળી રહ્યાં હોય. તે પર્વતના પન્નાના નીચલા પથરોથી ત્યાંની ભૂમિ એવી શામળી થઈ ગઈ હતી કે જાણો તેના પર હરીબરી ધરો છવાઈ ગઈ હોય. (૪) તેની ગુફાઓમાં સિદ્ધો, ચારણો, ગંધર્વો, વિદ્યાધરો, નાગો, ડિન્નરો, આપ્સરાઓ વગેરે વિહરતાં રહેતાં હતાં; (૫) અને તેમના સંગીતનો ધ્વનિ શિલાઓ સાથે અફળાઈને ગુફાઓમાં ગુજરો રહેતો હતો ત્યારે મોટા-મોટા ગર્વિષ સિંહો તેને બીજા સિંહની ગર્જના સમજીને સહી શકતા ન હતા અને પોતાની ગર્જનાથી તેને દ્વારી દેવા માટે વધુ જોરથી ગર્જના કરવા લાગતા હતા. (૬)

તે પર્વતની તળેટી જાતજીતનાં જંગલી પણું અને ટોળાંથી શોભતી રહેતી હતી. અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષોથી ભરપૂર દેવોના ઉધાનમાં સુંદર-સુંદર પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરતાં રહેતાં હતાં. (૭) તે પર્વતમાં ધણી નદીઓ અને સરોવરો પણ હતાં, તેમનું પાણી ધણું નિર્મિણ હતું અને તેમના કંઠે મહિઓની વેળુકા (રેતી) ચમકતી રહેતી હતી. તેમાં દેવાંગનાઓ સ્નાન કરતી હતી, તેથી તેમનું પાણી અત્યંત સુગંધિત થઈ જતું હતું. તે સૌરભ લઈને શીતળ પવન લહેરાતો રહેતો હતો. (૮)

તે પર્વતની તળેટીમાં ભગવાનના પ્રેમી મહાત્મા વરુણ ભગવાનનો એક ઉધાન હતો. તેનું નામ ઋતુમાન હતું. તેમાં દેવાંગનાઓ કીડા કરતી રહેતી હતી. (૯)

૧. મા. પા. - તાવાનું સુવિસ્તૃતો વ્યાસીત. ૨. મા. પા. - સરસરિન્દ્રિં.

सर्वतोऽलङ्कृतं दिव्यैर्नित्यं पुण्यक्षलद्वूमैः ।
मन्दारैः पारिज्ञातैश्च पाटलाशोकयम्पैः ॥ १० ॥

चूतैः प्रियालैः पनसैरामैराम्रातैरपि^१ ।
कमुकेनालिकैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः ॥ ११ ॥

मधूकैः सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः ।
अरिष्ठोदुम्भरप्लकैर्वैटैः किंशुकयन्दनैः^२ ॥ १२ ॥

पिचुमन्दैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः ।
द्राक्षेक्षुरभ्याजम्भूभिर्बद्यक्षाभयामलैः ॥ १३ ॥

बिल्वैः कपित्यैर्जम्भीर्वृतो भल्लातकादिभिः ।
तस्मिन् सरः सुविपुलं लसत्काञ्चनपञ्जम् ॥ १४ ॥

कुमुदोत्पलकल्लारशतपत्रश्रियोर्जितम् ।
मताषटपदनिर्घुष्टं शकुन्तैश्च कलस्वनैः ॥ १५ ॥

हंसकारण्डवाकीर्णं चकालैः सारसैरपि ।
जलकुक्कुटकोयस्तिदात्यूहकुलझूजितम् ॥ १६ ॥

मत्स्यकथपसञ्चारयलतपत्रजःपयः^३ ।
कदम्बवेतसनलनीपवञ्जुलकैर्वृतम्^४ ॥ १७ ॥

कुन्दः कुरुभक्तशोकैः शिरीषैः कुटजेऽगुहैः^५ ।
कुञ्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुत्रागजातिभिः ॥ १८ ॥

मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः ।
शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं दुमैः ॥ १९ ॥

तत्रैकदा तद्गिरिकाननाश्रयः
करेषुभिर्वारण्यूथपश्चरन् ।
सकण्टकान्^६ कीरकवेषुवेत्रवद्
विशालगुल्मं प्ररुजन् वनस्पतीन् ॥ २० ॥

यद्गन्धमात्राद्वयो गजेन्द्रा
व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सञ्जुगाः ।

तेभां चोतरक फण-हूलथी भरपूर दिव्य वृक्षो शोभी रथां
हतां. ते उद्यानमां मंदार, पारिज्ञात, गुलाब, आसोपालव,
चंपा, अनेक प्रकारना आंबा, प्रियाल, फङ्गस, आंबली,
सोपारी, नारियेली, खजूरी, लीबुडी, महुडा, साल,, ताड,
तमाल, असन, अर्जुन, अरीठां, उमरो, अंजूर, वड,
पलास (आभरा-केसूडा), चंदन, लीमडा, कांचनार, सरू,
देवदार, द्राक्ष, शेरडी, तेल, जांबुडी, बोरडी, रुद्राक्ष, हड्डे,
आमणां, बीली, केरडा, लीबु, भिलामां वगेरे वृक्षो लहेरातां
हतां. ते उद्यानमां एक धृशु विशाण सरोवर हतुं अने
तेभां सोनेशी कमणो झीली रथां हतां. (१०-१४) बीजां
पडा विलिन्न प्रकारनां कुमुद, कहलार, शतदल वगेरे
कमणोनी अनोभी शोभा प्रसरी रही हती. अमरो गुंजार
करी रथा हता. मनोहर पक्षीओ कलरव करी रथा हतां.
हंस, कारन्डव, चक्षवाक अने सारसना टोणे-टोणा उभराता
हतां. जलकुक्कुट, बतक, बपैया कुक-कुक ध्वनि करी रथा
हता. माधलीओ अने काचबाओनी दोडादोडीथी कमणनां
कूल हाली जतां हतां, जेथी तेमनी पराग खरी पडीने
पाण्डीने सुंदर अने सुगंधित बनावी देती हती. कंदब,
नेतर, नरकुण, कंदबवेली, वांस वगेरे वृक्षोथी ते उद्यान
वेरायेलो हतो. (१५-१७)

कुंद, कुरुभक्त, आसोपालव (अशोक), शिरीष,
वनमालिका, हिंगोरी, कुञ्जक, सोनजूर्ठ, नाग, पुन्नाग,
जाति, मल्लिका, शतपत्र, माधवी, मोगरो वगेरे पुण्यवृक्षोथी
तेम ज प्रत्येक ऋतुमां लीलांधम रहेतां बीजां पडा वृक्षोथी
ते सरोवर शोभतुं हतुं. (१८-१९)

ते पर्वतना धोर जंगलमां धक्कीबधी हाथलीओ
साथे एक गजेन्द्र रहेतो हतो. ते मोटा-मोटा शक्तिशाणी
हाथीओनो सरदार हतो. एक दिवस ते गजेन्द्र ते पर्वत
पर पोतानी हाथलीओ साथे कांटाणा कीरक, वांस, नेतर
वगेरेनी गीर्य जाडीओ अने वृक्षोने रगदोणतो टहेली
रथो हतो. (२०) तेनी गंधथी ज सिंह, हाथी, वाघ,

१. प्रा. पा. - नसैर्निभैरोऽ । २. प्रा. पा. - शंशपयन्दनैः । ३. प्रा. पा. - नपञ्जरजः । ४. प्रा. पा. - व्लसद्विविष्टः
पुलिनेर्वृतम् । ५. प्रा. पा. - कुटजद्वृमैः । ६. प्रा. पा. - सकण्टकं ।

મહોરગાશ્વાપિ ભયાદ્ દ્રવન્તિ
સગૌરકૃષ્ણાઃ શરભાશ્વર્મર્યઃ ॥ ૨૧ ॥

વૃકા વરાહા મહિષક્ષશલ્યા
ગોપુચ્છસાલાવૃકમુક્ટાશ
અન્યત્ર કૃત્રિમા હરિષાઃ શશાદ્ય-
શરન્ત્યભીતા યદનુગ્રહેષા ॥ ૨૨ ॥

સ ધર્મતમઃ કરિભિ: કરેણુભિ-
વૃતો મદચ્યુતકલમૈરનુદ્રુતઃ ।
ગિરિં ગરિમણા પરિત: પ્રકમ્પયન્
નિષેવ્યમાણોડલિકુલેર્મદાશને: ॥ ૨૩ ॥

સરોડનિલં પઙ્કજરેણુરુષિતં
જિઘ્રન્ વિદૂરાન્ મદવિલ્લેક્ષણાઃ ।
વૃત: ૧ સ્વયૂથેન તૃષ્ણાઈતેન તત્
સરોવરાભ્યાશમથાગમદ્ દૃતમ् ॥ ૨૪ ॥

વિગાહ્ તસ્મિન્મૃતાભ્યુ નિર્મલં
હેમારવિન્દોત્પલરેણુવાસિતમ્
પપૌ નિકામં નિજપુષ્કરોદ્ધૃત-
માત્માનમલિઃ સનપ્યન્ ગતકલમ: ॥ ૨૫ ॥

સ્વપુષ્કરેણોદ્ધૃતશીકરાભ્યુભિ-
નિપાયયન્ સંસનપ્યન્ યથા ગૃહી ।
ધૃણી કરેણ્ણુ: કલભાંશ્ દુર્મદો
નાયદ્ કૃદ્યં કૃપણોડજમાયયા ॥ ૨૬ ॥

તં તત્ કશ્યશ્રૂપ દૈવચોહિતો
ગ્રાહો બલીયાંશ્વરણો રૂપાડગ્રહીત્ ।
યદેચ્છયૈવં વ્યસનં ગતો ગજો
યથાબલં સોડતિબલો વિચકમે ॥ ૨૭ ॥

ગોડા વગેરે હિંસક પશુઓ! સર્વો તથા ચિત્તા, ગોરાં-કાળાં
હરણ, ચમરી ગાય વગેરે ભયભીત થઈને ભાગી જતાં
હતાં; (૨૧) અને તેની કૃપાથી વરુ, સૂવર, પાડા, રીછ,
શાહુડી, લંગૂર તથા ફૂતરાં, વાંદરાં, હરણ, સસલાં વગેરે
પ્રાણીઓ સર્વત્ર નિર્બયપણે ફરી રહ્યાં હતાં. (૨૨) તે
ગજેન્દ્રની પાછળ-પાછળ હાથીઓનાં નાનાં બચ્યાં ઢોડી
રહ્યાં હતાં. મોટા હાથીઓ અને હાથણીઓ પણ તેને
વીટણાઈને ચાલી રહ્યાં હતાં. તેની ચાલના ધમકારાથી
પહાડ એક વાર તો કંપી ઉઠતો હતો. તેના ગંડસ્થળમાંથી
જરતા મદનું પાન કરવા ભમરાઓ તેની સાથે-સાથે ઊડી
રહ્યા હતા. મદને લીધે તેની આંખો ચંચળ થઈ રહી હતી.
ધૃણો તીવ્ર તડકો હોવાથી તે વ્યાકુળ થઈ ગયો અને તેને
તથા તેનાં સાથીઓને તરસ પણ પીડવા લાગી. ત્યારે
દૂરથી જ, કમળની પરાગથી સુવાસિત વાયુની ગંધ સુંધીને
તે પેલા સરોવર તરફ જવા લાગ્યો, કે જેની શીતળતા
અને સુગંધ લઈને વાયુ વહી રહ્યો હતો. વેગથી ચાલતો
તે થોડી જ વારમાં તે સરોવરના ડિનારે જઈ પહોંચ્યો.
(૨૩-૨૪) તે સરોવરનું પાણી અત્યંત નિર્મળ અને અમૃત
જેવું મધુર હતું. સોનેરી અને લાલ કમળોની પરાગથી
તે મહેકી રહ્યું હતું. ગજેન્દ્રે પહેલાં તો તે પાણીમાં
પ્રવેશીને પોતાની સુંધીથી ઉછાળીને મન ભરીને પાણી
પીધું, પછી તેમાં સ્નાન કરીને પોતાનો થાક ઉતાર્યો.
(૨૫) ગૃહસ્થ પુરુષની જેમ તે ગજેન્દ્ર મોહગ્રસ્ત થઈને
પોતાની સુંધીથી પાણીના ફુવારા છોડીને પોતાની સાથેની
હાથણીઓ અને બચ્યાંને નવડાવવા લાગ્યો અને તેમનાં
મોઢાંમાં સુંઠ નાખીને પાણી પિવડાવવા લાગ્યો. ભગવાનની
માયાથી મોહિત થયેલો તે ગજેન્દ્ર ઉન્મત થઈ રહ્યો હતો.
તે બિચારાને એનો ઘ્યાલ જ ન હતો કે મારે માથે ધર્ષણ
મોટું સંકટ તોળાઈ રહ્યું છે. (૨૬)

હે રાજન! ગજેન્દ્ર જે સમયે આટલો ઉન્મત
થઈ રહ્યો હતો તે સમયે પ્રારબ્ધની પ્રેરણાથી એક
બળવાન ગ્રાહે કોષે ભરાઈને તેનો પગ પકડી લીધો.
આ પ્રમાણે અચાનક સંકટમાં ફસાઈને તે બળવાન
ગજેન્દ્રે તેની શક્તિ અનુસાર પોતાને છોડાવવા માટે
ધર્ષણ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ છોડાવી શક્યો નહીં. (૨૭)

૧. પ્રા. પા. - વૃત્તં સ યૂથેન.

तथाऽऽतुरं यूथपतिं करेषावो
विकृष्माणं तरसा बलीयसा ।
विचुकुशुर्दीनवियोऽपरे गजाः
पार्षिंग्रहास्तारयितुं न चाशक्न् ॥ २८ ॥

नियुध्यतोरेवभिभेन्ननक्यो^१-
विकर्षतोरन्तरतो बहिर्भिथः ।
समाः सहस्रं व्यगमन् महीपते
सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥

ततो गजेन्नस्य मनोभलौजसां
कालेन दीर्घेषा महानभूद् व्ययः ।
विकृष्माणस्य ज्ञेऽवसीदतो
विपर्ययोऽभूत् सकलं जलौकसः ॥ ३० ॥

इत्थं गजेन्नः स यद्याऽप सङ्कटं
प्राणस्य देही विवशो यदेच्छया ।
अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं
दध्याविमां^२ बुद्धिमथाभ्यपद्यत ॥ ३१ ॥

न मामिमे शातय आतुरं गजाः
कुतः करिष्यः प्रभवन्ति मोचितुम् ।
ग्राहेष पाशेन विधातुरावृतो-
इप्यहं च तं यामि परं परायणम् ॥ ३२ ॥

यः कश्चनेशो बलिनोऽन्तकोरगात्
प्रथेऽवेगादभिधावतो भृशम् ।
भीतं प्रपत्तं परिपाति यज्ञ्या-
न्मृत्युः प्रधावत्यरणां तमीमहि ॥ ३३ ॥

बीजा हाथीओ, हाथडीओ अने बच्चाओं जोयुं के तेमना स्वामीने बलवान ग्राह घणा वेगथी जेंची रहो छे अने तेओ घणा भयभीत थई रह्या छे, त्यारे ते बधांने घणुं हुःभ थयुं अने तेओ भारे व्याकुणताथी गरज्वा लाग्यां. घणांने तेने मद्द पहोंचाडीने पाणीमांथी बहार काढवा ईच्छयुं, परंतु ऐमां तेओ असमर्थ ४ रह्यां. (२८) गजेन्न अने ग्राह पोतपोतानी पूरी ताकात लगाडीने मथी रह्या हता. क्यारेक गजेन्न ग्राहने बहार जेंची लावतो हतो, तो क्यारेक ग्राह गजेन्नने अंदर जेंची जतो हतो. हे राजन्! आ प्रभाणे लडतां-लडतां एक हजार वर्ष वीत्यां अने ते बनेय ज्ञवता रह्या. आ घटना जोईने देवो पश्च आश्चर्य पाम्या. (२९)
छेवटे, घणा दिवसो सुधी वारंवार पाणीमां जेंचाई ज्वाथी गजेन्ननुं शरीर शिथिल पडी गयुं. न तो तेना शरीरमां बल रह्युं के न तो रही मनमां हिमत. शक्ति पश्च क्षीण थई गई. ग्राह तो रह्यो जग्यर, तेथी तेनुं बल क्षीण थवाने बदले वधी गयुं हतुं. ते घणा उत्साहथी विशेष बल लगाडीने गजेन्नने जेंचवा लाग्यो. (३०) देहाभिमानी गजेन्न आ प्रभाणे प्राणोना संकटमां आवी पड्यो अने पोताने छोडाववा सर्वथा असमर्थ बनी गयो. घणा समय सुधी तेषो छुटकारो भेजववाना उपायनो विचार कर्यो अने आखरे तेषो आ निश्चय कर्यो – (३१) “आ ग्राह विधातानो फंदो ४ छे, ऐमां इसाईने हुं आतुर थई रह्यो हुं. ज्यारे मने मारी बराबरीना हाथीओ पश्च आ संकटमांथी उगारी शक्या नथी, तो बिचारी आ हाथडीओ तो छोडावी ४ केम शके? तेथी हवे हुं समस्त विश्वना एकमात्र आश्रय भगवान्ननुं ४ शरण लउं हुं. (३२) काण घणो बलवान छे; ए सापनी जेम घणा प्रथं वेगथी बधांने गणी ज्वा माटे धसतो ४ रहे छे. अनाथी अत्यंत भयभीत थईने जे कोई भगवान्नना शरणे जाय छे तेने ते प्रभु ४द्वे बचावी ले छे. अमनाथी भयभीत थईने मृत्यु पश्च पोतानुं काम करवा माटे दोऽतुं होय छे. ते ४ प्रभु सौना आश्रय छे. हुं तेमनुं ४ शरण लउं हुं.” (३३)

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायामाष्मस्कन्दे मन्वन्तरानुवर्णने^३ गजेन्नोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आठमा संख-अंतर्गत मन्वन्तर-अनुवर्णनमांनो गजेन्न-उपाख्यानमांनो बीजो अध्याय समाप्त.

=★=

१. प्रां. पा. – निविध्यतोरेव गजेन्ननक्यो । २. प्रां. पा. – देवादिमां । ३. प्राचीन प्रतमां ‘मन्वन्तरानुवर्णने’ पाठ नथी.

ગ્રીજો અદ્યાય

૩

ગજેન્દ્રમોક્ષ

શ્રીશુક ઉવાચ^૧

એવं વ્યવસિતો બુદ્ધયા સમાધાય મનો હદિ ।
જળપ પરમં જાપં પ્રાજ્ઞન્મન્યનુશિક્ષિતમ् ॥ ૧ ॥

ગજેન્દ્ર ઉવાચ

ॐ નમો ભગવતે તસ્મૈ યત એતસ્થિદાત્મકમ् ।
પુરુષાયાદિભીજાય પરેશાયાભિધીમહિ ॥ ૨ ॥

યસ્મિન્તિં યતશેદં યેનેદં ય ઈદં સ્વયમ् ।
યોડસ્માત્પરસ્માર્ય પરસ્તંપ્રપદે સ્વયમ્ભુવમ् ॥ ૩ ॥

ય: સ્વાત્મનીદં નિજમાયયાડર્પિતં
કવચિદિભાતં કવ ચ તત્ત્ત્વોહિતમ् ।
અવિજ્ઞદક્ સાક્ષુભ્યં તદીક્ષતે
સ આત્મમૂલોડવતુ માં પરાત્પર: ॥ ૪ ॥

કાલેન પત્રચાત્મિતેષુ કૃત્સનશો
લોકેષુ પાલેષુ^૨ ચ સર્વહેતુષુ ।
તમસ્લાદાડસીદ્ ગહનં ગભીરં
યસ્તસ્ય પારેડભિવિરાજતે વિભુ: ॥ ૫ ॥

ન યસ્ય દેવા ઋષયઃ પદં વિદુ-
જન્તુ: પુનઃ કોડહૃતિ ગન્તુમીરિતુમ् ।
યથા નટસ્યાકૃતિભિર્વિયેષ્ટતો
દુરત્યાનુક્ષણઃ સ માડવતુ ॥ ૬ ॥

દિદ્ક્ષવો યસ્ય પદં સુમજલં
વિમુક્તસજ્જા મુનયઃ સુસાધવઃ ।
ચરન્યલોકપ્રતમન્રણં^૩ વને
ભૂતાત્મભૂતા:^૪ સુહદઃ સ મે ગતિ: ॥ ૭ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – (હે પરીક્ષિત!) પોતાની બુદ્ધિથી આવો નિશ્ચય કરીને તે ગજેન્દ્રને પોતાના ચિત્તને હૃદયમાં એકાગ્ર કર્યું અને પછી તે પૂર્વજ્ઞન્મમાં શીખેલા એક સ્તોત્રના જપ વડે ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. (૧)

ગજેન્દ્ર (સ્તુતિ કરતાં) કહ્યું – જેઓ જગતનું મૂળ કારણ છે અને સૌના હૃદયમાં પુરુષરૂપે વિરાજમાન છે તેમ જ સમસ્ત સંસારના એકમાત્ર સ્વામી છે તથા જેમને કારણો આ સંસારમાં ચૈતન્યનો વિસ્તાર થાય છે તે બગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું અને પ્રેમપૂર્વક તેમનું ધ્યાન ધરું છું. (૨) આ સંસાર તેમનામાં જ સ્થિત છે, તેમની જ સત્તા (અસ્તિત્વ)થી પ્રતીત થઈ રહ્યો છે, તેમાં તેઓ જ વ્યાપ્ત રહેલા છે અને સ્વયં તેઓ જ સંસારરૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યા છે. આ બધું હોવા છતાં પણ તેઓ આ સંસારથી અને તેના કારણ-પ્રકૃતિથી સર્વથા પર છે. તે સ્વયંપ્રકાશ, સ્વયંસિદ્ધ-સત્તાત્મક ભગવાનનું હું શરણ લઈ છું. (૩) આ વિશ્ચ-પ્રપંચ તેમની માયાથી જ તેમનામાં આરોપિત છે. આ વિશ્ચનું તેઓ ક્યારેક લીલા-પૂર્વક નિર્માણ કરે છે તો ક્યારેક તેને નાટ પણ કરે છે. પરંતુ તેમની દાખિ બન્ને સ્થિતિમાં જેમની-તેમ (સમાન) રહે છે. અર્થાત્ તેઓ આના સાથી છે. તેઓ જ આ વિશ્ચ-પ્રપંચના મૂળ-કારણ છે પરંતુ તેમનું કોઈ કારણ નથી; તે પરાત્પર પ્રભુ મારું રક્ષણ કરે. (૪) પ્રલયના સમયે સમસ્ત લોકો, સમસ્ત લોકપાલો અને એ બધાનાં કારણો સંપૂર્ણપણો નાટ થઈ જાય છે અને માત્ર ગાઢ અને ઘેરો અંધકાર જ રહેવા પામે છે; પરંતુ અનંત પરમાત્મા તેનાથી સર્વથા પર વિરાજમાન રહે છે. તે જ પ્રભુ મારું રક્ષણ કરે. (૫) તેમની લીલાઓનું રહસ્ય જાણવું એ અત્યંત મુશ્કેલ છે. તેઓ નટ (નાટકના અભિનેતા)ની જેમ અનેક વેશ ધારણ કરે છે. તેમના વાસ્તવિક સ્વરૂપને નથી તો ઋષિઓ જાણતા કે નથી તો દેવો જાણતા; તો પછી અન્ય એવું કોણ હોઈ શકે કે જે ત્યાં સુધી જઈ શકે અને તેનું વર્ણન કરી શકે? તે પ્રભુ મારું રક્ષણ કરે. (૬) જેમના પરમ મંગલમય સ્વરૂપનું દર્શન કરવા માટે મહાત્માઓ સંસારની સધળી આસક્તિઓનો પરિત્યાગ કરી દે છે અને વનમાં જઈને બ્રહ્મચર્ય વગેરે અલૌકિક પ્રતોનું અખંડપણો પાલન કરે છે તથા પોતાના આત્માને સૌના હૃદયમાં વિરાજમાન જોતા રહીને સ્વાભાવિક રીતે જ સૌનું હિત કરે છે. મુનિઓના સર્વસ્વ એવા તે ભગવાન મારા સહાયક છે, તેઓ જ મારી ગતિ છે. (૭)

૧. પ્રા. પા. – બાદરાયણિરુવાચ । ૨. પ્રા. પા. – વે સર્વગતેષુ । ૩. પ્રા. પા. – ચરન્યલોકે પ્રતમ । ૪. પ્રા. પા. – સર્વાત્મભૂતા: ।

न विद्यते यस्य च जन्म कर्म वा
न नाम-उपे गुणादोष एव वा^१ ।
तथापि लोकाख्ययसम्भवाय यः
स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति^२ ॥ ८ ॥

तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ।
अद्वायोरुपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥ ९ ॥

नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने ।
नमो गिरां विद्वाराय मनसश्चेत्सामपि ॥ १० ॥

सत्येन प्रतिलभ्याय नैष्ठर्येण विपश्चिता ।
नमः उवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविटे ॥ ११ ॥

नमः शान्ताय धोराय मूढाय गुणधर्मणे ।
निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥ १२ ॥

केत्रशाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे ।
पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥

सर्वन्दियगुणाद्वारे सर्वप्रत्ययहेतवे ।
असता धाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १४ ॥

नमो नमस्तेऽपिलकारणाय
निष्कारणायाहृतकारणाय ।
सर्वागमाभ्यायमहार्णवाय
नमोऽपवर्गाय परायणाय ॥ १५ ॥

गुणारणिच्छन्नचिद्वृष्टपाय
तत्कोभविस्फूर्जितमानसाय ।
नैष्ठर्यभावेन विवर्जितागम^३-
स्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि ॥ १६ ॥

नथी तो तेमनां जन्म अने कर्म, के नथी तो नाम अने रूप; तो पछी तेमना गुण अने दोष विशेषी तो कल्पना पश्च तेवी रीते करी शकाय? आम छतां पश्च विश्वनुं सर्जन, स्थिति अने संहार करवा माटे तेओ पोतानी मायाथी ब्रह्मा, विष्णु अने रुद्र रूप (अर्थात् जन्म-कर्म, नाम-रूप, गुण-दोष वगेरेने) अपनावे छे. (८) ते ज अनंत शक्तिमान सर्व-ऐश्वर्यमय परब्रह्म परमात्माने हुं नमस्कार करुं छुं. तेओ अ-रूप होवा छतांय बहुरूप छे. तेमनां कर्म अत्यंत आश्चर्यपूर्ण छे. हुं तेमनां चरणोमां नमस्कार करुं छुं. (९) स्वयंप्रकाश, सौना साक्षी परमात्माने हुं नमस्कार करुं छुं. जेओ मन, वाणी अने चित्तथी अत्यंत दूर छे ते परमात्माने हुं नमस्कार करुं छुं. (१०)

विवेकी मनुष्य कर्मसंन्यास करवा कर्म-समर्पण वडे पोताना अंतःकरणे शुद्ध करीने जेमने प्राप्त करे छे तथा जेओ पोते तो नित्यमुक्त, परमानन्दस्वरूप अने ज्ञानस्वरूप छे ज, सथे ज बीजाओने उवल्य-मुक्ति आपवानुं सामर्थ्य पश्च मात्र जेमनामां ज छे ते प्रभुने हुं नमस्कार करुं छुं. (११) जेओ सत्य, २४ अने तम — आ त्रिष्णु गुणोना धर्म अपनावीने कमशः शान्त, धोर अने मूढ अवस्था पश्च धारण करे छे ते, बेदरहित समझावपूर्वक रहेला अने ज्ञानघन प्रभुने हुं वारंवार नमस्कार करुं छुं. (१२) (हे प्रभु!) आप सौना स्वामी छो, बधां ज केत्रोना ऐकमात्र जाणानारा अने सौना साक्षी छो; हुं आपने नमस्कार करुं छुं. आप पोते ज पोतानुं कारण छो. पुरुष अने मूणप्रकृति-रूप पश्च आप ज छो. आपने वारंवार मारा नमस्कार छे. (१३) आप समस्त ईन्द्रियो अने तेमना विषयोना द्रष्टा छो, सधणी प्रतीतिओना आधार छो; अहंकार वगेरे छायारूप असत् (मिथ्या) वस्तुओ वडे आपनी ज सत्ता (अस्तित्व) प्रगट थाय छे. सधणी वस्तुओना अस्तित्वरूपे पश्च तेवण आप ज देखाओ छो. हुं आपने नमस्कार करुं छुं. (१४) आप सौनुं मूळ कारण छो. आपनुं कारण कोई ज नथी; तथा कारण होय तोपश्च आपनामां विकार के परिणाम आवतां नथी, तेथी आप अनोखुं कारण छो. आपने मारा वारंवार नमस्कार छे. जेम बधां नदी-जरणां वगेरेनो परम आश्रय समुद्र छे तेवी ज रीते आप समस्त वेदो अने शाश्वतुं परम तात्पर्य छो. आप भोक्तस्वरूप छो अने सधणा संतो आपनुं ज शरण ले छे; तेथी हुं आपने नमस्कार करुं छुं. (१५) जेम यज्ञना अरणि-कालमां अजिन गुप्त रहे छे तेवी ज रीते आपे पोतानुं ज्ञान गुणोनी मायाथी गोपनीय राख्युं छे. गुणोमां क्षोभ थवाथी, तेमना वडे विविध प्रकारनी सुषिरयनानो आप संकल्प करो छो.

१. ग्रा. पा. - च । २. ग्रा. पा. - उन्नुकूल । ३. ग्रा. पा. - विवरिताय ।